تصوير ابو عبد الرحمن الكردي

ئەحمەد باوەڕ

چەند لاپەڕەیەك
لەمێژووی هاوچەرخی کورد

چەند لاپەڕەیەک
لە مێژووی هاوچەرخی کورد

ئەحمەد باوەڕ

سلێمانی ٢٠٠٤

بۆدابەزاندنی جۆرەها کتێب:سەردانی: (مُنْتَدى إقْرَأ الثَقافِي)

لتحميل أنواع الكتب راجع: (مُنْتَدى إقْرَأ الثَقافِي)

براي دانلود كتابهاى مختلف مراجعه: (منتدى اقرأ الثقافي)

www. iqra.ahlamontada.com

منتدى إقراء الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردى , عربي , فارسي)

زنجیرەی کتێبی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم
کتێبی سەردەم ژمارە (٢٧٩)

سەرپەرشتیاری گشتیی زنجیرە

ئازاد بەرزنجی

چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی هاوچەرخی کورد

بابەت: مێژوویی

نووسینی:ئەحمەد باوەڕ

بەڕێوەبەری هونەری: شیروان تۆفیق

مۆنتاژی کۆمپیوتەر: سەیران عەبدولڕەحمان

هەڵەچنی: ناسك عەزیز

تیراژ: ٨٠٠ دانە

ژمارەی سپاردن: ١٦٦ ی ٢٠٠٤

مافی لە چاپدانەوەی ئەم کتێبە بۆ دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم پارێزراوە

www.sardam.info

پێشکەشە بە :-

ڕۆحی پەپوولەیی و لەگوڵ پاکتری
دایکم زینەت ڕەحیم زەنگەنە

پێشەکی

بەگوێرەی ئەو ئەزموون و تەجروبە کەمەی، لە بواری مێژوودا هەمە، بەتەواوی ئەوەم لا یەکلایی بۆتەوە کە بەبێ ترس و بەبێ پرس و بەبێ شەرم بڵێم: بڕوا ناکەم هیچ نووسین و هەوڵ و لێك دانەوەیەك هێندەی مێژوو حەساس و، پێویستی بەوەستان و پشوو درێژی هەبێت، سەرەڕای بایەخدان و حەق و حیساب کردن بۆ گیانی مەوزوعیەت و ئەمانەتی زانستی.

ئەم کتێبەی منیش (چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی هاوچەرخی کورد) بەشێکی ئێجگار کەمی ئەو باس و نووسینە مێژووییانەم دەگرنەوە کە پێشتر لە ڕێگای گۆڤار و ڕۆژنامە کوردییەکانەوە، لە ساڵانی ڕابووردودا، بڵاوم کردوونەتەوە، بەڕای خۆم تا کاتی گەڵاڵە کردنی ئەم کتێبەش، بایەخی مێژوویی خۆیان لەدەس نەداوە، تەنها ئەوە نەبێ، لێرەدا و، بەپێی پێویست دەسکاریەکی زۆر کەمی بەشێکیانم کردووە، بەڕادەیە، بێ ئەوەی کار لە ناوەڕۆکیان بکا. جگە لەوەش، بەشێکی زۆری باسەکانی ئەم کتێبە، بەڵگەنامەیی و، کاری مەیدانین، واتە سەرچاوەی زانیارییان، لە ئەنجامی بەدوادا گەڕان و کاری تا ڕادەیەك ڕۆژانەی خۆمەوە کۆکراونەتەوەو، دووبارە لێرەدا کۆیان دەکەمەوە، بەهیوای ئەوەی بتوانم لە داهاتوودا ئەو نووسینانەی تریشم کە لەسەر هەمان تەرز نووسیومن کۆیان بکەمەوەو، پێشکەش بەخوێنەر و نامەخانەی کوردیان بکەم.... سەبارەت بە هەر ڕەخنەیەك و سەرنج و تێبینی و بەدوادا چوونێکی مەوزوعیانە، هەمیشە خۆم بەقەرزار دەزانم و دەیان خەمە بان دڵ و دیدە.

ئەحمەد باوەڕ

٢٠٠٢/١٢/١٢

باسی یەکەم

کێشەی مووسڵ وداکۆکی
کۆمەڵەی بەرگری نیشتمانی شاری سلێمانی١٩٢٥

ڕەنگدانەوەی کێشەی مووسڵ وەك قەیرانێکی سیاسی و ئابووری لە ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەڕاستدا. لە نێوان ولاتانی ئیستعماری وەك بەریتانیا، فەرەنسا، ڕووسیا و وولاتەیەکگرتوەکان. زیاتر لە سالانی جەنگی یەکەمی جیهانی و دوای جەنگەوە سەری هەلدا. بەجۆرێ ململانێ و دووبەرەکایەتیەکی گەورەی لە نێوانیادا هێنایەکایەوە. وێرای ئەوەش کێشەی ویلایەتی موسڵ بۆ ئەو دانیشتوانەش بووبەڕەوش و قەیرانێکی گەورە کە لە چوارچێوەی ئەم ویلایەتەی ژێردەسەلاتی دەولەتی عوسمانی و ئینتدابی بەریتانی و، حکومەتێك لە دوای یەکەکانی عێراقدایە و تیایدا گیرساونەتەوە. چونکە ئەتوانم بلێم: ویلایەتی موسڵ یاوەکتر کوردستانی باشووری گرێدراوە بە عێراقەوە بەشێکی گرنگی کوردستانی گەورە و ناوچەی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستە کە تا وەکو ئەمڕۆ چارەسەرێکی گونجاو بۆ رەوشن وبارودۆخەکەی نەدۆزراوەتەوە. وەك ئەو زامە وایە کە بەردەوام خوێنی لەبەر بڕوا هەر بەم پێیەش دەتوانین لە چەند تەوەرێکی گرنگەوە

بڕوانینە ئەم کێشەیەو زۆریش لەوەزیاتر هەڵدەگرێ کە تاوەکو ئێستا لە سەری نووسرابێ و بابەتی لەسەر یەکالایی کرابێتەوە. چونکە لەلایەك دەتوانین بڵێین: کێشەیەکی ترسناکی نێودەوڵەتییە. لەبەرئەوەی زۆربەی وڵاتە ئیستیعمارییەکان ماوەیەکی زۆر و ئێستاشی لەگەڵدابێ چاویان لەم ناوچە ستراتیجی و گرنگەی ڕۆژهەڵاتە. تالە ڕووی داهاتی ئابوورییەوە واتە نەوت ئەو پشکەی کە دوای جەنگی یەکەم دەستیان کەوت کۆتاییینەیە. هاوکات دەشتوانین بڵێین: کێشەیەکی ناوچەیییە لەبەرئەوەی تا ئێستا تورکیای میراتگری دەوڵەتی عوسمانی لە سەردەمی ئەتاتۆرکەوە چاویان تێبڕیوە.([1])

ملحق رقم(١)

الجمعية الكردية

المركز العام

عدد٧٩٣

مذكرة مرفوعة

الى مجلس عصبة الامم

في الزمن الذي يدعى مجلس عصبة الامم الى البت في مصير ولاية الموصل نهائيا ترى الجمعية الكردية من واجبها ان توصل لكم صوت تلك البلاد النائية وان كان هذا الصوت ضعيفا لا يسمع في العالم المتمدن.

ان جمعيتنا قامت في وجه الاتراك المطالبين بحاكميتهم على بلاد تحررت اخيرا من مظالمهم ولم تزل قائمة بوجههم فهي لكونها تأسست للدفاع عن منافع القوم الكردي تعارض شديدا مطالب حكومة انقرة في امتلاكها الموصل لان اكثرية سكان هذه الولاية اكراد..

دەشتوانین بڵێین: کێشەیەکی ناو خۆیی نێوان ئەو نەتەوەو کەمینانەیە کە لە مێژەوە لەم چوارچێوەیەدا دەژین ئەمەش وایکردوە کە لە سەرەتای گەلاڵە بوونی ئەم کێشەیەوە دانیشتوانەکەشی بخاتە هەڵوێستی داکۆکی کردنەوە. لەهەر سیاسەتێکی داگیرکردن لەم هەرێمە بە تایبەتی گەلی کورد، بەحوکمی ئەوەی، نەتەوەی کورد، لەم ناوچەیەدا و لە مێژەوە زۆرینەی دانیشتوانەکەیان پێك هێناوە، وەك لە یادداشتنامەیەکی(کۆمەڵەی کورد)ی ژمارە(٧٩٢)یدا کە بۆ کۆمەڵەی گەلان(نەتەوەکان)ی بەرزکردۆتەوە لە ساڵی(١٩٢٤)دا. سەبارەت بەڕەگەزەکانی ناو ویلایەتی مووسڵ و کێشەی ویلایەتی مووسڵ نووسیویە:"ویلایەتی موسڵ بەگوێرەی ئەو سەر ژمێریانەی کە تورکەکان خۆیان پشتی پێدە بەستێت پێك هاتوە لە ٤٥٠هەزار کورد، ١٨٠هەزار عەرەب، ٦٦هەزار تورك، ٦٥هەزار دیان(نستوری)و١٦هەزار جوولەکە. بەپێی ئەم سەرژمێریەش واڕوون دەبێتەوە. مووسڵ مۆرکێکی کوردانەی هەیە و ڕەگەزی کوردی تیابالادەستە" بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە(٧٩٢)ی ساڵی١٩٢٥ کەلە ئەرشیفی خۆمدا هەیە(اب نووسەر). جگە لەوەی هەموو سەرژمێریە کۆنەکانیش دەلالەت لەوەدەکەن کە موسڵ وویلایەتی موسڵ بەزۆری دانیشتوانەکەی

تحتوي ولاية الموصل بحسب الاحصائات التي تعتمد عليها تركية نفسها ٤٥٠الف كردي و١٨٠الف عربي و٦٦الف تركي و٦٥الف نسطوري و١٦الف يهودي ومن هذه الارقام تتضح بصورة جلية صفة الموصل الكردية لان العنصر الكردي فيها يؤلف الاكثرية المطلقة التي يزيد عدد افرادها.

بەشێك لە یادشتنامەی(کۆمەڵەی کورد) کە بۆ ئەنجومەنی کۆمەڵەی گەلانی بەرزکردۆتەوە(ئەرشیفی نووسەر اب)

کوردبوون. هەر لەبەرئەوەشە کە کوردان لە کاتێکەوە بەریتانیا بە تەواوی دەستی بەسەر ویلایەتی مووسڵدا گرت. بە تایبەتی پاش ئاگربڕی مۆدرۆس(هدنە مودرس)ی ٣٠ تەشرینی یەکەمی١٩١٨و، ڕازی کردنی فەرەنسیەکان کەدەس لە موسڵ هەلگرن بەپێی ئەوەی کەلەڕێکەوتنامەی نهێنی سایکس-بیکوی ساڵی١٩١٦ی نێوانیاندا بەر فەرەنسا کەوتبوو چونکە حکومەتی بەریتانیا بەرامبەربەوە پاڵپشت و داکۆکیکەری فەرەنسابوو. لەو سیاسەت و داگیرکاریانەی کە فەرنسا دەیویست لە شوێنەجۆر بەجۆرەکانی جیهاندا پراکتیزمیان بکا. بەتایبەتی لە پازدەی ئەیلولی ١٩١٩دا لەوانەش:-

١-فەرەنسا دەستی بەسەر ڕێژەیەك لە نەوتی مووسڵدا بکەوێت. ئەویش بەگوێرەی ڕاست کردنەوەیەك(تعدیل) لەڕێکەوتنامەی ١٥-١٧ی ئایاری١٩١٦.

٢-بەریتانیاو هاوپەیمان و پشتگیریکەری فەرەنسا بێت لە کاتێکدا کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا. هەر داواکاری و ڕەخنەیەکی هەبێ.

٣-هەر کە بڕیار لەسەرمەسەلەی(ئینتداب)درا. ئەوا ئەبێ دیمەشق و حەلەب و ئەسکەندەرۆنە و بەیروت بکەونە ژێر ئینتدابی فەرەنساوە.(ماجد عبدالرضا، المسألة الكردية، ص٤٧).

لەم ماوەیەش بەدواوە کە عێراق کەوتە ژێردەسەڵاتی بەریتانیاوە و کۆمەڵەی گەلان(عصبة الامم) بە تەواوی دانی بەو مەسەلەیەداناو، ڕایگەیاند کە: ئەبێ عێراق بە گوێرەی سیاسەتی ئینتداب لە ژێر دەسەڵاتی بەریتانیادا بمێنێتەوە. پاشان حکومەتی عێراقیش دوای تاج لە سەرنانی شافەیسەڵی یەکەم لە ٢٣ی ئابی١٩٢١دا. لەسەرهەمان ڕێڕەو و هەمان مەبەست ئەو بۆ چوونەی پەسەند کردوو، بە تەواوی وڵاتی عێراق گرێدرا بە سیاسەتی بەریتانیاو ئەو هەموو ڕێکەوتنامەیەوە کە حکومەتی عێراق لە ساڵی١٩٢٢ەوە تاوەکو

ساڵی(١٩٤٨)لەگەڵیدا مۆری كرد. سەبارەت بە هەڵوێستێكی لەو بابەتەش دانیشتوانی عێرا ق بە عەرەب و كوردیەوە دەستەوەستان نەبوون و، لە ڕووی ئەو سیاسەتە و بۆ چوونەی وولاتانی ئیستیعماریدا وەستان و، داوای سەربەخۆیی عێراقیان دەكرد. بەجۆرێ تەنها لە مووسڵ و شاری سلێمانیدا(٢)حیزب و(٢)كۆمەڵە بۆ مەسەلەی داكۆكی كردن لەسەركێشەی مووسڵ دامەزران. خۆ ئەگەر هی تریش هەبوو بێت، ئەوا من لێیان بێ ئاگام لەوانە:(حیزبی سەربەخۆیی عێراقی-مووسڵ) لە ئەیلولی١٩٢٤داو، پاشان:(حیزبی نیشتمانی عێراقی-مووسڵ) لە ئایاری١٩٢٥دا. سەرەڕای(كۆمەڵەی بەرگری نیشتمانی-مووسڵ)لە١٩٢٥/١/٢٦دا. ئەمانە بە تەواوی داكۆكی ئەوەیان دەكرد كەویلایەتی مووسڵ نەبێ وەك كێشەیەكی زیندوو سەیربكرێ و نابێ بە هیچ جۆرێ ولاتانی ئیستعماری بیرلەوە بكەنەوە كە مووسڵ لە كۆتاییدا ئەبێتە شوێنێكی داگیر كراوو بۆ خزمەتی بەرژەوەندیەكانیان بە كاریان ئەهێنێت لە شاری سلێمانیشەوە، بۆ هەمان مەبەست وەك عبدالرزاق الحسنی و فاروق صالح العمر جەختی لەسەردەكەنەوە(كۆمەڵەی بەرگری نیشتمانی-جمعیەالدفاع الوطنی) لە شاری سلێمانی دامەزراوە وەك ئەوەی بەپێی ڕۆژنامەی (ژیانەوە)ی ئەوكاتە كە بەزمانی كوردی دەرچووە لە ژمارەی ڕۆژی١٩٢٥/٢/١٩یدا هەواڵێك لە بارەی كۆمەڵەی ناوبراوەوە بلاوكراوەتەوە كەوا دانیشتوانی شاری سلێمانی بە بازرگان و پیاوانی ناودار و ڕووناكبیرو، توێژەكانی تریەوە(كۆمەڵەی بەرگری نیشتمانی)(احلام حسین، الأفكار السیاسیة،١٩٨٥،ص٤٩) یان پێك هێناوە. بۆ داكۆكی كردن لە نیشتمانەكەیان بەرامبەر بە لیژنەی سنوور و بۆ پاراستنی وڵاتەكەیان لە كۆیلەیەتیی توركان. لە پەیڕەوی كۆمەڵەكەشدا وا هاتووە كە ئامانجی كۆمەڵە داكۆكی كردنە لە نیشتمانو سنووری ئێستای و یلایەتی

مووسڵ بە عێراقەوە هەر کەسێکیش لە ئەندامانی کۆمەڵەکەش واخۆی ئەناسێتەوە کە کوردە و عیراقیەو، ولاتو نیشتمانەکەشی بەویلایەتی مووسڵەوە بەشێکی دانەبڕاوە لە ولاتی عیراق. جگەلەوە الحسنی والعمر بە گوێرەی ڕۆژنامەی(ژیانەوە) ئیتر نازانم چۆن کردوویانە بە عەرەبی و لەکێوە وەریانگرتوە(اب نووسەر) ئەندامانی دەستەی دامەزرێنەری کۆمەڵەی ناوبراویان وادەسنیشان کردوە کە بریتی بوون لەم کەسایەتیانە:-

١-ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ
٢-ڕەشید مستی ئەفەندی
٣-تۆفیق بەگی مەحمود ئاغا
٤-مەحمەد ئاغای ئەورەحمان ئاغا
٥-شێخ مەحمەد گولانی
٦-عزەت بەگی عوسمان پاشا
٧-عەلی عرفان ئەفەندی
٨-حاجی سەعید ئاغا
٩-ئەحمەد بەگی فەتاح بەگ
١٠-مەحمەد بەگی قادر پاشا
١١-تۆفیق قەزاز
١٢-مەحمەد بەگی حاجی ڕەسوڵ بەگ
١٣-مەحمەد ئەفەندی(سەرۆکی شارەوانی)
١٤-فەتاح ئەفەندی ئەوقاف
١٥-فائق بەگی مەعروف بەگ
١٦-شەوکەت بەگی عزەت بەگ[٢]

٢ئەم باسە لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٢٠٠)ی، ١٩٩٦/١/٢٦دا بلاوکراوەتەوە.

باسی دووەم

كۆماری مەنگۆلیاو مەسەلەی كورد لە ڕێكخراوی نێودەوڵەتیدا

لەگەڵ بەرپا بوونی جەنگی دووەمی جیهانیداو، لە درێژەی ساڵانی جەنگیشدا(١٩٣٩-١٩٤٥) وڵاتە هاوپەیمانەكان كەوتنەئەوەی ڕێكخراوێكی نێودەوڵەتی بۆ دوای جەنگ دامەزرێنن. بە مەرجێ ئەم ڕێكخراوە جێگای ڕێكخراوی یەكەمی واتە(كۆمەڵەی گەلان-عصبة الأمم) نەگرێتەوە. بەڵكو ڕێكخراوێك بێ تایبەتمەندی و ڕۆڵێكی كاریگەری نێودەوڵەتی ئەوتۆی هەبێ كە لە دوارۆژدا هەموو ئەو وڵاتانەی كە تیایدا دەبنە ئەندام، خاوەنی سەرداری خۆیان و ڕێز لە هەموو بنەماو ئەو یاسانێودەوڵەتیانە بگرن كە لەلایەن ئەم دەزگا نێودەوڵەتییەوە دەردەچێ و، دەستوور و بنەما سەرەكیەكانی ئەم ڕێكخراوە دیاریان دەكا. بۆ ئەم مەبەستەش دوای چەندین دانیشتن و كۆبوونەوەی بەردەوام لە نێوان وڵاتەگەورەكانی وەك: بەریتانیا، فەرەنسا، ئەمەریكا، چینی میللی، یەكێتی سۆڤێت و دوای وڵاتانیتردا كرا تا لە دواسات و لە ٢٥ی نیسانی١٩٤٥دا بەیاننامەی ڕێكخراوی نەتەوەیەكگرتووەكان بڵاوكرایەوەو، نزیكەی(٥١)پەنجاویەك وڵاتی ئەوكاتەی

جیهان ئیمزایان لەسەرئەم ڕاگەیانراوە جیهانییەکرد بەجۆرێك کەیاسایەکی نێودەوڵەتی بۆ جیهان و سیاسەتی دوای جەنگ داڕێژێ. هەر لەم کاتەشدا پارت و ڕێکخراوە سیاسیەکانی کوردستانیش هەوڵی ئەوەیاندا کە مافەکانی کورد و داکۆکی کردن لەگەڵی کورد لەو دانیشتنانەدا باسی لێوەبکرێ و ڕێگەچارەی گونجاو بۆ کێشەکەی بدۆزرێتەوە. هەوڵی ئەوەشیان داوە کە یادداشتنامەیەکی ئەوتۆ بۆ ئەو کۆنگرە جیهانییە بەرزبکەنەوە کەتیایدا باسیان لە(سەربەخۆیی و کوردستانێکی ئازاد) کردوە. وەك نیکیتین لە کتێبەکەیدا(الأکراد) نووسیویە: لە کاتی دانیشتنەکانی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکاندا لە شاری سان‌فرانسیسکۆی سەربە ویلایەتی کالیفۆرنیای وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا:(لیژنەیەکی کوردی توانیویەتی لە کاتێکی گونجاودا فرسەتی ئەوە بەدەس بهێنێ و وتار و یاداشتنامەیەك بۆ ئەنجوومەنی کۆنگرەکە بەرزبکاتەوە لەگەڵ وەپێشخستنی نەخشەیەکدا کە داواکاریەکانی خۆی لە کوردستانێکی ئازاد و سەربەخۆدا خستبوەپێشچاو). تەنانەت لە یادداشتنامەکەشیاندا وایان باسکردووە:(ئاشتی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بەر قەرار نابێ تاوەکو چارەسەرێك بۆ کێشەی کورد نەکرێ(الأکراد،ص١٩٠) هەر لەم سەرو بەندەشدا هاو پەیمانێتی کورد(التحالف الکردي) چەند یاد داشتنامەیەکیان لەم بارەیەوە داوەتە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان، لە دانیشتنەکانی سان‌فرانسیسکۆداو، بەتەواوی باسیان لە بارودۆخی کوردستان و هەلو مەرجی ناوچەکەو ئاسایشی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کردووە.

یەکێك لەو یادداشتنامانەش سەرۆکی بزوتنەوەی نەتەوەیی ئەو کاتەی کورد(ئیحسان نوری پاشا) لە١٩٤٥/٣/٢٠ەوە بە ناوی هاوپەیمانی کوردەوە، بۆ ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکانی بەرزکرۆتەوەو تیایدا باسی لە چۆنێتی

دۆزینەوەی ڕێگەچارەیەکی کـردوە بـۆ چارەنووسـی(٩)ملیـون کـورد، لەوکاتـەی کوردستاندا کە پێشتر لە پەیمانی سـیڤەری نێودەوڵەتیدا دان بـە مافـەکانیاندا نراوە. دیارە هەنگاوگەلێکی لەم بابەتەش بەزۆری دەتوانـین وەك هـەوڵدانێکی کورد و بزوتنەوەی دیبلۆماسی و سیاسی کورد باسی لێوەبکەین. دوای سالآنی جەنگی دووەمی جیهانی سەبارەت بە مافی چارەنووسی کورد لە کوردستانداو، چۆنێتـی گەیشـتنی دەنگـی ڕەوای گـەلی کـورد بـۆ بـەردەم ئـەندامان و دامەزرێنەرانی ڕێکخراوێکی جیهانی کە بـەخۆی لـە بنـەماو ڕێساکانی داب بـە ڕاشکاوی یەوە باسی لە(سەربەخۆیی و مافی گەلان) دەکا لە چوارچێوەی مافی چارەی خۆ نووسیندا بـە چەندسـاڵێك دوای دامـەزراندنی ڕێکخـراوی نەتـەوە یـەکگرتووەکان و، دوای ئـەوەی کێشـەی کـورد لەلایـەن ڕیکخـراوی نێودەولەتییەوە. هەنگاوێکی ئەوتۆی بۆنەنرا، کە دەستەبەرێك بـۆ کێشـەکەی بکـا. لـە مـانگی حوزەیرانـی سـاڵی١٩٦٣دا، وڵاتێکـی وەك کۆمـاری گـەلی مـەنگولیا(منغولیـا) داوای لـە(ئوثـانت)ی سـەرۆکی ڕێکخـراوی نەتـەوە یەکگرتوەکان کرد کە ئەویش بۆخۆی کەسایەتیەکی(بۆرمی)بوو. لەو کاتـەدا و سـەرۆکایەتی ئـەم ڕێکخـراوە جیهانییـەی پێ سپێردرا بـوو کـە داوا بکـا:(ئـەو سیاسەتی جینۆسایدەی دەوڵەتی عێراق لە دژی گەلی کورد گرتوویەتیەبـەر) بخاتـە فایلـەکانی کاری کۆبوونـەوەکانی کۆمیتـەی(جمعیـة) گشـتی ڕیکخـراوی نەتەوە یەکگرتوەکانەوە. ئەمەش لەو کاتەدا ڕوویدا کە بۆ چەند مانگێك بـوو حزبی بەعس لە شوباتی ١٩٦٣داو، لە وڵاتی عێراقدا بۆ جاری یەکـەم کۆتاییـان بە دەسەڵاتی عبدولکریم قاسم هێنابوو و، کاروبـاری عێراقیـان گرتبـووە دەس هەرلەم کاتەشدا بوو کە شوعیەکانی عێراق تووشـی ڕاوەدوونـان و کوشـتارێکی گەورەبوون لەلایەن(حرس قومی)یەکانی عێراقەوە.

بەپێی ئەوەش کە درك کینان باسی لێوەدەکا:(لە ٩ی حوزەیراندا ئەندرێ گرۆمیکۆی وەزیری دەرەوەی یەکێتی سۆڤێت نارەزایی رەسمی دەوڵەتی سۆڤێتی لە دژی ئەم شەڕە دایە بالوێزی عێراق لە مۆسکۆ گۆڤاری(پەیڤین، ژمارە(٤)، ل٩٠) لەپاش دوو رۆژ نوێنەری یەکێتی سۆڤێت لەنەتەوە یەکگرتوەکاندا پێشنیاری کرد:(سیاسەتی جینۆسایدی عێراق بخاتە فایلی کۆبوونەوەکانی ئەنجومەنەوە) بەڵام وڵاتانی تری رۆژئاوا بەتایبەتی ئەوانەیان کە مافی بەکارهێنانی(ڤیتۆ)واتە(نقض)یان هەبوو. ئەم داواکاریەیان رەتکردەوە. هەرچەندە دوا بەدوای ئەوە وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا لە رێگەی نوێنەرەکەیەوە لە رێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکاندا هەندێ تەبریراتی بۆ رازی کردنی سۆڤێت هێنایەوە سەرەڕای ئەوەش کۆماری گەلی مەنگۆلیا لە١٩٦٣/٨/١٧ دا وبەپشتیوانی یەکێتی سۆڤێت(دووبارە)داواکاریەکەی خۆی لای رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان(UN) سەبارەت بەکورد و سیاسەتی جینۆسایدی دژی کوردکێشایەوە و لە داواکاری پێشووی پاشگەزبووەوە.[٢]

٢ئەم باسە لە رۆژنامەی(کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٩٢٧)،١٩٩٩/٨/١٧،بڵاوکراوەتەوە.

باسی سێیەم

مەلیك مەحمود
لە حوكمڕانیەت و دەسەڵاتی دووەمیدا

لەو ڕۆژانەوە كە دەسەڵاتدارانی بەریتانیا بە بەردەوامی نێوانیان لەگەڵ مەلیك مەحمود(١٨٨٤-١٩٥٦)دا لە كەنارگیری و تێكچوون دابوو، لەسەردەمی حوكمداریەتی یەكەمیدا بەهۆی ئەوەی كە گوایە شێخ مەحمود دەیەوێ حوكمداریەتێكی كوردی سەربەخۆ و دوور لە دەسەڵاتی بەریتانیا پێك بهێنێ لە كوردستاندا، هاوكات ڕێگاش بۆ ئەوە خۆشدەكات كەتوركەكان بوونیان لە ناوچەكەدا هەبێت، ئەمەش بەتەواوی لەوكاتەوە سەری هەڵدا كە(میجەر نوئێل) ڕاوێژكاری مەدەنی شێخ مەحمود لەكارخراو دەسەڵات كەوتە دەستی(مێجەرسۆن)ەوە. سۆنیش بۆ خۆی ئەوپەڕی دوژمنی سەرسەختی شێخ مەحمود و تێكدەری حوكمڕانیەكەی بوو بەجۆرێ هەر لە هەنگاوی یەكەمی‌یەوە كەوتە دژایەتی كردنی شێخ و كەم كردنەوەی دەسەڵاتی لە شاری سلێمانی و دەوروبەریدا، بۆ بەر پەرچدانەوەی ئەو هەڵوێستەش شێخ مەحمود داوای لە(مەحمودخانی دزلی)كرد بەمەبەستی زیارەت كردنی مەرقەدی كاك ئەحمەدی شێخ بێتە شاری سلێمانیەوە،

ئەویش بەنزیکەی(٣٠٠)سوارەوە دابەزیە شارەوە و بەتەواوی کەوتە دەس سوارە و هێزی کوردەوە سۆنیش لە تاوا هەڵهات و خۆی گەیاندە کەرکوك و دەسەڵاتیان کۆتایی هات. ئەوەشیان مابوەوە لە دەبۆکەی شار بەندکران. دیاردەیەکی ئەوتۆش بە تەواوی(ویلسن)ی حاکمی گشتی بەغدا و ئینگلیزەکانی سەغلەت کرد بۆیە کەوتە ئەوەی هەرچی زوترە و ڕاستەوخۆ دەس بگرنەوە بە سەر ناوچەکەدا. سەرەتا کەوتنە ئەوەی لە ڕێگای فڕۆکەوە گەلێك بەیاننامەیان بۆ خەڵکی شاری سلێمانی و شێخ مەحمود نارد و، داوای چۆڵبونیان لێدەکرد سەرەڕای کۆکردنەوەی هێزێکی سەربازی زۆر لە کەرکوکەوە بۆ دەوروبەری تاسڵوجەو دەربەندی بازیان، سوارەی کوردیش بە ڕابەڕایەتی شێخ مەحمود کەوتنە خۆ ئامادە کردن بۆ بەرپەرچ دانەوەی هەر هێرشێك کە لەلایەن ئینگلیزەوە بکرێتە سەرشاری سلێمانی وەك ئەوەی لە ١٨ی حوزیرانی١٩١٩دا شەڕی دەربەندی بازیانی بەناو بانگ ڕوویدا و دوای بەرگرییەکی زۆری هێزەکانی کورد و بەچاوساغی هەندێ کەسی ئەڵقە لە گوێی کورد بۆ ئینگلیزەکان و بەزەبری هێز توانیان لەم شەڕەدا سەربکەون. تەنانەت شێخ مەحمود خۆشی لەم شەڕەدا بە زامداری دەستگیرکرا و لەگەڵ شێخ مەحمەد غەریبی زاوایدا درایە دادگایەکی سەربازی بەریتانی لە شاری بەغدا. لەوێش چەند کەسایەتیەکی تری(کورد؟!) بەرەی خۆیان بۆ خستە مزگەوتەوە لای ئینگلیزەکان و شایەتیان لەسەردا. پاش ئەو دادگایی کردنە کە هەرچەندە حوکمی لەسێدارەدانی درابوو، بەڵام دوایی گۆڕییان بە دورخستنەوەی بۆ دورگەی(هنجام-ئەندامان)ی ولاتی هیند، پاشان بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ دووبارە حوکمی ئینگلیزەکان و، فەرمانڕەوایەتی(میجەرسۆن) دەستی پێ کردەوە و، ماوەی دووساڵی خایاند واتە لە ساڵی ١٩١٩-١٩٢١ بەڵام سۆن لەگەڵ

ئەوەی كەسایەتیەكی توندوتیژبوو لەگەڵ دانیشتواندا و بە هێوری نەدەجوڵایەوە شان بەشانی ئەوەش گەلێك هەنگاو و چاكسازی ئەوتۆی كرد لە سلێمانی و دەوروبەریدا بە جۆرێك كە مایەی سەرنج بوو كە وەك لایەنێكی ئیجابی لە قەڵەم بدرێن بۆ نموونە هەر لەودەمانەدا هەوڵێكی زۆری دا بۆ ئەوەی بایەخێكی گەورە بدات بە ڕێگاوبان و كردنەوەی قوتابخانە لە شاری سلێمانیدا و دەركردنی هەفتەنامەیەك بە زمانی كوردی و بەناوی(پێشكەوتن)ەوە كە بەسەر یەكەوە و تارۆژی وەستانی(١١٨)ژمارەی لێبلاوكرایەوە، پاشان هێنانی چاپخانەیەك كە بۆ كاروباری چاپەمەنی بەكاردەهێنرا، سەرەڕای پێك هێنانی ئەنجومەنی شارەوانی لە شاری سلێمانیدا كە لە كەسانی ناودار و شارەزای ئەودەمەی شارپێكیهێنان. لەگەڵ ئەمانەشدا كۆمەڵێك كاری سەلبی و خراپی لەدوا بەجێما كەبەهیچ جۆرێك لەگەڵ هەل ومەرج و بارودۆخی كۆمەڵایەتی ئەوكاتەی كوردستان وشاردا نەدەگونجا؟! هەر لەم كاتەداو لەسەردەمی دەسەڵاتی(سۆن)و دواتر (مێجەر گوڵد)دا ڕۆژ بەڕۆژ شیرازەی شاری سلێمانی و دەوروبەری لە تێكچوون و ئاڵۆزبووندا بوو بەهۆی ئەوەی كۆمەڵێك داواكاری وفشاری جەماوەری لەسەرئەوەبوو كە دەبێت جارێكی تر شێخ مەحمود لە (دیلی و دوورخستنەوە)ڕزگاربكرێ و تەنانەت ئەو ڕاپەڕینە جەماوەریانەش كەلە شارو شارۆچكەكانی تری كوردستانی پێكەوە گرێدراوی عێراقدا گەڵاڵەبوون بە تەواوی جەختیان لەسەرئەم لایەنەدەكردەوە. شان بە شانی ئەوەش توركەكان و(ئۆزدەمیر-عەلی شەفیق) پاشا بە تەواوی بوونیان لە ڕەواندز و دەورو بەریدا زیادی كردبوو گەلێك لایەنگیرو دووكەوتیان پێكهێنابوو. ئەمەش مەترسیەكی گەورەی لەسەر سیاسەتی بەریتانی لە كوردستان و ناوچەكەدا هێنابووەكایەوە بە شێوەیەكی ئەوتۆ بیر لەوەبكەنەوەكە دەبێ

چارەسەرێکی گونجاو بۆ ئەم لایەنە بدۆزرێتەوە. شێخ مەحمودیش وەك داواکاریەکی گشتی خەڵك و وەك دەرمانێك بوو بۆ چارەسەری ئەوکێشانە کە بگەڕێتەوە کوردستان نەوەمبوو لە تەموزی ساڵی ١٩٢٢دا، هەفتەنامەی(پێشکەوتن) وەستاو لەم سەروبەندەشدا وا لەناوجەماوەردابلاوبۆوە شێخ مەحمود دەگەڕێتەوە کوردستان و، لە ٢١ی تەموزی هەمان ساڵدا(جەمعیەتی کوردستان) بەسەرۆکایەتی مستەفا پاشای یاملکی دامەزراو، دوابەدوای ئەوەش یەکەم هەفتەنامەی(بانگی کوردستان، کە سەرەتا زمانحاڵی(جەمعیەتی کوردستان) بوو لە ٢ی ئابی١٩٢٢ەوە یەکەمین ژمارەی لێ بلاوکرایەوە. لە سەرەتاکانی ئەیلولی هەمان ساڵدا تەنانەت(گۆڵدسیمث) ی جێنشینی(سۆن) ئەوەی بلاوکردەوە کە جارێکی دی شێخ مەحمود دەگەڕێتەوە کوردستان و خۆشیان کەوتنە چۆڵ کردنی شار و کاروباری ئیداری شارەکەیان دا بەدەستی ئەنجومەنێکەوە کە لەو دەمانەدا(شێخ قادری حەفید)بەڕێوەی دەبرد.

شێخ مەحمودیش لە کاتی گەڕانەوەیدا لە کوێتەوە بۆ بەغدا سەرەتا چاوی بەنوێنەری(مەندوب)ی باڵای بەریتانی لە عێراق و شافەیسەڵ کەوت، لەوێوە بەرەوکفری و پاشان گەیشتەوە شاری سلێمانی، جگەلەوەش گەلێ سەرچاوەش باس لەوەدەکەن کەلەم جارەشیاندا(مێجەر نۆێێل) لەگەڵیدا گەڕاوەتەوە سلێمانی و ماوەیەك لەوێ ماوەتەوە، دوا بەدوای ئەوە کە شێخ مەحمود لە ١٢ی ئەیلولی١٩٢٢دا کرا بەشای کوردستان و ئاڵای کوردستان لە شاری سلێمانیدا بەرزکرایەوە. پاش دوو ڕۆژ بەسەر تێپەڕبوونی ئەو بلاوکردنەوەیەدا و، لە کۆنگرەیەکی جەماوەریدا بە تەواوی متمانەی پاشایەتی کوردستانی پێ سپێردرا، لێرەبەدواوە کەوتە ئەوەی حوکمدار یەتێکی نوێ بۆ کوردستان لە دەستەیەك کە سایەتی و پیاوانی ناوداری

ئەوڕۆژانەی سلێمانی و کوردستان دەستنیشان بکرێ، وەك ئەوەی دواتر یەکەم دەستەی وەزاری حکومەتی کورد لە ١٩٢٢/١٠/١٠داو لەم کە سایەتیانەی کوردستانی ئەوکات پێك هات:-

١-سوپا سالار شێخ قادری حەفید

٢-وەزیری ناوخۆ شێخ مەحمەد غەریب

٣-وەزیری بەرگری سەرهەنگ سالّح زەکی ساحێبقران

٤-وەزیری دارایی عەبدول کەریمی عەلەکە

٥-وەزیری فەرهەنگ میرلیوا مستەفا پاشای یامولکی

٦-وەزیری گومرگ ئەحمەد بەگی فەتاح بەگ

٧-وەزیری نافیعە مەحمەد ئاغای ئەوڕەحمان ئاغا

٨-سەرۆکی ئاسایشی گشتی سەید ئەحمەدی بەرزنجی

٩-پشکنەری گشتی هێزی کوردستان میرلیوا سدیق قادری پاشا

بۆ یەکەم جاریش ناوی زۆربەی زۆری ئەم لیستە وەزارییە لە ژمارە(١٠)ی (بانگی کوردستان) کە لە١٥ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٢دا دەرچووە بلاّوکراوەتەوە، هەر چەندە وەزیری داد پەروەری وەك لە ڕیزی ناوەکاندا ناوی بە(شرع و عدل) هاتووە، ماوەیەك بە بەتالّی مایەوە و، دواتر حاجی مەلا سەعیدی بۆ دانراوە و، شاری سلێمانی بوە بە پایتەختی حکومەتی کوردستان(بانگی کوردستان)یش بووە بە زمانحالّی ئەم حکومەتە وێرای ئەوەی چەند هەفتەنامە وبلاّوکراوەیەکی تری وەك:(ڕۆژی کوردستان، ئومێدی ئیستقلال) بلاّوکراونەتەوە، بەزۆریش لە چاپخانەی حکومەتی کوردستاندا بەچاپ دەگەیەنران. جا هەر چەندە بە هاری تەمەنی حکومەتی دووەمی شێخ مەحمود لەوەی یەکەم زیاتر و هاوکات چاکسازی و

تورك و ئەوتەوەرانەی بەلای بەریتانیاوە جێگای قەڵسی و نارەزایی بوو بەدەرنەبوو، سەرەڕای هەوڵدان و خۆ نزیك کردنەوەی ئۆزدەمیر لە شێخ مەحمود، ئەمە لە کاتێکدا بوو کە ئینگلیزەکان زۆربەڕوونی بەوەیان دەزانی و ناوبەناو سەرزەنیشتی شێخ مەحمودیان دەکرد لەو بارەیەوە، لە هەمانکاتدا بەردەوام لە هەوڵی ئەوەدابوون کە چۆن ئەمجارەیان ناوچەکەو سلێمانیان دەسکەوێتەوە، ئەوەبوو دوای ئاگادارکردنەوەی دانیشتوانو شێخ مەحمود لە ڕەشەمێی ساڵی١٩٢٣دا کەوتە هەوڵی داگیرکردنەوەی ناوچەکەو، شێخ مەحمودیش ناچارکەوتە خۆی و دووبارە پەنای بردە بەرشاخەکان و لە(جاسنە) ی ناوچەی سورداشدا ماوەیەك مایەوە بە جۆرێك هەر لەوێشدا بلاوکراوەی(بانگی هەق) کە بەسەر یەکەوەتەنها(٣)ژمارەی لێ دەرچووە بلاوکردەوە، سەرەڕای هەوڵی بەردەوامی بۆ دووبارە گرتنەوەی شارودوای ئەوەی ئینگلیزەکان لە ئازاری ١٩٢٣دا کەوتنە بۆردوومانکردنی شارو دوای ئەوەی داگیریان کردەوە، بێ ئەوەی شێخ مەحمود کۆڵ لە حوکمڕانیەتی کوردستانیدا، بۆ جارێکی تر لە مانگی گەلاوێژی هەمان ساڵدا توانی دەسەلاتی بەریتانی لێ وەردەنێ و، توانی بۆ ماوەی یەك ساڵی تەواو تیایدا بمێننەوە، واتە تا ئەوکاتەی پیلانی نێودەوڵەتی لۆزانی ١٩٢٣ مەسەلەی کوردی خستە سەر ڕەفەی لەبیرکردن و تورکانی کەمالی و بەریتانیای کردە هاوپەیمان بەجۆرێ وڵاتانی تری هاوپەیمانیش بە هۆی بەرژەوەندی خۆیانەوە، بوونە پاڵپشتیکەری تەواوی ئەو بارودۆخەو لە لایەکی دیکەشەوە بەریتانیا کەوتە ئەوەی ڕێگا بۆ ئەوە خۆشبکا کە لە ڕێگای(کۆمەڵەی گەلان)ەوە ویلایەتی موسڵ واتە کوردستانی باشور، بلکێنرێ بە عێراقی عەرەبییەوە، ئەمەش ڕێگا خۆشکردنێکی تەواوبوو بۆ کۆتایی هێنانی دەسەلاتی شێخ مەحمود لە کوردستاندا وەك ئەوەی لە

ناوەڕاستی تەموزی(گەلاوێژی ساڵی١٩٢٤)دا عێراق و بەریتانیا بە دووقۆڵی و لە ڕێگای بەكارهێنانی هێزەوە، توانیان دەستبەسەرشاری سلێمانیدا بگرن و فشارێكی ئەوتۆ بخەنە سەر شێخ مەحمود وهێزەكەی كە بەرەودەورو بەری سورداش و دواتر بۆ ناوچەی(پێنجوین) پاشەكشە بكاو كۆتایی بە دەسەڵات و حوكمداریەتی دووەمی بهێنن، هەر چەندە دواتریش ئینگلیزەكان هەوڵیاندا لە ڕێگای وتوێژەوە وا لە شێخ مەحمود بگەیەنن، كێشەكان چارەسەربكرێ، بۆ ئەوەش ڕێگەدرا نوێنەری شێخ مەحمود كە(صاڵح زەكی بەگ) بوو، سەردانی بەغدای كردو، چاوی بەنوێنەری حكومەتی عێراق و بەریتانیا كەوت، بێ ئەوەی ئەنجامێكی ئەوتۆی لێ بكەوێتەوە، بۆیە بەریتانیا كەوتە ئەوەی، دەبێ ڕاستەوخۆ شێخ مەحمود ببینن و، كێشەكانی لەگەڵدا یەكلایی بكەنەوە، ئەوەبوو بۆ یەكتربینین و وتووێژی نێوانیان شارۆچكەی(خورماڵ= گوڵ عەنبەر) دەستنیشان كراو دوادانیشتنی حكومەتی بەریتانیا بە سەرۆكایەتی(كەنهان كۆرنوالیس) و (شێخ مەحمود) لە ٤ی ئەیلولی١٩٢٦ بەڕێوەچوو، نزیكەی ٣سێ سەعاتی تەواوی خایاند. بەڵام تەنها لە چەند مەرجێكی سەرپێی نەبێ كە شێخ مەحمودیش پێیان ڕازی نەبوو، شتێكی ئەوتۆی لێ نەكەوتەوە و بۆ جارێكی دی تێكهەڵچوون لە نێوان هێزەكانی شێخ مەحمود و(بەریتانیا-عێراق)دا سەری هەڵدایەوە و، درێژەی كێشا تا ئەوكاتەی جەعفەرعەسكەری(بەنەژاد كورد؟!) كە ئەوكات دوای(عەبدول موحسن ئەلسەعدون) كرایە سەرۆك وەزیرانی عێراق لە ناوچەی(پێنجوێن) سەردانی شێخ مەحمودی كرد و ڕێگای بۆ ئەوە خۆشكرد كە بچێتە بەغداو ڕاستەوخۆ بە خۆی چاوی بە مەندوبی باڵای بەریتانیا لە بەغدا بكەوێ، وەك ئەوەی دوادانیشتن و ڕێكەوتنامەی نێوانیان لە ١٩ی كانوونی دووەمی١٩٢٧دا مۆر(واژۆ) كراو، تا ڕادەیەك

سنوورێکیان بۆ کێشەکانی نێوانیان داڕێژرا بەو مەرجەی شێخ مەحمود جارێکی تر دەس نەداتە شۆرش کردن و، خاڵێکی تری ئەو ڕێکەوتنامەیەش ئەوەبوو کە شێخ باباعەلی کوڕی وەك بارمتە لە بەغدا بهێڵێتەوە و، لە ژێرچاودێری دەوڵەتدا درێژە بە خوێندنی خۆی بدات، سەرەڕای چەند مەرج و بنەمایەکی تر کە لە هەمان دانیشتندا خرایە بەرباسکردن.[٤]

---

[٤] ئەم بابەتە لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ) ژمارە(١٩٥٣)ی ١٩٩٩/٩/٢٠دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی چوارەم

نیقیە و نەعنێر و خەباتی ژن لە ڕاپەڕینی ئیبراهیم خاندا

هەر كاتێك باس لە شاری دێرینی كفری كرابێ لەگەڵ ئەوەشدا باس لە كۆمەڵێك ناو و قۆناغی مێژوویی گرنگ كراوە كە بەسەر ئەو شارەی كوردستاندا تێپەڕیوە. بە ڕادەیە هیچ كام لەم گۆڕان و ڕووداوە یەك لەدوای یەكانەی مێژوو. بەئاسانی نەیانتوانیوە ڕەسەنایەتی و تایبەت مەندیەكەی بشێوێنن. هەر بۆ ئەوەش بیسەلێنن كە ئەم شارە تەمەنێكی لە مێژینەی هەبووە و، گەلێ ڕووداوی مێژوویی لە دەوروبەری كفری و ئەم تەوەرەوە سەرچاوەیان گرتبێ، ئەوا هەموو ئەو ناوو دەسنیشان كردنە مێژووییانەی لە هەر سەردەمێكدا بە سەرناوەكەیدا بڕاوە و تائێستاش ماوەتەوە لە گەڵ ئەوەشدا بۆ خۆیان دەلالەت لەو یادەوەریانە دەكەن كە بەسەر شارو ناوچەكەدا هاتوون وەك ناوە دێرینەكانی(كیماش، لاخیرۆ، كیرۆهرجیا) و لە سەردەمی حوكمڕانیەتی عوسمانیەكانیشدا شاری(كفری)بە(صلاحیە) ناوبراوە. كە ناكرێ لە بابەتێكی كورتی وادا هەموو ئەو ناوو ڕووداوانە

شیبکەینەوە و باسیان لێوەبکەین، چونکە لێرەدا باسکردنی سەرەکیمان و مەبەستمان لە یادەوەری ئیبراهیم خانی دەلۆو مێرخاسی و خەباتی ئافرەت وژنە کوردێکە کە بەردەوام لای خەڵکی ئەو شارە و دەوروبەری گەرمیان بۆتە وێردی سەر زمانان و، هەردەم گەواهی مێژوویی بۆ دووپات دەبێتەوە کە ئەمەش بۆخۆی باسکردنە لە کەسایەتییەکی ژنی وەك(نەعیمە مستەفا)ی خەڵکی کفری کە لە ناو دانیشتوان و ئەم تەوەرەی گەرمیاندا بە(نەعەنێر) شۆرەت و ناوبانگی ڕۆیشتوە هەرچەندە لە خوێندنەوە و باسکردنی مێژووی دێرینەی عێراق و شاری کفری دا گەلێ جار زانایەکی ناسراوی عێراقی وەك(دکتۆر سامی سەعید الأحمدی) کە بۆ خۆی مێژووناس و شارەزایەکی دیاری عێراق بوو لە بواری مێژووی کۆندا. لە ساڵانی خوێندنم لە(زانکۆی بەغدا و ئادابی مێژوو) دکتۆر کە باسی لە ئیمپراتۆریەتی ئاشوری و(ئاشور پانیپاڵ)ی شای ئاشووری بەناوبانگی بکردایە دەیگوت: یەکێك لە ژنەکانی ئەم شایە خەڵکی شاری(لاخیرۆ) بووە. کە دەکاتە(کیماش) و شاری(کفری) ئەمڕۆ، واشی دەگێڕایەوە ئەوژنەی(ئاشوورپانیپاڵ) ناوی(زەقوتیە نیقیە) و دایکی (سەرداناپۆلس) ی کوڕی ئاشووربووە، کە بۆ خۆی ماوەیەك دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی ئاشووری گرتۆتە دەس، بەڵام زۆر بەداخەوە دکتۆر سامی هەر کە باسی کوردایەتی ئەو شارە و گەلێ شاری دێرینی تری کوردستانت دەکرد، پێی قەڵس دەبوو، بەو هەموو(قۆشمەبازی)یەی خۆیەوە کە بەردەوام شۆڤێنیەتی لێ دەباری و بەپێکەنینێکی سەیرەوە، هێرشی دەکردە سەر مێژووناسانی کورد و دەیوت:"مۆرخین الأكراد يكتبون يكتبون بس ماعندهم ادلة؟!" بەهەرحاڵ بۆ چوونێکی مێژوویی ئەو تۆش لە سەرشازنی پانیپاڵی بە ناوبانگ،

بەتەواوی ئەوەمان بۆ یەکلایی دەکاتەوە، کە ئەم شارە هەر لە دێر زەمانەوە شارێکی تۆکمەو بەردەوام لە ڕووی نیشتەجێ بوونەوە، خەڵکی لێ نەبڕاوە و شارێکی ئاوەدان بووە، لە هەمانکاتدا هەموو ئەمانەش پێویستیان بەلێکدانەوە و، تەتەڵەکردنی مێژوویی و ساغکردنەوەی مێژوویی هەیە، بە جۆرێ دەلالەتی هەموو ئەو ڕوداوانەش لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا بە زۆری لە سیمای شار و بازاڕ و، ئەو شوێنەوارەدێرینانەوە سەرچاوەدەگرن کە ئەوەمان بۆ ئاشکرادەکەن، ئەمانە هەل ومەرج و ڕەوتی بەردەوام قاڵبووی مێژوو دروستی کردبن. بەشێوازێ تاگەیاندونیە ئەو ڕۆژگارەی تێکڕای سەرچاوەکانی مێژوو بە(کۆن و نوێ و هاوچەرخ)ی یەوە باسی لێوە بکەن وەك دەبینی لە٢٢ی ئابی١٩٢٠دا کە ئیبراهیم خانی دەلۆ لەو ڕاپەڕینەی خۆیدا کە شاری کفری لە دەسەڵاتی ئینگلیزەکان وەرگرتوەو بۆ ماوەیەك ئازادی کرد، کەوتە ئەوەی کۆمیتەیەکی(بەڕێوەبردن) بۆ کاروباری شار دروست بکات، تابتوانێ لە ڕێگایەوە، کاروباری ڕۆژانەی شارو دانیشتوانی ناوچەکە ڕاپەڕێنێ، هاوکات ئافرەتی کوردیش لەو دەمانەدا و لەو شارەدا بەشێوازێکی گشتی لە پاڵپشتی کردن و داکۆکی کردنی ئەو ڕاپەڕینەدا ڕۆڵی بەرچاویان هەبوەو، بەپێی پێویست ئەرکی ڕۆژانەی سەرشانی خۆیان ڕاپەڕاندووە یەکێ لەو ئافرەتانەش کە شان بەشانی پیاو لە ڕاپەڕینی(ئیبراهیم خان) داو لە مێژووی هاوچەرخی کوردا بووبێتە ناوێکی درەوشاوە و، بەشداری کردبێ(نەعیمە مستەفا)ی کفری بوە، کە لەگەڵ ئەو خەڵکە ڕاپەڕیوەدا بەو ناوو شۆرەت و بەناوبانگی خۆیەوە توانیویەتی جلی پیاوان بپۆشێ و لە یەکەم ڕۆژی ڕاپەڕیندا، پەلاماری سەرای شاری کفری بدات کە لەوکاتەدا بنکەی سوپای ئینگلیزی لێ بووە، تەنانەت لە زۆر کەسایەتی و پیاوانی بە ساڵاچووی ئەم شارەم بیستوە. لە ساڵی ١٩١٥دا کە

هێشتا عوسمانیەکان دەسەڵاتیان بەسەر ناوچەکەو شارەکەوە هەبووە هەر ئەم (ئەعیمە مستەفا) یە لەبەر دزێوی و ناکار و بێ ڕەوشتی ئەفسەرێکی عوسمانی ئەفسەرەکەی داوەتە بەرخەنجەر و، لە شاری کفریدا کوشتویەتی، لەو کاتەشەوە کە ڕاپەڕینی ئیبراهیم خان کۆتایی هات و، دووبارە ئینگلیزەکان کاروباری شارو ناوچەکەیان بەزەبری هێزو چاوساغی چەند کەسێکی ئەڵقە لە گوێی خۆیان گرتۆتەوە دەست. بەپێی بۆ چوونی مستەفانەریمان(١٩٢٥-١٩٩٤) (ئەعە نێر) واتە ئەعیمە مستەفا لە بازاڕی شاری کفریدا، دوکانێکی بازرگانی کردۆتەوە و، بەسیفەتێکی پیاوانە توانیویەتی ژیانی خۆی و خانەوادەکەی پێ بەڕێوەببا، لەبەر ئەوەی لەساڵانی جەنگی یەکەمدا مێردەکەی کە بەڕەگەز یەکێك بووە لە تورکمانەکانی کفری، بەرشاڵاوی(سەفەربەرلەك) واتە(نفیرعام)ی عوسمانیەکان دەکەوێ و لەبەرەکانی شەڕناگەڕێتەوە خۆشی بۆ یەکجارەکی لە ساڵی١٩٦٣دا کۆچی دوایی دەکاو، بەڵام ناوی(ئەعەنێر) تا ئێستاش بۆتە وێردی سەرزمانان و لە یادەوەری شاری کفری و ناوچەی گەرمیاندا باسی لێوەدەکرێ.[5]

---

[5] ئەم بابەتە پێشتر لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)، ژمارە ١٩٣٢، سێ شەممە٢٤/٨/١٩٩٩ دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی پێنجەم

کۆنگرەی ئاشتی و مافەکانی کورد لە پەیماننامەی سیڤەری نێودەوڵەتیدا

هێشتا جەنگی یەکەم کۆتایی نەهاتبوو، وڵاتانی هاوپەیمان لەبیرکردنەوەی ئەوە دابوون کۆنگرەیەکی نێودەوڵەتی بۆ ئاشتی پاش جەنگ ببەستن بەڵام تا ئەو کاتەش جێگایەکی دیاری کراویان بۆدەستنیشان نەکردبوو، هەر چەندە هاوپەیمانەکان کۆمەڵێك نەخشەی داگیرکاریان بۆ ئەو ناوچە گرنگانەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و جیهان داڕشتبوو کە زۆریان بەلاوە مەبەست بوو بەتایبەتی وڵاتانی بەریتانیا و فەرەنسا وەك ئەوەی لە ١٦ئایاری ساڵی١٩١٦دا ڕێکەوتنامەی سایکس-بیکۆ یان بۆ دابەشکردنی خاکی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی(١٢٩٩-١٩٢٢)و بە شێوازێکی نهێنی لە لەندەن داڕشت پاشان هەر یەك لەبەریتانیاو فەرەنسا روسیاشیان لێ ئاگادارکردەوە و، چونێتی ئیمتیازی ئەویشیان لە ناوچەی ناوبراودا دیاری کرد بەڵام هەرکە شۆڕشی گەورەی ئۆکتۆبەری١٩١٧لە ڕوسیا بەرپابوو، بنەماکانی ئەو ڕێکەوتنامەیەی لای وڵاتان ئاشکرا کرد، وەك ئەوەی لەدوای جەنگ زۆر لایەنیان لەوبارەیەوە بۆ هاتەدی کە جەنگیش کۆتایی هات وڵاتی فەرەنسا بۆ شوێنی بەستنی کۆنگرەی ئاشتی دەستنیشاکرا، بەجۆرێ نوێنەری زۆربەی زۆری وڵاتان و گەلان تیایدا

بەشداربوون دیارە دەستنیشانکردنی ولاّتی فەرەنساش بۆ ئەوەبوو، چونکە لە هەموو ولاّتێکی تر زیاتر توشی وێرانی و هەرەسی ئابووری بووەوە هاوکات بۆ ئەوەی دڵی فەرەنساش لەو بارەیەوە بێتەجێ و ڕەوایەتی ئەوەی پێ بەخشراوە کە کۆنگرەیەکی لەو بابەتەی تیابەستری، بۆ ئەو مەبەستە نوێنەری هەریەك لەگەڵی کورد و ئەرمەن کەدوو نەتەوەی زۆرلێکراوو ژێردەستی دەوڵەتی عوسمانی و زەرەرمەندی ئەو دەمەبوون، ڕێگەی ئەوەیان درا کە نوێنەری خۆیان لەو کۆنگرە نێودەوڵەتییەدا هەبێ، هەریەکەو بەناوی گەل و ولاّتیانەوە داکۆکی لە مافەکانی خۆیان بکەن، سەبارەت بە کورد، دەتوانین وای باس لێوە بکەین کە لە دووتەوەری سەرەکی کوردستانەوە، ئەو ڕەوایەتیە بەخشرا بە(ژنەراڵ شەریف پاشای کوڕی سەعید پاشای خەندان) کە ئەوکات دانیشتووی پاریسی پایتەختی فەرەنسابوو، تا وەك نوێنەری کورد لەو کۆنگرەیەدا و لە ساڵی١٩١٩دا بەشداربێ و، پرۆژەیەك لەبارەی مافەکانی کوردەوە بخاتە بەردەم ئەندامانی کۆنگرە. یەکێکیان لە لایەن ئەو ڕێکخراوەو کوردیانەوە بوو کە لە ئەستەمبوڵی پایتەختی دەوڵەتی عوسمانی و پاش هەڵگەڕانەوەی عوسمانی ساڵی١٩٠٨دامەزرابوون، بەتایبەتی(کۆمەڵەی تەعالی کوردستان) و کەسانی سەر بەبنەماڵەی بەدرخانی بەناوبانگ لەلایەکی کەشەوە لە شاری سلێمانییەوە، پێش لە ناوچوونی یەکەم حکومەتی شێخ مەحمود و دوورخستنەوەی گەلاّنامەیەکی بۆ ئەو مەبەستە ئامادەکرد و بەهەردوو کەسایەتی کوردی ئەودەمەدا کە هەریەك لە ڕەشید زەکی کابان و سەید ئەحمەدی بەرزنجی بوون بە ڕێگای شامدا ناردە پاریس کەچی لە شام و شاری حەلەب ڕێگای چوونە پاریسیان نەدراو ئەم گەلاّنامەیەی دوایی و کوردانی باشوور نەگەیشتە شوێنی مەبەست.

پێش ئەوەی کارەکانی کۆنگرە دەس پێبکا. کۆبوونەوەیەکی دووقۆڵی بۆ داکۆکی کردن لە مافەکانی یەکتر لە نێوان(بۆغۆس نۆبار پاشا)ی سەرۆکی وەفدی ئەرمەنی و(شەریف پاشای خەندان)ی نوێنەری کورداندا بەسترا، تیایدا باس لەوە کرابوو کوردەکان پشتگیری لە سەربەخۆیی ئەرمەنەکان دەکەن و، ئەوانیش پشتگیریکەری سەربەخۆیی وڵاتی کوردانن. بەپێی ئەو گەڵاڵە نامەیەی کە شەریف پاشا پێشکەش بەکۆنگرەی ئاشتی کرد دواتر وای لە وڵاتانی هاوپەیمان کرد کە ناوی کورد و، مافەکانی کورد بخرێتە چوارچێوەی بنەما سەرەکیەکانی پەیماننامەی نێودەوڵەتی سیڤەری١٠ی ئابی١٩٢٠ەوە، هەر چەندە دوو وڵاتی گەورەو هاوپەیمانی وەك بەریتانیا و فەرەنسا لەو ڕێکەوتنامەیاندا کە لە(سان ریمۆ) ولە٢٤ی نیسانی ١٩٢٠دا واژۆیان کرد، فەرەنسا دەستی لە زۆر ئیمتیازی خۆی هەلگرت لەو ناوچانەدا کە لە چوارچێوەی(ویلایەتی موسڵ)دا دەستی دەکەوت بۆ بەریتانیا، بەتایبەتی ئینتدابی ویلایەتی موسڵ یاوەکتر کوردستانی باشوور، بەڵام لە پەیماننامەی سیڤەری ١٩٢٠دا کە لە شوێنی کارگەیەکی کاشی دروست کردنی نزیك بە شاری پاریس بەسترا لە نێوان وڵاتانی هاوپەیمان و نوێنەرانی زۆربەی گەلان و تورکدا.

ئەم پەیماننامەیەش بۆ خۆی لە(١٣)بەش و(٤٣٣)برگە پێکهاتبوو گرنگترین بەشەکانی بەشی دووەم وسێیەمیەتی کە بەتەواوی بنەماکانیان سنووری وڵاتی تورکیاو ڕەوشی سیاسی یەکلایی دەکردەوە و، بەپێی برگەکانی(٦٢،٦٣،٦٤)ی کە دەکەونە بەشی سێیەمیەوە.

بەتەواوی دان بە پێکهێنانی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ دادەنێ. بەشێوەیەکی ئەوتۆ برگەی(٦٤)ی ئەم پەیماننامەیە، ئەم لایەنەی ڕوونکردۆتەوە کە تیایدا هاتوە:(ئەگەر کوردانی، دانیشتوانی ئەوناوچانەی

بڕگەی(٦٢)دەسنیشانیان دەکا، کۆمەڵەی گەلانیان لە ماوەی ساڵێکدا پاش جێبەجێ کردنی ڕێکەوتنامەکە ئاگادارکردەوە، کە زۆربەی دانیشتوانی ئەو ناوچانە ئارەزوومەندن بۆ جیابوونەوە لە تورکیاو ئەگەر کۆمەڵەی گەلانیش بڕیاریدا کە ئەوانە شایستەی ئەو سەربەخۆییەن ئەوا داوا لە تورکیادەکا ئەوداوا کاریە جێبەجێ بکا و دەس لە هەموو مافێکی خۆی لەو ناوچانەدا هەڵگرێ. تورکیاش ئەوەی جێبەجێ کرد، ئەوکاتە وڵاتانی هاوپەیمان هیچ کۆسپ و تەگەرەیەك ناخەنە ڕێگای ئەو کوردانەشەوە کە لە ویلایەتی موسڵدان و بەپێی ویستی خۆیان دەیانەوێ پەیوەندی بەو دەوڵەتە کوردییەوە بکەن(د.خلیل علی مراد،... ئێران وترکیا،ص٢٣٤) کەچی لەگەڵ ئەوەشدا وڵاتانی هاوپەیمان زۆر بەڕاستی جەختیان لە سەرجێبەجێ ئەم پەیماننامەیە نەکردۆتەوە، بۆ یە هەر لەو ساڵەداو بەپێی ساغکردنەوەیەکی دکتۆر کەمال مەزهەر:(هەر یەك لە بەریتانیا، فەرەنساو ئیتالیا ڕێکەوتنامەیەکی سێ قۆڵیان بەست لە نێوانیاندا بۆ دابەشکردنی دەسەڵاتیان لە کوردستانی باکور) لەلایەکی دیکەشەوە ڕووسەکان بۆ پاڵپشتی تورکەکان لەوە دابوون کە چۆن پیلانێك بۆ تێکدانی بنەماکانی پەیماننامەی سیڤەر داڕێژن وەك ئەوەی لە کاتێکەوە بزوتنەوەی کەمالی بە ڕێبەرایەتی مستەفا کەمال(١٨٨٢-١٩٣٨) دەستی پێکرد، ڕووسیای سۆڤیەتی داکۆکیکەرێکی گەورەی کەمالیەکان بوو، چ لەڕوخان و لە ناوبردنی دەوڵەتی ئەرمەنەکاندا ساڵی١٩٢٠، چ بۆ وەدەرنان و پاککردنەوەی شاری(سمیرنا)ی تورکیا لە یونانیەکان پاش ئەوەی سەدان هەزاری لێ کوشتن، ئەمەش لە کاتێکدا بوو، وڵاتەیەکگرتوەکانی ئەمەریکا، بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکانی خۆیان لەلایەکەوە، کەوتنە پاڵپشتی دەوڵەتی تورك و لەلایەکی دیکەشەوە نەیانەویست ئیمپراتۆرێتێکی تری وەك عوسمانیەکان دروست بێتەوە، کە مەترسی هەبێ بۆ سەر بەرژەوەندی و، سیاسەتیان لە

ناوچەکەدا، وێرای ئەوەش هەنگاوێکی گەورە بوو بۆ لەبەریەك هەڵوەشانەوەی پەیماننامەی سیڤەر کە بنەماکانی، چارەنووسی گەلی کوردیان پێوەگرێ درابوو. جگە لەم ڕێکەوتننامەیەش لە١٢-١٨ی ئازاری ١٩٢١کۆنگرەیەکی تر، لە ژێرچاودێری بەریتانیاو بەسەرۆکایەتی (ونستۆن چەرچل)ی سەرۆکی وڵاتانی داگیرکراو(مستعمرات) لەقاهیرە بەسترا، لێرەدا سەرەڕای دەسنیشان کردنی شایەکی گونجاو بۆ عێراق یەکێك لە خاڵە سەرەکیەکانی ئەو دانیشتنە سەبارەت بەبەڕێوەبردنی ناوچە کوردنشینەکانی کوردستانی باشوور(عێراق)بوو، لەلایەن کورد خۆیەوە، بەڵام تورکان بە تایبەتی کەمال ئەتاتۆرك دوای ئەوەی ڕای زۆر لە وڵاتانیان بۆلای خۆیان ڕاکێش کردو، هاوپەیمانانیش، بەتەواوی ئەومیان بۆ ڕوون بوەوە. کەسامانێکی نەوتی زۆر دەکەوێتە ئەو هەرێم و ناوچانەوە کە پەیماننانەی(سیڤەر) دەیانگرێتەوە بۆیە کەوتنە ئەوەی لە بەڵێنەکانی خۆیان پاشگەز ببنەوە و، تەنانەت لەودانیشتنەی (کۆنگرەی لۆزان)ی یەکەمیشدا کە ئەتاتۆرك خۆی ئامادەی بوو لە ٢٥ی نیسانی١٩٢٢دا. ڕووسیای سۆڤێتی و وڵاتەیەکگرتوەکان لەوانە بوون کەداکۆکییان لە تورکیادەکرد و، دوابەدوای ئەوان وڵاتانی تری هاوپەیمانیش لەوە بەدواوە تەنها ئیمتیازی نەوتیان مەبەست بوو. نەك جێبەجێ کردنی ئەو بەڵێنەی لە سیڤەردا بۆ کوردان ئیمزایان لەسەر کردبوو. سەرەڕای ئەوەش وڵاتێکی وەك بەریتانیا ڕێگای بۆ ئەوە خۆشکرد، عێراق نوێنەرێکی خۆی بە سەرۆکایەتی جەعفەر عەسکەری لەگەڵ تۆفیق سویدی داو، وەك چاودێر لەو کۆنگرەیەدا بەشداربن، بۆ ئەوەی لەوە ئاگاداربن کەچی ڕوودەدا، هەر چەندە بۆ ئەو مەبەستەش داوەتنەکرابوو. هەموو ئەم سیاسەتانەی وڵاتانی هاوپەیمان، ڕێگا خۆشکەرێکی سەرەکی بوون، بۆ ئەوەی وڵاتێکی وەك تورکیا لە کۆنگرەی لۆزانی دووەمدا کە لە٢٤ی تەموزی ١٩٢٣دا بەسترا، بە تەواوی دان بە سەربەخۆییدا بنرێ لە لایەن هاو پەیمانانەوە

و گەورەترین سەرکەوتنی سیاسی لەم کۆنگرەیەدا وەرگرێ، وەك ئەوەی بە ڕادەیەکی باش ئەوەی بۆ فەراهەم بکەن کە سەروەری (سیادە)ی بەسەر تراقیای ڕۆژهەڵات، نۆ کەندەکان، ئەستەمبوڵ و نیمچە دورگەی گالیبوڵی، ئەزمیر، کیلیکیا، ویلایەتەکانی باشوری ڕۆژهەڵات لە ئەنادۆڵ واتە کوردستانی باکور(ـب نووسەر)، ئەدرنە و هەندێ لەو دورگە بچوکانەی کەدەکەونە دوری(٣)سێ میل لەکەنارەکانی ئاسیا بۆ تورکیا و دەسهەڵگرتنی هێزی هاوپەیمانان لە ناوچەی نۆکەندەکان و ئەستەمبوڵ، سەرەڕای ئەو زەوی و زارانەی کەلەلایەن هێزەکانی بیانییەوە داگیرنەکرابوون بخرێتە ژێر دەسەڵات و فەرمانڕەوایەتی تورکەوە لەگەڵ ئەوەشدا هاوپەیمانەکان ئەم شوێن و ناوچەو ئیمتیازانەیان بەشێوازێکی فراوان بەرکەوت:-

١-وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا چواریەکی لە نەوتی ویلایەتی موسڵ بەرکەوت، بەو بیانوەی یەکێك بووە لەوڵاتانی هاو پەیمان لە جەنگی یەکەمی جیهانیدا.

٢-وڵاتی عێراق بکەوێتە ژێر ئینتدابی بەریتانیاوە، پاش ئەوە لەلایەن(کۆمەڵەی گەلان) یشەوە بڕیاری لە سەردەدرێ، هاوکات ناوچەی ستراتیجی کەنداوی سوێس و سودانیشی خرایە ژێردەسەڵاتەوە، سەرەڕای دەسکەوتێکی گەورە لە نەوتی ویلایەتی موسڵ.

٣-وڵاتی فەرەنسا مافی ئینتدابی سوریا و لوبنانی بدرێتێ، جگەلەو دەسکەوتەی کە لەنەوتی ویلایەتی موسڵدا بەرێکەوت، چونکە بەپێی ڕێکەوتنامەی(سانریمۆ)ی ساڵی١٩٢٠دەستی لە مافی ئەوئینتدابەی ویلایەتی موسڵ هەڵگرت بۆ بەریتانیا.

٤-هەموو دورگەکانی دودیکانیز کەدەکەونە ناو دەریای ئیجەوە و سەر بەوڵاتی یونانن بەر وڵاتی ئیتالیا بکەوێ، وەك دەبینین بەو شێوەیە

كۆنگرەی دووەمی لوزانی ١٩٢٣هەموو مافێكی كورد، ئەرمەن و یونانی بەپێی پەیماننامەی سیڤەری نێودەوڵەتی پووچەڵ كردەوە و، لێرە بەدواوە ڕێگا بۆ ئەوە فەراهەم كرا، كە توركیای كەمالی:(بەتەواوی سیاسەتی بەتورك كردن دژ بەهەموو ئەو نەتەوانە دەست پێبكا كە خرانە بۆتەی دەوڵەتی كەمالی توركیەوە). سەرەڕای دوورخستنەوە و ڕاوەدوونانی هەموو ئەو كەسایەتیە نیشتمانپەروەرانەی لە هەوڵ و خەبات دابوون بۆ داكۆكیكردن لە مافی وڵات و گەلەكانیان پاش وەستانی جەنگی یەكەمی جیهانی.*

---

*ئەم بابەتە پێشتر لە ڕۆژنامەی (كوردستانی نوێ)، ژمارە (١٩٢٢)ی ١٩٩٩/٨/١١ بڵاوكراوەتەوە.

باسی شەشەم

بابەتی مێژووی قوتابخانە سەرەتاییەکان بەزمانی کوردی لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا.

بەگوێرەی ئەم بابەتە مێژوویانە و، لە قۆناغی سەرەتایی خوێندندا بەتایبەتی لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا. ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە هەر لەکاتی دامەزرانی یەکەم حکومەتی عێراقییەوە و دانانی شافەیسەڵی یەکەم(١٨٨٥-١٩٣٣) بە فەرمانڕەوای عێراق لە١٩٢١/٨/٢٣دا و لەلایەن حکومەتی بەریتانییەوە. هەندێ گۆڕانکاری هاتۆتەکایەوە بەجۆرێ زۆر لە دانیشتوانی عێراق بەکورد و عەرەبی یەوە بەر شەپۆلی ئەم گۆڕانکاریە کەوتوون و لەگەڵ ڕەوت و تایبەتمەندیەکانیدا ڕۆیشتوون هەر چەندە دەسەڵاتدارانی بەریتانی لە عێراقدا و لە سەردەمی پاشایەتی و بەتایبەتی لەکاتی دەسەڵاتی فەیسەڵی یەکەم بەدواوە، زیاتر بایەخ و ئامانجیان ئەوەبووە کە درێژە بە سیاسەت و مانەوەی خۆیان بدەن لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دا بەگشتی وولاتی عێراق و کوردستان بە تایبەتی، هەر بۆیەش لە بواری ڕووناکبیری داو بەپلەی یەکەم بۆ بەرژەوەندی خۆیان بایەخیان پێداوەو لایەنە جۆربەجۆرەکانیان تاوتوێ کردوە. واتە هەر لەکاری ڕۆژنامەنووسیو بلاوکردنەوەی چەندین

گۆڤارو ڕۆژنامـە بـە زمـانی عـەرەبی و کوردی و هـەر لەلایـەن خۆشیانەوە تـا ڕادەیەك یارمەتی بڵاوکردنەوەیان دراوە تەنانەت هەندێکیان هەر بە خۆشیان کاروباری بەڕێوەبردنیان بەدەستەوە بوە و، زیاتر بۆ پیادەکردن و بەدیهێنانی مەرامی خۆیان بەکاریان هێنـاوە. هـەر چـەنـدە ئـەم گۆڤـار و ڕۆژنامانـە خـاڵی نەبوون لە بڵاوکردنەوەی بارودۆخی ڕووناکبیری و بڵاوکردنەوەی بابـەتی زۆر لە ڕووناکبیرانی عێراقی ئەوکاتە بـە کـورد و عەرەبیـیەوە هـەر لـەدەرچوونی یەکـەم ڕۆژنامـەی عـێراقی کـە(الـزوراء)ی سـاڵی ١٨٦٩ی سـەردەمی مەدحـەت پاشـابووە، تادەگاتـە(پێشکەوتن)،(تێگەیشتنی ڕاسـتی) ودواتـر (دەنگـی گێتـی تـازە)ی کـاتی فەرمانڕەوایـەتی ئینگلیز، جا ئەمانـە وەکو وتم وەك نـاوەڕۆك هەرچەندە زۆر بابەتی دەوڵەمەند و بەکەڵکیان لە خۆیان گرتـووە، لـە هـەمان کاتیشـا زۆر لەمـەرام و ئامـانجی دەسـەڵاتدارانی ئینگلیزیـان لـە عـێراق و کوردستانـدا هێناوەتـەدی و، بۆ ئـەو سـەرو بـەندو ڕۆژگـارەش سـوود و بـەهای تایبـەت بـە خۆیـان هـەبووە بـۆ پیـادەکردنی سیاسـەتی دەسـەڵاتداران و زۆر کاروباری لاسەنگی بـۆ سـەنگ کردونەتـەوە. پێشم وابـێ لێرەدا پێویست ناکا زۆر بەتان و پۆی بابەتێکی وادا بچم چونکـە ئـەو لایـەن و بابەتانـەی کـە نـاوم بـردن هەریەکەو پێویستیان بەلێکۆڵینـەوەی سـەربەخۆ هەیـە. بـەڵام لـێرەدا دەمەوێ لەو بابەتە مێژووییانە بدوێم کە لە سەرەتاکانی سـەدەی بیستەمەوە لە قوتابخانەکان و قۆناغی سەرەتایی خوێندندا خوێندکاران بـەزمانی کوردی بڵاوکراونەتەوە، جا ڕەنگە هـەر هەمووشیان نەگرێتـەوە[٦] بـەڵام ئـەم بابەتانـە،

---

[٦] دروس التاریخ
مترجم و مؤلف
مدیری مکتبی اول سلیمانی قفطانجي زادة صالح صدقی

لەبەر ئەوەی سودی تایبەتیان هەیە بۆ سەر ڕەوت و باری ڕووناکبیری کوردی و دەبنە بنەمایەکی سەرەکی بۆ خوێندنی بابەتی مێژوو لە قوتابخانەو خوێندگاکانی کوردستاندا. لە هەمان کاتیشدا جۆرێکە لە سیاسەتی دەسەڵاتدارانی عێراقی و ئینگلیز لە کوردستاندا بۆ هێور کردنەوەیان و پاڵپشتی کردنی حوکمی پاشایەتی کە هەر لە سەرەتای دەسەڵاتیانەوە بە پلەی یەکەم ئامانجی داگیرکەرانیان هێناوەتەدی و بەتەنگیەوەچوون هەر چەندە بۆ کارێکی وا، دەسەڵاتدارانی دوای ئەوان، لەوان کەمتریان نەکرد. تەنانەت لە سەردەمی حوکمڕانیەتی کۆماریشدا کە پێویست بە سەلماندن و هیچ بەلگەیەك ناکا. بەهەرحاڵ وانەی(مێژوو) یاخود بڵێین بابەتی مێژوو لە قوتابخانەکانی کوردستاندا هەر هەمان ئەو بابەتانە بووە کە لە قوتابخانە عەرەبییەکاندا خوێندراوە. تەنها ئەوە نەبێ کە لەلایەن چەند ڕووناکبیرێکی ئەو کاتەی کوردەوە کراون بە کوردی کەچی بە ناوەرۆك بە هیچ جۆرێك باس لە نەتەوەی کورد و داب و نەریتو ڕەگەزو و مێژووی کورد ناکات. تەنها لەیەك دوو شوێندا نەبێ کە ئەمانەش زیاتر پابەندن بە باس کردنی(صلاح الدین)ی ئەیوبی یەوە لەم بارەیەشەوە لە مێژووی پۆلی دووەمدا و لە لاپەڕە(٥٠)یدا نووسراوە:(صلاح الدین کوردە اخری بوە بە قوماندانی لە شکری پادشای(موصلی) بۆ یاریدەی ئیسلام[٧] چوە شام و مصر)ەوە. هاوکات

مطبعة الفرات:بغداد سنة١٣٤٥هيجرية ، سنة١٩٢٦ميلادية-

[٧] دروس التایخ

ترجمە

سیدنوری بەرزنجەی مدیری

سید فتاحی بەرزنجەی رئیسی اول لة جیشی عراقیدا

لەلاپەڕە(٨٧)ی بابەتی مێژووی پۆلی چوارەمی سەرەتایشدا وێنەیەكی(صلاح الدین) دانراوە و لە خواری وێنەكەشەوە نووسراوە:"فخری ئیسلام و كورد صلاح الدین ایوبی) ئیتر ناو بێنەو دەس بشۆ. بەڵام دڵخۆشكەری ئەم بابەتانە لەوەیاندا دەردەكەوێ كە زمانی كوردیش لە عێراقدا و، لەو دەمانەوە نەیانتوانیوە حەق و حیسابی بۆ نەكەن. دیارە ئەوەشیان زیاتر لە دوو تەوەری گرنگ یان سەرچاوەی گرنگەوە سەری هەڵداوە یەكەمیان: سەرهەڵدانی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی كورد لەبەشی كوردستانی باشووردا و دووەمیان: گەشەكردنی بەرچاوی ڕووناكبیریی كوردی كە لە هەنگاونان و گەشەكردنی بەردەوامدا بووە. وەكو وتم بەتایبەتی لەسەرەتاكانی سەدەی بیستەم و پاش جەنگی یەكەمی جیهانی(١٩١٤-١٩١٨)وە. كوردیش كەوتۆتە خەبات و سەرەڕای ئەو هەوڵ و كۆششەی كە ڕووناكبیرانی كوردی وەك: صالح سدقی زادە، سەید نوری بەرزنجەیی، ئەمین زەكی بەگ و مامۆستا تۆفیق وەهبی كردوویانە، ئەمەش بۆ خۆی وای كردوە كە زمانی كوردی شان بەشانی

مدرسه ی فضل وەخطیبی مزكەوتی احمدیة لە بغداد

لەسەر فەرمایشی وزارتی جلیلەی معارفی حكومتی عراقی بەموجبی پیش رەوی صنفی چوارەمین ریك خرا

چاپی یەكەمین

حقوقی اعادەی طبع محفوظە بو مؤلفە كان

هەر نسخە یك كە مور و یامضایەكی مؤلفە كانیی‌وە نەبێ بەساختە ازمیرری

محمود حلمی

صاحبی كتیبخانەی عصریە لە بغداد داطلب اكری

چاپخانەی(فرات) لە چاپ درا

بغداد:١٣٤٧ھ ١٩٢٨م

زمانی عەرەبی لە عێراق و کوردستانی باشووردا گەشەبکاو فۆناغ و ڕەوتی خۆی ببڕێ هەرچەندە لەلایەن دەسەڵاتداران و ئەوانەی کوردیان بەباوەکوشتەی خۆیان زانیبێ چەندین قۆرت و تەگەرەی هاتۆتە ڕێ. لەگەڵ ئەوەشدا ئەمەیان ئەوە ناگەیەنێ کە بڵێین ڕەوتی ڕووناکبیریی کوردی وەستاوە و کۆششی بۆ نەکراوە. ئەوەتا هەر لە سەرەتای بابەتی مێژووی پۆلی دووەمی سەرەتایی داو مامۆستا ساڵح سدقی زادە دەنووسێ:"ام کتیب تاریخە بو صنف دوم أولی ترتیب کراوە. موافق بە پروغرامیکە کە نظارت جلیل معارف دایناوە . لەسەر روشتی تازە بە أرەزوی خدمت بو مندل ملت امید أوە دەکەم کە أم چند پەرەیە لە ریز کتیبانیکا کە فائیدەیان هەیە بو خویندنەوەی شوینیکی ببن و بەخدمتی قبول بکری". هەر دوا بەدوای بابەتی مێژووی پۆلی دووەمی سەرەتایی و لە کتێبی پۆلی سێیەمدا کە هەرسێ ڕێکخەر و وەرگێڕی ڕووناکبیری ئەوکاتەی کورد. مامۆستایان سەعید سدقی کە لەوکاتەدا مامۆستا بوە لە سلێمانی و سەید نوری بەرزنجەیی کە ئەویشیان بەڕێوەبەری قوتابخانە(فضل) وئیمام و خەتیبی مزگەوتی ئەحمەدی بوە لە بەغدا و، سەید فەتاحی بەرزنجەیی ئەمیش(رئیس أول) واتەپلەی (ڕائد)ی هەبووە لە ڕیزەکانی سوپای عێراقدا لە سەر بەرگی[8]

---

[8] درس تأریخ

ریك خەر ومترجم

سعید صدقی، سید نوری بەرزنجی، سید فتاح برزنجی

معلمی مکتبی اول مدیری مدرسەی فضل وخطیبی رئیس اول لة جیش عراقیدا

لەسلیمانی مزگەوتی احمدی

چاپی یەکەمین

حق لە چاپ دانەوەی عائدەبەریك خەرەکان

کتێبی(دروس التأریخ بە لغتی کوردی) نووسیویانە:"حق لە چاپدانەوەی عائدە بەریك خەرەکان. هەر نسخەیەکی مۆری وزارەتی معارفی پێوەنەبی ساختەیە" نرخەکەشی وەکو لە سەری نووسراوە لەو کاتەدا بە(٦)شەش عانە بووە لە ساڵی١٣٤٨ی کۆچی لە چاپخانەی(نەجاح) چاپکراوە. کە هاوکاتە لەگەڵ ساڵی(١٩٣٠)ی زایینیدا.

جگە لەوانە لە کاری بڵاوکردنەوە و لەچاپدانی کتێبی مێژووی پۆلی چوارەمدا بە تەواوی جێ دەستی مێژوونووسی گەورەی کورد ئەمین زەکی دیارە کە لەو کاتەدا وەزیری(اشغال)بووە. هەر وەك وەرگێڕەرانی کتێبەکە خۆیان سوپاسنامەیەکیان بۆ جەنابی ئەمین زەکی نووسیوەو تیایدا وتویانە:"جنابی سەروەری ملتی کوردان وزیری اشغال و معارفی پیشو حزرتی محمد امین زکی بەگ. أم کتیبی تاریخی اسلامە بەقلم رادانی معالیتەوە شەوق درابو. خودای عزوجل لە هەموایش و کاریکی خیردا موفق تان بکا. دائما پایە بەرزبی بو ترقی علم و معارف سعی وتی کوشینتان موجبی افتخاری گەورە و بچوك مانە".

لەخواریشەوە هەردوو ڕوناکبیر سەیدنوری بەرزنجەیی و سەید فەتاحی بەرزنجەیی ئیمزایان کردووە. ئەم کتێبەش لە ساڵی ١٣٤٧ی کۆچی بەرامبەر بە ساڵی١٩٢٨ی زایینی لە چاپخانەی(الفرات)ی بەغدا لە چاپدراوە. بەزۆری ناوەرۆکی ئەم کتێبە مێژوویانە کە ناوم بردن باس لە دەوڵەتی ئیسلامی و

هەر نسخەییکی مور وزارتی معارف پیوەنەبی ساختەیە

(بغداد)

لە چاپ خانەی نجاح لە چاپ دراوە

١٣٤٨هـ-١٩٣٠م

ئەو ناوچانە دەکەن لە کاتی فەرمانڕەوایەتی دەوڵەتی ئیسلامیدا بەرەوی تایبەت بە خۆیان هەبوە دوایی باس لە ڕۆڵی بەشێکی زۆر لە پێشەوایانی ئیسلام دەکا لە ڕێگای ئەو برەوپێدان و گەشە کردنەدا و هەروەها گەیاندنی ئایینی پیرۆزی ئیسلام بۆ ناوچە جۆربەجۆرەکانی ڕۆژهەلات و ڕۆژئاوا و هاتنی زۆر لەوانەی کە بەربەرەکانی حوکمی ئیسلامیان کردوە. وەك هێزی مەغۆل، بویهیەکان و سەلجوقیەکان و بەربەرەکانی کردنیان بۆ لەناوبردنی دەوڵەتی عەباسی لە ساڵی ٦٥٦ی کۆچی بەرامبەر١٢٥٨ی زایینی. پاشان هەردوو ڕێکخەر و وەرگێڕ ئەم چەند دێڕەیان بۆ خوێنەران و خوێندکاران ڕوون کردۆتەوە کە لە بەشێکیدا نووسیویانە:(بەعنایەتی خوداوەندی هەمو کون و کائنات و بە امدادی روحانیەتی حضرتی پی غەمبەری أخر زەمان محمد المصطفی(صلی اللة علیه وسلم) کتابی تاریخی اسلام بەزمانی کوردی ڕێکخرا بە موجبی پیش رەوی وەزارەتی جلیلەی معارف بو قوتابی صنفی چوارەمینی مدرسەی ابتدائی تخصیص کرا گەلی مباحثی بەکەلکی تیا هەیە کردەوەی خلفا و پادشاهان و پیاوماقولی بدایتی اسلاممان پیشان دا. بو هەموو موسلمانیکی کورد لە فائدە خالی نیە. لەگەڵ ئەمەشدا أم کردەومیەمان بی قصورنیە. انشا عالله لە استقبالدا لە طرف کورانی سنوری وطنمان گەلی کردەوە و کتیبی نایاب و لەمەچاك و باش دەبی موجبی استفادەی گەورە و بچوك وە أم دو عبدی عاجزە مسرور و خوش حال دەبن. جنابی حق همو وقتی علم و معارف پەروەران موفق وە پایە داربکا.

*ئەم نووسینە پێشتر لە گۆڤاری (کازیوە) ژمارە (٦) ساڵی ١٩٩٤دا بلاّوکراوەتەوە.

باسی حەوتەم

هەمزە عەبدوڵڵا

لەنێوان ژیانی پەناهەندەیی و هەڵوێستی سەید ئەحمەدی خانەقادا

دیاری كوردستان وەك گۆڤارێ یا هەفتەنامەیەكی بڵاوكراوە یەكەم ژمارەی ڕۆژی چوارشەممە ١١ی مارتی ساڵی١٩٢٥و دوا ژمارەی كە ژمارە(١٦)شازدەیەتی لە ١١ی مایسی١٩٢٦و ڕۆژی سێ شەممە لە شاری بەغدا بەهەر سێ زمانی(كوردی، عەرەبی و توركی) بڵاوكراوەتەوە. خاوەنی ئیمتیازی ساڵح زەكی ساحێبقڕان (١٨٨٦-١٩٤٤) زادە و بەڕێوەبەری ئیدارەشی ڕەشید شەوقی بووە. بەڵام پێ دەچێ تا ڕۆژی داخستن و وەستانی گۆڤارەكە نەیانتوانیوە لەكاتی خۆیدا و هەفتانە بڵاوبكرێتەوە(بڕوانە، كاروان، ژمارە، ١١٠ اب نووسەر). وەك دەبینی لە ژمارە (٥)یدا كە ڕۆژی سێ شەممە١٢ی مایسی١٩٢٥ بڵاوكراوەتەوە. لە هەردووبەشی(عەرەبی و توركی)یەكەیدا. هەواڵێك سەبارەت بە كە سایەتی و پیاوی ناسراوی شاری كەركوك سەید ئەحمەدی خانەقا(١٨٦٨-١٩٥٢)بڵاوكراوەتەوە. بەوەشدا وادەردەكەوێت لە لایەن حكومەتی پاشایەتی عێراقەوە و لەسەر هەڵوێستی سیاسی و داكۆكی كردن لە مافی گەلەكەی لە شاری كەركوك، لە مانگی مارتی ساڵی ١٩٢٣ەوە،

دورخراوەتەوە بۆ شاری بەسرەی باشووری عێراق، وەك لەبەشی توركی(توركجە قسمی) وتەنانەت بەشە عەرەبی‌یەكەی گۆڤارەكەو هەمان ژمارە(٥)یدا وای نووسیوە:(سەید ئەحمەدی خانەقا سەركردەیەكی بەناوبانگی كوردە، لەلایەن حكومەتەوە فەرمانی ئەوەی بە سەرادراوە، كە بۆ ماوەی دووساڵ و نیو لە شاری بەغدا و بەسرە بمێنێتەوە و لەم دواییەشدا و پاش ئەوەی حكومەتی خاوەن شكۆ ڕێگەی پێدا لە ٦ی مایسی١٩٢٥ دا گەڕایەوە بۆ شاری كەركوك) هەواڵی دورخستنەوەیەكی لەم بابەتەش هەر چەندە فەرمانڕەوایانی عێراق مەسەلەی تورك خوایان دابوە پاڵی بەڵام زیاتر لەسەر ئەو هەڵوێستەی بوو كە پاڵپشتی‌یەكی گەورەی لە كورد و خەباتی كوردایەتی دەكرد كە لە سەرەتاكانی سەدەی بیستەمەوە تا ڕۆژی كۆچكردنی لە٣٠ی‌ئابی ١٩٥٢دا ئەوەش بۆ خۆی لە كوردستانی باشوور لە شۆڕشەكانی مەحمودەوە سەرچاوەیان دەگرت. بەجۆرێ هەڵوێستێكی لەموای لە حكومەتی شافەیسەڵ(١٨٨٥-١٩٣٣)و بەریتانیا كرد كە لە ١ی مارتی ساڵی١٩٢٣وە ئەو كە سایەتیە ناسراوەی كورد بەفرۆكەیەكی تایبەت لە شاری بەسرە. دوابەدوای ساڵ ونیوێك دەستبەسەری دوای گەڕانەوەی شێخ مەحمودی نەمر لە(دورگەی ئەندامان)ەوە بۆ بەغدا وپاشان بۆ كوردستان ئەمیشیان هێناوە تەوە بەغدا و لێرەش بۆ ماوەی ساڵێك خستوویانەتە ژێر چاودێرییەوە و ئەو جا ڕێگەیان داوە بگەڕێتەوە شاری كەركوك بەڵام لێرەدا ناكرێ ئێمە تەنها وەك كە سایەتیەكی سیاسی باس لە سەید ئەحمەدی خانەقا بكەین، بەڵكو وەك ئەوەی لە بنەماڵەیەكی ئایینی و لەساڵی(١٢٩٠)ی كۆچی بەرامبەر بە ١٨٦٨ی زایینی هاتۆتە دنیاوە بەڕەسەن دەگەڕێتەوە بۆ شێخ سەمەدی باپیرەی ساداتی بەرزنجەو، سەید حوسەین ئەفەندی خانەقای باوكیشی كەلای هەموان بە زانا وشارەزایەكی ناسراوی بواری

زانست و ئەدەب شۆرەت وناوبانگی ڕۆیشتوە، کوڕی شێخ ئەحمەدی سەرگەڵوی بە ناوبانگەو، خاوەنی شۆرەت و مەقامێکی تایبەت بەخۆی بووە. بۆخزمەت کردنی زانست و کردنەوەی ناوەندی زانستی و ئایینی لە وڵاتی کوردستاندا بەڕادەیە خانەقاکەیان بووە بە ناوەندێك کەلەهەموو سەردەمێکدا دەیان پیاوی ئایینی و سیاسی و خاوەن قەڵەمی بە برشتی لەدەوری خۆی کۆکردۆتەوە و جگەلەوەش شوێنێکی گرنگ بووە، بۆ حەوانەوە و پاراستنیان لە هەر مەترسی و فشارێك کە لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە کرابێتە سەریان بەهۆی جیاوازی بۆ چوون و داکۆکی کردنیان لەهەر بوارێك کە بە حەق و شایستەیان زانیبێ وەك مامۆستا هەمزە عەبدوڵڵا (١٩١٥-١٩٩٨) کە لەودەمانەدا وەزیری ناوخۆی عێراق(مستەفا عومەری) بڕیاری لەسەرنەوەدا. کە ڕەگەزنامەی عێراقی لێ بسەنرێتەوە و لە وڵاتی عێراق بکرێتەدەرەوە. بەوەی کە کەسایەتیەکی عێراقی نییە. لە ڕێگای شێخ مەحمودی نەمرەوە کە لەودەمانەدا لە بەغدا لە ژێر چاودێریدابوو. بەهۆی هەوڵدانێکی ئەوەوە کەسایەتیەکی وەك سەید عەبدوڵڵای برازای سەید ئەحمەدی خانەقای کەرکوك هەوڵی بۆدا کە لە گوندی(ئەلبوسەباح) لای ڕەفعەت بەگی داوێ کە نزیك بوو لە شاری کەرکوکەوە بیشارێتەوە و پاش ئەو بیگوازێتەوە خانەقای سەید ئەحمەدی خانەقاو بەناوی خواستراوی(مەلا برایم) ەوە بۆ ماوەی ساڵێك لەوێ بمێنێتەوە لە ساڵی١٩٤٠بەدواوە و کەلەوێش ئاشکرابوو دووبارە گوێزایانەوە بۆ گوندی(گۆپتەپە)ی ئاغجەلەرو بۆ ماڵی شێخ عەبدوڵڵای باوکی شەهید عەلی عەسکەری بەڕادەیە تا کاتی بەرپابوونی شۆڕشەکەی عەسکەری بەڕادەیە کاتی بەرپابوونی شۆڕشەکەی ڕەشید عالی گەیلانی کە لە مایسی١٩٤١ ڕوویدا لەوێ مایەوە و هەر لەوکاتەشدا دەرفەتێك بۆ شێخ

مەحمودی نەمر هەلکەوت کە بتوانێ لە بەغداوە هەڵبێ و لە ناوچەی گەرمیان و دەوربەری شاری کفرییەوە خۆی بگەیەنێتەوە کوردستان و مامۆستا هەمزەعەبدوللاش هەر لەو سەروبەندەداو لەکاتی بەرپابوونی ئەوشۆڕش و راپەرینەی ڕەشید عالی گەیلانیدا توانی بۆ جارێکیدی بچێتەوە شاری کەرکوك و لە ماڵی سەید ئەحمەدی خانەقادا بمێنێتەوە واتە تائەو کاتەی لە ساڵی١٩٤٣بەدواوە ڕێگەی بۆ فەراهەم و مەیسەربووبێ کە خۆی بگەیەنێتە شاری مەهاباد لە کوردستانی ڕۆژهەلات.[٩]

---

[٩] ئەم باسە لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٩٤٠)ی ١٩٩٩/٩/٥دا بلاوکراوەتەوە.

باسی هەشتەم

هەڵبژاردنی پەرلەمانی عێراق و ڕاپەڕینی بەردەرگای سەرای ١٩٣٠

لەو کاتەوەی کۆنگرەی قاهیرە لە١٢-١٨ئازاری١٩٢١ بەسترا. حکومەتی بەریتانیا لەودانیشتنەدا بڕیاری لەسەر ئەوەدا فەیسەڵی یەکەم(١٨٨٥-١٩٣٣) بکاتە شای عێراق و ئەم بڕیارەی بەتەواوی لە(٢٣ی ئابی١٩٢١)ەوە هێنایەدی دوا بەدوای ئەوەش یەکەم حکومەتی عێرا ق بە سەرۆکایەتی عەبدولڕەحمان نەقیب(گەیلانی) پێك هێنرا و، بەپێی ئەوە دەسەڵاتدارانی بەریتانیا کەوتنە ئەوەی بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ چەند ڕێکەوتنامەیەکی ڕەسمی لەگەڵ ئەم حکومەتەدا مۆر(واژۆ) بکەن. هەر چەندە بەریتانیا بەپێی سیستەمی(ئینتداب) کە(کۆمەڵەی گەلان) وەك ڕێکخراوێکی جیهانی ئەو کاتە دانی پیادا نابوو. وڵاتی عێراقی کەوتبوە ژێر دەسەڵاتەوە بەڵام هەر لە ساڵی(١٩٢٢)ەوە بۆ ٣٠حوزەیرانی١٩٣٠و لەو ماوەیەدا چەند ڕێکەوتننامەیەکی یەك لەدواییەکی تیا گەڵاڵەبوو. لەنێوان عێراق و بەریتانیادا بەجۆرێ بنەماکانیان زیاتر بەرژەوەندیەکانی بەریتانیا و مانەوەی سەربازی و سیاسەتی بەریتانی لە عێراق و ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕستدا فەراهەم دەکرد، سەرەڕای کە کردنەوەی ئەو ناڕەزاییانەی گەلانی بەریتانیا کە بەدەس فراوانخوازیانەوە بەردەوام لە گۆڕێدابوو. ئەمەی دوایشیان

واتە(٣٠حوزەیرانی١٩٣٠) بۆ ماوەی چارەکە سەدەیەکی تەواو جەختی لەسەرمانەوەی بەریتانیا دەکرد لە عێراقدا، بەمەرجێك حکومەتی عێراقیش پشتگیری لەو بەردەوامی و مانەوەی بکات. ئەمەش نارەزایی یەکی گەورەی لە ناو گەلانی عێراق و بە کوردستانی پێکەوە گرێ دراویشەوە دروست کرد. کەواژۆ کردنی ڕێکەوتنامەیەکی لەو بابەتە جۆرێکە لە داگیرکردن و بەستنەوەی عێراق بە سیاسەتی داگیرکاری بەریتانیاوە. هاوکات ئەو ڕێکەوتنامەیە لەو(١١)یازدە بەندەیدا کە لەنێوان نوری سەعیدی سەرەك وەزیرانی عێراق و(هەمفرێزەر)ی نوێنەری بالای بەریتانی لە عێراق و لە(لەندەن) واژۆ کرا. تیایدا بە هیچ جۆرێك باس لە کورد و مافی نەتەوایەتی گەلی کورد نەکرا، لە کاتێکدا بەریتانیا خۆی پێشتر ئەو بەڵێنەی دابوو کە ئیدارە و دەسەلاتێکی کوردی لە ناوچە کوردنشینەکانی کوردستانی عێراقدا پێك بهێنرێ لەگەڵ ئەوەشدا هەموو دەزگاکانی(کادیرانی کورد) و لەلایەن کورد خۆیەوە بەڕێوەببرێ، جێبەجێ نەکردنی بەڵێنێکی ئەو تۆش وای کرد کە دانیشتوانی ناوچە کوردنشینەکان بەرامبەر بەڕێکەوتنامەکە نارەزایی خۆیان دەربڕن سەرەڕای بەرزکردنەوەی چەند گەلالە نامەو داواکاری و نارەزایی بۆ(کۆمەڵەی گەلان) و نوێنەری بالای بەریتانی لە عێراق ئەوە بوو ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق دوابە دوای ئەمەو، بۆ هێور کردنەوەی ڕقی دانیشتوان لە(٥)ی ئابی ١٩٣٠ەوە بریاریدا وەفدێك بنێرێتە ناوچە کوردنشینەکان بەمەبەستی دانانی پلانێك بۆ مەسەلەی هەلبژاردنی(پەرلەمانی عێراق) کە دەبوو بنەماکانی ڕێکەوتنامەی١٩٣٠(عێراقی -بەریتانی) بخرێتە بەردەم ئەندامانییەوە بۆ بڕوا پێدان(مصادقە) و لەلایەن نوێنەرانی گەلەوە ڕەوایەتی تەواوی پێ ببەخشرێ، دوای ئەمەش جەعفەر عەسکەری وەك وەکیلی سەرۆك وەزیرانی

عێراق و، وەزیری ناووخۆو دادوەری كە(جەمیل مەدفەعی) و (جـەمال بابان) بوون لەگەڵ(مێجەر یانگ)ی وەكیلی نوێنەر(مندوب)ی باڵای بەریتانی لە عیراق سەردانی شارەكانی كوردستانیان كرد هەر یەكەو وتارێكیان لەبارەی ڕێكەوتنامەكەو چۆنێتی واژۆكردنیەوە بۆدانیشتوان خوێندەوە بەڵام ئەمە لە شارێكی وەك سلێمانی و لە ٩ی ئابی١٩٣٠دا بە ئەوپەڕی توندییەوە لەلایەن دنیشتوانەوە كە لە بەردەرگای سەرای شاردا كۆبوونەوە بەرپەرچ درایەوە لە كاتێكیشدا مانگی ئەیلولی١٩٣٠نزیك بووەوە، حكومەتی عێراق بڕیاری لەسەر ئەوە دابوو كە دەبێ ڕۆژی ٦ی ئەیلولی ئەوساڵە پرۆسەی هەڵبژاردنەكانی پەرلەمانی عێراقی تەواوی جێبەجێ بكرێ بۆ ئەو مەبەستەش كەوتە ڕەنگ ڕێژكردن و، زەمینە خۆشكردن بۆ ئەوەی لە كاتی خۆیدا پرۆسەكە یەكلایی بكرێتەوە لەم ماوەیەشدا كەسایەتیەكی وەك شێخ مەحمود لە گوندی(پیران)ەوە زۆر بە وردیەوە لە تەواوی بارودۆخەكەی ئەڕوانی، چونكە بەپێی ئەوڕێكەوتنامەیەی كە لە١٩ای كانوونی دووەمی ١٩٢٧دا لەگەڵ حكومەتی عێراقدا واژۆی كردبوو نەدەبوو جارێكی دی دەستبداتەوە شۆڕشكردن، لە هەمانكاتا پیاوانی ناسراوو كەسایەتی بەڕووناكبیرودیارەكانی شاری سلێمانی و، تەنانەت بەشێكی گەورەی دانیشتوانی شار بڕیاریان لەسەر ئەوەدابوو بەهیچ جۆرێك بەشداری پرۆسەی هەڵبژاردنە كە نەكەن هەر چەندە كاربەدەستان خەڵكیان ئاگاداركردبوەوە لە چۆنێتی بەڕێوەچوونی هەڵبژاردن و، بەشداربوون، سەرەڕای كۆنترۆڵكردنی سەراو دەوروبەری بەهێزی سەربازی بۆ ئەوەی هیچ پێكدادان و ڕووبەڕووبوونەوەیەكی چاوەڕوان كراو لەلایەن ئەوانەی كە لە بەردەم سەرای سلێمانی كۆبوونەوە و هێزەكانی دەوڵەتداڕوونەدات، كەچی ڕقی پۆڵایین و نیشتمان پەروەری جەماوەری سلێمانی بەتەواوی ئەو گۆمە مەنگەی شەڵەقان و تەقەدروست

بوو، بەجۆرێکی ئەوتۆ وای لەکاربەدەستان کرد کە هێزی زیاتر بەهەموو جۆرە چەکێکەوە بگەیەننە شوێنی ڕووداوەکەو زیاتر کەوتنە کوشتاری خەڵك، لە ئەنجامی ئەوکارە ناڕەوایەشدا کەدەسەڵاتدارانی عێراق، بەرامبەر بە دانیشتوانی سلێمانی و جەماوەری ڕاپەڕیووی ئەوشارە بەکاریان هێناو بەگوێرەی تۆمارکردنی هەندێ لە سەرچاوەمێژوویەکان. زیاد لە (٢٥)بیست‌و پێنج کەس شەهیدبوون و(٣٥) سی وپێنج کەس بە بریندارى بەرکەوتن، سەرەڕای دەسگیرکردنی نزیکەی(٣٠٠)کەس کە زۆریان لە کەسانی ڕووناکبیرو ناسراوی شاربوون. سەرەڕای کوژران و برینداربوونی ژمارەیەك لەو هێزانەی حکومەت کە لەو ڕۆژەدا بۆ فڕکردنی خەڵك کۆی کردبوونەوە ئەوانەشی کە شەهیدبوون لەم ڕاپەڕینە جەماوەرییەی ئەیلولدا بەزۆری بریتی بوون لەکەسانی وەك:(حەمەقالە ئاغا، عەزیزی کورتان درو، حەمەچاوشین، مەحمەدی خولە، عەول مەحمەدی چایچی کەبە(عەولەسیس ناسرابوو)، ئەحەڕەشەی حەسەنی دەروێشی شیرگەڕ، عەلی سی‌وجگەر فرۆش، عەزیز پینەچی، مستەفا فەتاحی کوڕی حاجی ئەحمەدی کەریم ئاغا...) بەجۆرێ هەر ئەو تاوان و سیاسەتەی حکومەتی عێراق و بەریتانیابوو کە ئەم ڕۆژەی لە ناو دانیشتوانی شاری سلێمانی و کوردستاندا بەڕۆژی ڕەشی٦ی ئەیلول ناوزەدبکرێ و ئەوانەشی کە بەبۆنەی ئەم ڕاپەڕینەوە لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە دەسگیرکران بەزۆری کەسایەتیە ناسراوەکانی وەك:(شێخ قادری برای شێخ مەحمودی حەفید، حەمە صاڵح بەگی عەلی بەگ، عەزمی بەگی بابان، ئەورەحمان ئاغای ئەحمەد پاشا، عیزەت بەگی کوڕی وەسمان پاشای جاف، حەمە ئاغای کوڕی عەبدول ڕەحمان ئاغا، شێخ مەحەمەد گولانی، مەجید ئەفەندی کانی ئاسکان، فایەق بەگ، میرزا تۆفیقی قەزاز، فایەق بێکەسی شاعیر، ڕەمزی فەتاح، مستەفا مەولود لە هەندێ شوێنیشدا

ناوی ڕەفیق حیلمی بە ناوبانگ دێت. سەرەڕای کۆمەڵێك کەسایەتی تر کە ئەمانەش بۆ خۆیان بووتە ڕووداو کارەساتێکی خوێناوی وا کەدەیان شیعرو پەخشان و نووسینی دانسقەی لەلایەن شاعیران و ڕووناکبیرانی وەك:(بێکەس، ئەحمەد حەمدی ساحێبقران، پیرەمێرد، ئەخۆڵ و دواتریش گۆران)ەوە لەسەر تۆماربکرێ و، هەمووشیان بە هەستی نیشتمان پەروەری و کوردایەتی خۆیانەوە تەعبیریان لەو ڕۆژەو لەو کارەساتە خوێناوی یە کردووە وەك دەبینی ڕەنگدانەوەی کارەساتەکەش بە شێوەیەکی وا کاربەدەستان و دەسەڵاتدارانی ترساندووە کەوا لە وەزیری ناوخۆی عێراق(جەمیل مەدفەعی) بکا. نووسراوێکی ڕەسمی لە١٠ی ئەیلولی ١٩٣٠ و بە ژمارە(٢٩٨٠) بۆ شێخ مەحمودی ڕابەری شۆڕشی ڕزگاری خوازی کورد بەرزبکاتەوە و، ئەوەی بۆ ڕوون بکاتەوە کە ئەم کارەساتە نابێ واتان لێ بکا کە جارێکی تر دەس بدەنەوە شۆڕشکردن و ببێتە هۆی هەڵوەشانەوەی ڕێکەوتنامەی ١٩٢٧ی نێوانمان کەچی ئەم داواکاری و نووسراوە هیچ کارتێکردنێکی ئەوتۆی لای شێخ مەحمود نەهێشتەوە و شێرگیرانەتر کەوتە ئەوەی دووبارە پەیوەندی بکابە هەموو ئەوانەی پێشتر لە دەوری شۆڕشەکەی کۆبوونەوە هەر چەندە حکومەتی عێراق هەڵبژاردنەکەی بۆ ماوەی یەك هەفتە دواخست و دواتر ئەندامانی(سلێمانی) توانیان لەگەڵ ئەندامانی تری شارەکانی وەك کەرکوك، هەولێر و مووسڵ و لەیەکی تشرینی دووەمی١٩٣٠ لە ئاهەنگی کردنەوەی ئەنجومەندا بەشداربن لەگەڵ ئەوەشدا نارەزایەکانی گەلی کورد سەبارەت بە(٦)ی ئەیلولی سلێمانی هەر ئەوەندنەبووە تەنها کار لە کەسایەتیەکی وەك شێخ مەحمود بکا بۆ خۆ ئامادەکردن و دووبارە دەسپێ کردنەوەی شۆڕش بەڵکو ڕووداوێکی لەو بابەتە وای لە ئەفسەرانی کوردی ناو سوپای عێراقی کرد ڕیزەکانی سوپا بەجێ بێڵن و خۆیان بگەیەننەوە ناوچە کوردنشینەکان

و، پەیوەندی بکەن بە شۆڕشەوە، وەك ئەوەی لەو کاتەدا وەزارەتی بەرگری عێراق نووسراوێکی بۆ وەزیری ناوخۆ بەرز کردەوە بە ژمارە(٢٠٠٦)ی ١١ی ئەیلولی ١٩٣٠تیایدا هاتووە:(ئەو سێ ئەفسەرەی کە لە خوارەوە ناویان هاتووە بێ ڕێگەدانیان یەکە(وەحدە)کانی خۆیانیان جێ هێشتوە ئەفسەرەکانیش بریتی بوون لەم سێ کەسایەتیە ناسراوانەی وەك:(سەرۆکی یەکەم مەحمود جەودەت، مولازمی یەکەم حەمید جەودەت ومولازمی دووەم کامیل حەسەن) و، لە نووسراوەکەی وەزارەتی بەرگری عێراقدا وای ڕوون کردۆتەوە کە گوایە ئەمانە لە(٧-٨) ئەیلولەوە لەگەڵ کەسێکی تردا بەرەوناوچە کوردنشینەکان ڕۆیشتوون هەر بۆیە وەزارەتی بەرگری دەسەڵاتی سەربازی لێیان ئاگادارکردۆتەوە کە دەسگیریان بکەن لەم کاتەش بەدواوە بووە شێخ مەحمود توانیویەتی بەهێزێکی گەورەوە ناوچەی پێنجوێن و دەوروبەری ئازاد بکا و بۆ جارێکی تر دەسبداتەوە شۆڕشکردن بۆ ڕزگار کردنەوەی هەموو ناوچەکانی تری کوردستان و بە ڕادەیەك ئەم جۆشدانی ئاگری شۆڕش و بەرچ دانەوەی درێژەی هەبووە تا ئەوکاتەی بە تەواوی توانیویەتی هێزەکانی خۆی بگەیەنێتەوە ناوچەی گەرمیان و تەنانەت یەکێ: لە مەبەستە سەرەکی یەکانی شێخ مەحمود لەم شۆڕشەیدا ئەوەبوو کە هەوڵی ڕزگارکردنی شاری کەرکوك بدا وەك ئەوەی لەو دەوروبەرەدا و لە سەرەتاکانی مانگی نیسانی١٩٣١دا توانی(شەڕی ئاوباریك)ی بە ناو بانگ دژی دەسەڵاتدارانی عێراق و حکومەتی بەریتانیای هاوکاری بەرپابکا.[١٠]

---

[١٠] ئەم باسە لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ) ژمارە(١٩٤١)ی، ڕۆژی دووشەممە ٦/ئەیلولی١٩٩٩دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی نۆیەم

ڕۆژنامە نووسی کوردی
لەنێوان بنەماڵەی(بەدرخانی) و (موکریانی) دا

بێگومان دەرچوونی یەکەم ڕۆژنامە بە زمانی کوردی بە ڕووداوێکی گرنگ دادەنرێ لە مێژووی نەتەوایەتی کورد و مێژووی ڕۆژنامە نووسی کوردیدا. ئەمە لە کاتێکدا وپێش ساڵی ١٨٩٨ ڕووناکبیرانی کورد هەوڵی ئەومیان دابووکە ڕۆژنامەیەك بەزمانی کوردی بڵاوبکەنەوە بەڵام فەرما نڕەوایانی دەوڵەتی عوسمانی ئەوپەڕی قۆرتی گەورە و، کۆسپی گەورمیان بۆ دروست کردوون لە ڕێگای بڵاوبوونەومیدا ئەمەش نەك تەنها بۆ کورد بەڵکو بەشێکی زۆری ئەو نەتەوانەشی گرتبوەوە کە لە ژێرسایە و دەسەڵاتی ئەواندابوون هەر چەندە نەتەومکانی دی لەم لایەنەوە پێش ئێمەی کورد کەوتوون چونکە بارودۆخی سەرکوت کردن و قات و قڕی لە ناو ئەواندا و لە ڕووی ئەواندا تاڕادەیەك ئەهوەنتربووە. هەر ئەمەش وای کردبوو کە گەلانی دیکەو نەتەومکانی تر لەڕووی بەدەس هێنان و بڵاوکردنەومی ڕۆژنامەوە دەستی خۆیان بخەنەپێش و هاوکات بە زمانی زگماکی خۆیان بڵاوی بکەنەوە. ئەمە وێڕای ئەوەی کە زۆر لەمێژوونووسان و ڕووناکبیران گەواهی ئەومن کە دەسەڵاتدارانی عوسمانی بە

تایبەتی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم بە ئەو پەڕی زۆرداریيەوە لە ڕووی پێشکەوتن وباری ڕووناکبیری خەڵکا ئەوەستا بەزۆری ئەمەشیان لەبەرئەوە بووە نەك نەتەوەکانی ژێردەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتە ڕزیوەکەیئاستی ڕۆشنبیری و وشیاریان بەرزبێتەوە وکاربکاتە سەر دەسەڵاتداریەکەی و، لە ناوچوونی هەر لەو سەروبەندەشەوە کە دەسەڵاتی ئینگلیزەکان لەوڵاتی میسردا پەرەی سەند و وڵاتی میسری ئەوکاتەش بۆ خۆی لە ژێر فەرمانڕوایەتی عوسمانی دابوو ئەم هاتنەی ئینگلیز بۆ ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی عوسمانی و، ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست وای کرد دەسەڵاتی سوڵتانی عوسمانی لە وڵاتی میسردا بێتە گزی و زەمینەش بۆ ئەوە خۆش ببێ کە چالاکی ئەو کۆمەڵەو ڕێکخراوانەی کە دژی بەسوڵتانی عوسمانی و(پیاوە نەخۆشەکە) واتە دەوڵەتی عوسمانی هاتبوونە کایەوە گەشەکردنی زیاتر بەخۆوەببینن، چونکە هەر لە ساڵانی ١٨٨٢-١٨٨٣بەدواوە دەسەڵاتی سوڵتان لەوڵاتی میسردا تەنها بەناوبوو بەڵام وەك دەسەڵات و فەرمانڕەوایەتی ئەو پەڕی لە کەنارگیری و لاوازیوون دابوو بەجۆرێ دوای تێپەڕبوونی ئەو بارودۆخە بە چەند ساڵێك تاڕادەیەك هەلێکی لەبار بۆ ڕووناکبیرانی کورد هاتە کایەوە بۆ ئەوەی قاهیرەی پایتەختی میسر بکەنە ناوەند و شوێنێکی دیار بۆ چالاکی وبڵاوکردنەوەی ڕۆژنامە بە زمانی کوردی بەتایبەتی لەلایەن بنەماڵەی بەدرخانی بەناوبانگ و، کە سایەتیەکی وەك میقداد مەدحەد بەدرخان پاشاوە کەتوانی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی لە ٢٢ی نیسانی ساڵی١٨٩٨ بەناوی (کوردستان)ەوە. لە چاپخانەی(هیلال) بڵاوبکاتەوە، بەشێوەی زاری کرمانجی ژووروو بەڵام گەیشتنی ژمارەکانی بۆ کوردستان و، ناوچەکوردنشینەکان گەلێك گران و ئەستەم بوو. هەرچەندە بەشێکی لە ڕێگای ڕێکخراوە سیاسیەکانەوە ئەگەیشتە ناوچە کوردنشینەکانی کوردستان و، کۆمەڵانی خەڵك و، ڕووناکبیرانی، ئەودەمەی کورد وەك جگەر

گۆشەی خۆیان، لەباوەشیان دەگرت و، دەیانخوێندەوە. هەر لە سەرەتای دەرچوونی ئەم ڕۆژنامەیەوە عوسمانیەکان کەوتنە دژایەتی کردنی و بۆ ئەو مەبەستەش دەرامەتێکی زۆریان خستبوەکارەوە، بۆکپ کردنەوەی چالاکی ڕێکخراوە کوردیەکان و داخستنی ئەو ڕۆژنامانەی کە دژبە ئەوان و دەسەلاتەکەی ئەوان بلاودەکرانەوە. بۆ یە لەگەلّ تەنگ پێهەلچنینی دەسەلاتدارانی عوسمانیدا ڕووناکبیرانی کورد وایان بەباش زانی کە دەرچوونی ڕۆژنامەکە بگوازنەوە ئەوروپا و، دوای دەرچوونی چەند ژمارەیەکی لە قاهیرە گواستیانەوە جنیف و، دواتر بۆ لەندەن و فۆلکستۆن و بۆ جارێکی دی جنێف. بەلام سەبارەت بەوەستان و دەرنەچوونی بەپێی بۆچوونی هەندێ لەڕووناکبیران وای بۆ دەچن: گوایە کار بەدەستانی ڕۆژنامەکە لەلایەن سولّتانی عوسمانی یەوە قایلکرابوون بەوەی کە بلاوی نەکەنەوە، وەك دوابەدوای دەرچوونی کوردستان ڕۆژنامەیەکی تر لە لایەن: شێخ عەبدولقادری شێخ عبێدللای شەمزینییەوە لەئەستەمبولّ بلاوکرایەوە بە ناوی(ڕۆژی کورد)ەوە و، هەفتانە بلاوکرایەوە پاشان(گۆڤاری کوردستان)ی ورمێ شوێنی گرتەوە، کە لە سالّی ١٩١٢-١٩١٤ و سەرەتای بەرپابوونی جەنگی جیهانی یەکەمی خایان و، لەلایەن ڕووناکبیری ناسراوی کورد عەبدولرەزاق بەدرخان پاشاوە بلاودەکرایەوە، دواتریش ئیسماعیل ئاغای سمکۆ(شکاك) ئەرکی دەرکردنی ڕۆژنامەی کوردی کەوتە ئەستۆوە وەك ئەوەی لەم ماوەیە بەدواوە گەلێك گۆڤار و ڕۆژنامە بەزمانی کوردی بلاوکراونەتەوە کە بەزۆری تەمەن کورت بوون و بەگرانیش دەردەکران(دیارە ئەمەش پەیوەندی بەباری ڕامیاری ئەوسەردەمەی گەلی کوردە وە هەبووە لەلایەك و، نەبوونی کادیر و ڕۆشنبیری ئەوتۆ کە بتوانێت بە شێوەیەکی بەردەوام ئەرکی بگرێتە ئەستۆو خۆی بۆ تەرخان بکا ـ ب نووسەر) هەر لەوکاتەشەوە کە ئینگلیزەکان ولاتی عێراقیان بە کوردستانی

لەمەڕخشمانەوە داگیرکرد بۆ مەبەستی چەسپاندنی سیاسەتی خۆیان لەناوچەکەدا دەستیان کردە بڵاوکردنەوەی گۆڤار و، ڕۆژنامە بەزمانی کوردی وەك: پێشکەوتن، تێگەیشتنی ڕاستی و دەنگی گێتی تازە و... تاد. هەریەکەشیان سەربەدەسەڵاتدارانی بەریتانیاو باڵوێزی بەریتانی بوون لە ناوچەکەدا. لەگەڵ ئەوەشدا ژمارەیەکی زۆر لە ڕۆشنبیروڕووناکبیرانی ئەودەمانەی کورد چ بەشێوازی ئاشکراو بەناوی خوازراوەوە بابەت و، نووسینی خۆیانیان تیایاندا بڵاو دەکردەوە و هاوکات جێگای خۆشیان بەتەواوی لە مێژووی ڕۆژنامەنووسی کوردیدا کردەوە. بە جۆرێ تا ئێستاش زۆر لە ڕووناکبیران و مێژوونووسان وەك سەرچاوە پشتیان پێ دەبەستن لە نووسنەکانیاندا شان بە شانی ئەمانەش لە ڕۆژگاری حکومداریەتی شێخ مەحمود لە شاری سلێمانی و دەرەوەی سلێمانیدا گەلێك گۆڤارو ڕۆژنامەی وەك: بانگی کوردستان، بانگی حەق و ئومێدی ئیستقلال بۆ خزمەت کردن کورد و، بوژانەوەی زمان و ئەدەبی کوردی هاتنەکایەی کۆمەڵگای کوردەوە و، ژمارەیەکی دیاریان لێبڵاوکرایەوە تەنها ڕۆژنامەی(بانگی حەق) نەبێ کەتەنها(٣)سێ ژمارەی لێ بڵاوکرایەوە. بەڵام بەهۆی داگیرکردنەوەی کوردستان بە شێوازێکی ڕاستەوخۆ و لە ناوچوونی دووەمین حکومەتی شێخ مەحمود لەلایەن بەریتانیاوە. هەموو ئەم گۆڤار و ڕۆژنامانەش لە کاروەستان وتەنانەت ئەو چاپخانەیەش کە ڕۆژنامەکانی پێ چاپ دەکرا لەلایەن داگیرکەری بەریتانیەوە دە ستی بەسەراگیرا. لەو ماوەیەشەوە کە(پیرەمێرد)ی شاعیر بۆ یەکجارەکی گەڕایەوە کوردستان و، شاری سلێمانی، دەستیدایەکاری ڕۆژنامە نووسی و، بڵاوکردنەوەی، ڕۆژنامەی(ژین) کە بە یەکێك لە بە تەمەنترین ڕۆژنامە کوردییەکانی سەدەی بیستەم دادەنرێ بەجۆرێ تاکاتی وەستانی بەسەریەکەوە نزیکەی(١٧٠٠)ژمارەی لێ بڵاوکراوەتەوە.

لە تەوەری هەولێر و شاری(ڕەواندز) یشدا ئەوا بنەماڵەی موکریانی بەناوبانگ و هەردوو جوتەبرا حسین حوزنی موکریانی و گیوی برای لەوانەبوون کە ڕۆڵ و تایبەت مەندیەکی بەرچاویان لەم بوارەدا دیوە، بەتایبەتی حسین حوزنی موکریانی یەکێکە لەو کەڵە ڕووناکبیرانەی کورد کە شوێن دەستێکی دیاری لەبەرەوپێش چوونی ڕەوتی ڕۆژنامەنووسی کوردیدا هەیە چونکە دەرکردن وبلاوکردنەوەی(زاری کرمانجی) و(هەتاو) و هەموو ئەو کتێبە بە نرخانەی کە زیندووی کردوونەتەوە و بە چاپی گەیاندون ئەو پەڕی دیاردەی دڵسۆزی و وەفاداری ئەم پیاوە ئەسەلێنێت بەرامبەر بەگەلی کورد و، مێژووی ڕۆژنامەنووسی کوردی، وەك چۆن خۆی ئەوەمان بۆ بەیان ئەوکاو چۆن بە هەڵەداوان بەدوای دامەزرانی چاپخانەدا سەرگەردان بووە بەمەبەستی خزمەتکردنی وشەی ڕەسەنی کوردی و لەبەرنەبوونی و دەس کورتی لەکەسانی تر پاڕاوەتەوە و داوای پارەی لێ کردوون بەقەرز بۆ ئەوەی بتوانێ چاپخانەکەی پێ بخاتەوە گەڕ و خزمەتی پێ بکا وەك دەڵێ:" لەبەرئەوە کە لە هەولێر خەریکی دامەزراندنی مەتبەعە کەبووم هەر چەند کۆشام چارەیەکم نەکرا کە هەندێك پارە دەست بخەم. کە بنێرم حروفات بکڕم. ناچاروتم دەچمە کەرکوك و سلێمانی پارە پەیدا ئەکەم و دەچمە بەغدا حروفات دەکڕم"(بڕوانە: یاداشتی ڕۆژانەی حوزنی، هاوکاری، ژمارە"١٠٦٤"سەبارەت بەباری ڕۆژنامەنووسی کوردی لە سەردەمی کۆماری کوردستان(مەهاباد)دا و، لەو ماوە کەمەی تەمەنیدا گەلێك گۆڤارو ڕۆژنامەی جۆربەجۆر چاپ و بلاوکرانەوە. لەوانە(هەڵاڵە) لەبۆکان،(نیشتمان)،(گڕوگاڵی منالی کورد)،(ئاوات) و(هاواری کورد)... تاد بەڵام هەموو ئەمانە لەگەڵ لە ناوچوون دارمانی ئەو کۆمارە ساوایەی کوردستاندا لەبارچوون و، ئەوانەشی بەڕێوەیان دەبردن و بلاویان دەکردەوە پەرتەوازەی وڵاتان بوون و هەندێکیشیان گیران و لەلایەن فەرمانڕەوایانی ئێرانەوە لە

سێداره دران هەر چەند ئەمانە ئەوساو ئێستاشی لەگەڵ دابێ بە تەواوی لە مێژووی ڕۆژنامە نووسی کوردیدا جێگای خۆیان کردەوه ماوەتەوه بڵێین: هەزاران درودو ڕەحمەتی درەوشاوه بۆ گیانی ئەو کەسایەتی و، ڕۆژنامەنووسانەی کورد بنێرین کەلەم مەیدانەدا لە خەباتی بەردەوامدابوون، بەتایبەتی ڕۆژنامەنووسانی وەك: حوزنی موکریانی و گیو موکریانی، عەلائەدین سەجادی، ڕەفیق حیلمی، خەلەف شەوقی و دەیان کەسایەتی تر لە کۆتایشدا سەدان و هەزاران چەپکە گوڵی کوردەواری بۆ سەر گۆڕی میقداد مەدحەت بەدرخان پاشای نەمر و، هەمووئەوانەی لەکاری ڕۆژنامەنووسی کوردیدا خزمەتی وشەی پاك و ڕەسەنی کوردیان کردو، وەکو مۆم خۆیان بۆ درەوشانەوەی سوتاند."

" ئەم باسە لە ڕۆژنامەی(هاوکاری) ژمارە(١٣٠٧)ی ساڵی ١٩٩١دا بڵاوکراوەتەوه.

باسی دەیەم

جارێكی تر
چاپخانەی كوردستان لە قاهیرە١٨٨٨؟!

پێش چەند ساڵێك نووسینێكم بڵاوكردەوە سەبارەت بە(چاپخانەی كوردستان) لە قاهیرە تیایدا ئەوەشم ڕوونكردبووەوە كە ئەمەیان مێژووەكەی دێرینترە لە مێژووی دەرچوون وبڵاوبوونەوەی یەكەم ڕۆژنامەی كوردی(كوردستان) كە بۆ یەكەم جار٢٢ی نیسانی١٨٩٨و لە چاپخانەی هیلال ڕۆژی شەممە بڵاوكرابێتەوە لە كاتێكدا خاوەنی ئەو چاپخانەیەش كەڕۆژنامەكەی لێوەچاپكرابوو نووسەری ناسراوی عەرەب(جرجی زێدان) بووە. دیارە لێكدانەوە و ساغكردنەوەی من سەبارەت بەو چاپخانەیە كتێبێكی(ابن قتیبە)ی دینەوەرییە.لە بەرەچەڵەك كوردبووە و لە ساڵی(١٣٠٦ك) بەرامبەر بە ساڵی١٨٨٨ز بەناوی(تأویل مختلف الحدیث)ەوە، لە(چاپخانەی كوردستان)ی وڵاتی میسر و لە شاری قاهیرە چاپكرابوو، بڕوانە، ڕێگای كوردستان،ژ(٣٠١). كە ئەمەش بۆ خۆی دەلالەتێكی تازە و هەوڵدانێكی تازەی ڕووناكبیرانی كورد دەسەلمێنێت وەك گەل و نەتەوەیەك، كە هەر لە ساڵانی سەدەی نۆزدەیەمەوە ڕاگەیاندنەوە خۆی بەگەلان و

نەتەوەكانی جیهان بناسێنێت و شوناسنامەی ونبووی خۆی بەرز بكاتەوە بۆ ئەمەش دواتـر بـرای ڕووناكبیر(مەحمـەدی مـەلا كـەریم)م ئاگـادار كـردەوە. بـەوەی كـە ئەمـە ڕووداوێكـی تـازە و هـەوڵدانێكی تـازەی ڕووناكبـیرانی ئەوكاتەی كوردبووە، لەبواری چاپ و بڵاوكردنەوەدا، هـەر دوا بـەدوای ئـەوە كاك مەحمەدیش بە نامەیەك ئاگاداری كردمەوە و گەلێك زانیاریی وتێبینی دانسقەی بۆ نووسیبوومەوە وەكو لە بەشێكیدا وتویەتی:(وەختی خۆی دوو مەلای زیرەكی كورد محیالدین صبری النعیمی الكانیمشكانی سنەیی و فرج الله زكی الكردی، چوونەتە میسر لەوێ لـە چاپخانەیـەكدا بـە نـاوی(مطبعة السعاده)ەوە گەلێ كتێبـی مەلایانـەیان چـاپكردووە كـە هەندێكشـیان هـی مـەلایانی كـورد بـووە یـەكێ لەوانـە كتێبـی(العقیـدە المرضیـة)ی مەولـەوی خۆمانە، كە كوردیەو شیعرە، دوورنییـە ئـەم چاپخانەیـە هـەر(كوردسـتان)ە پێشووەكە بووبێت و لەبـەر هـەر هۆیـەك بـووە نـاوی گۆڕابێـت" هـەر لـەم ماوەیەدا و هەر لە ڕێگای مامۆستا مەحمەدی مەلا كەریمەوە بۆ جارێكی دی سـەبارەت بـە چاپخانـەی كوردسـتان بـەرگی كتێبێكی چـاپكراوم پێگەیشـت كـەكاتی خـۆی هـەر لـەو چاپخانـەی(كوردسـتان)ەوە چـاپكراوە و لەگـەڵ ئەوەشدا هیچ گومانی ئەوەی لانەهێشتووینەتەوە كەبێ چەندوچوون بڵێین: چاپخانەیـەك هەبووە لـە قاهیرەی وڵاتـی میسـر نـاوی(كوردسـتان) بـووە و خاوەنەكەشـی ڕووناكبـیرێكی ئەوكاتـەی كوردبووە بـەناوی(فـرج اللـە زكـی الكردی) وەك كاك(مەحمەدی مەلا كەریم) پێشـتریش لەنامەكـەیدا ئامـاژەی بۆ ئەمەیان كردبوو، ناو نیشـانی ئـەم كتێبـەی دوایـی لـە دانـانی(ابی حـامد الغزالی)یەو وەك لەسەر بەرگەكەی دانووسراوە:" كتاب میزان العمل اللامـام الهمام حجة الأسلام ابی حامد محمد ابن محمد الغزالی المتوفی سـنه٥٠٥، طبـع

على نفقة حضرات الأفاضل الشيخ محى الدين صبرى الكردى والشيخ عبدالقادر معروف والشيخ محمد حسين نعيمى" پاشان لە پەراوێزی بەرگی(کتێب)ەکەوە نووسراوە :(طبع بمطبعة كردستان العلمية لصاحبها فرج الله زكى الكردى بمصر سنة١٣٢٨) ڕەنگە بەپێی مێژووی چاپکردنی ئەم دوو کتێبە بێت کە لە چاپخانەی کوردستانەوە چاپکراون کەیەکەمیان لە ساڵی(١٣٠٦ك) و دوومیان ساڵی(١٣٢٨ك)ەو هاوکات لەگەڵ ساڵی(١٨٨٨ز) و(١٩١٠ز)دا. بەتەواوی ئەوەمان بۆ ساغ نەبێتەوە، کە سەرەتای دامەزرانی ئەم چاپخانەیە کە دەقاودەق ساڵی چەند دامەزراوە. بەڵام ئەمەی دواییان بەتەواوی ئەوەمان بۆ ساغ دەکاتەوە کە ئەم چاپخانەیە تا ساڵی١٣٢٨کۆچی واتە ١٩١٠ی زاینی ماوەتەوە و هەر چیەکی چاپ کردبێت. هەر بە ناوی چاپخانەی(کوردستان)ەوە بووە. خۆ ئەگەر ئەم نووسینەش گەڕان و پشکنینی تازەتری بەدوادابێت(وەکو پێشتریش وتومە) ئەوا هیچ گومانی ئەوەمان لاناهێڵێتەوە کە(چاپخانەی کوردستان) لەچ ساڵێکدا دامەزراوە و پێشتر چەند کتێب و نووسینی تری بڵاوکردۆتەوە لەگەڵ ئەوەشدا من وای بۆ دەچم کەئەمەشیان کارێکی زۆر ئاسان بێت. چونکە کچی ئەو (فرج الله زكى الكردى)یەی کەخاوەنی (چاپخانەی کوردستان) بووە. ناوی (بەهیە)یەو بەپێی بۆچوونی کاك محەمەدی مەلا کەریم تا ئەم ساڵانەی دواییش لەمیسر دەژیو زۆر بەئاسانی دەتوانرێت لەڕێگای ئەو ڕووناکبیرە کوردانەی کەلەقاهیرە دەژین، یا ئەو نووسینگانەی دەرەوەی حیزبە کوردستانییەکان کەلەوڵاتی میسرو لەقاهیرە ناوەندی تایبەت بەخۆیان هەیە. دەتوانرێ سۆراخێکی جیدی ئەم مەسەلەیە بکرێو زانیاری تازەترو نوێتری لەبارەوە ساغ بکرێتەوە. خۆ لەکاتێکیشدا ئەمەیان نەکرێو (بەهیە) خانی کچی

(فرج الله زکی الکردی) نەمابێت و وەفاتی کردبێت. ئەوا دەبێ پەنا بۆ ئەو کتێبانە ببرێ کەلەسەر (مێژووی چاپخانەکانی میسر - تأریخ المطابع في مصر)ن. بەتایبەتی ئەو چاپخانانەی کەلە قاهیرە دامەزراون. هەرچەندە ئەوەشمان لاڕوون نییە ئاخۆ ئەم چاپخانەیە کتێبی بەزمانی کوردی بڵاوکردۆتەوە یان نا. یان هەموو ئەو نووسین و بابەت و کتێبانەی کەلێرەوە بڵاوبوونەتەوە هەرهەموویان بەزمانی عەرەبی بوون.

*ئەم باسە لەڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) ژمارە (٢٤٥٥)ی ٢٠٠١/٥/١٧دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی یازدەیەم

مەزاری سەی سۆنە لەنێوان ڕاستیو ئەفسانەدا*

لەکاتی سەرهەڵدانی ئایینی ئیسلامداو گەیشتنی بۆ ناوچە کوردنشینەکان، بەتایبەتی لەسەردەمی خەلافەتی راشدی (١١ك - ٤١ك)داو، لەکاتی فەرمانڕەوایەتی خەلیفە عومەری کوڕی خەتابدا ساڵی (١٨ك) بەرامبەر بە(٦٣٩ز)ی گەیشتۆتە کوردستان (دکتۆر کەمال مەزهەر، مێژوو، ل١٥٢) ئەم ماوەیەش بۆخۆی دەکەوێتە ساڵانی دوای وەفاتی پێغەمبەرەوە (١١ك) بەرامبەر بە(٦٣٢ز)ی (مسیرة الحضارة، مجلد الاول، ص ٣٢٤). لێرە بەدواوە بەزۆری دانیشتوانی ئەم هەرێمە بنەما سەرەکییەکانی ئەم ئایینە تازەیان قبوڵ کردووەو، لەسەری ڕۆیشتوون، لەم ماوەیەشەوە ئایینی ئیسلام بەهەموو بنەماکانییەوە وەك نەریتێکی کۆمەڵایەتی لەنێوەندی گەلی کوردو کۆمەڵگەی کوردەواریدا جێی خۆی کردۆتەوە شان بەشانی ئەم بیروڕایەو بڵاوبوونەوەی ئەم بیروڕا نوێیە. گەلێ زاناو بیریارو ڕووناکبیری ئیسلامی بەنەژاد کورد هەڵکەوتوون. هەریەکەشیان لەژێر ئەو کارتێکردنو تایبەتمەندییەی ئیسلامدا پێگەیشتوونو خزمەتیان بەمرۆڤایەتیو ئایینی ئیسلام کردووە. وێڕای سەرهەڵدانی چەندین ڕێبازو تەریقەتی هەمە جۆر

کەهەریەکە بۆ خۆیان بنەماو خەسڵەتە سەرەکییەکانیان لەئیسلام‌و بیروڕای تازەوە وەرگیراوەو، بەناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی ئیسلامیدا بڵاوبوونەتەوە، لەوانە ڕێبازو تەریقەتەکانی قادری‌و نەقشبەندی لەناو ڕێبازی سونەداو، عەلی ئیلاهی، خاکساری‌و چەشتی.. تاد. لەناو ڕێبازی شیعەدا. لەگەڵ ئەوەشدا دەیان تەکیە، خانەقا، مزگەوت‌و ناوەندی ئایینی ئەوتۆیان کردۆتەوە کەببنە جێگای کۆڕو کۆڕبوونەوەو بڵاوکردنەوەی بیروڕاکەیان بەشێوازێکی فراوانترو تۆکمەتر بەڕادەیەك وای لێهاتووە زۆرجار ئەم کەسایەتیانە سەربردەو بۆچوونی ئەفسانەییان بدرێتە پاڵ‌و تا ئەم سەروبەندەش وەك لێکدانەوەیەکی ئەفسانەیی باسیان لێوە بکرێ.
یەکێ لەو کەسایەتییانەش لەناوچەی گەرمیاندا، بەدرێژایی مێژووی بۆتە وێردی سەرزمانی دانیشتوانی ناوچەکەو سەردانی دەکەن مەزاری (سەی سۆنە)یەو دەکەوێتە خۆرئاوای شاری کەلارەوە.. وەك بەشێکی زۆر لەبەساڵاچووانی ناوچەکە قسەی لەسەر دەکەن کەگوایە ئەم (سەی سۆنە)یە ئافرەت بووەو ناوی ڕاستی (سەید سەوسەن) بووەو، دەبێتە خوشکی (سەید خەلیل) کەئەمرۆ مەزارەکەی دەکەوێتە هەمان گوندی (سەید خەلیل)ەوە کەبەناوی ئەوەوە ناونراوەو لەباکوری شاری کەلاردایە.

سەبارەت بەحەقیقەتی (سەی سۆنە) یا(سەید سەوسەن). هەردانیشتوانی ناوچەکە وای دەگێڕنەوە، ئەم مەزارەی کەئەمرۆ دەکەوێتە ڕۆژئاوای شاری کەلاری ئێستاوە، گۆڕی (سەی سۆنە) نییە بەڵکو گۆڕەکەی دەکەوێتە هەمان گوندی (سەید خەلیل)ەوە کەپێشتر باسم لێوەکردو دەڵێن: براو خوشکی یەکتر بوون‌و، وەك سەربردەو چیرۆکێکی ئەفسانەیی وای باس لێوە دەکەن کە(سەی سۆنە) لەسەردەمی فەرمانڕەوایەتی خەلیفەی عەباسی هارونە رەشید (١٤٥ك ـ ١٩٤ك)‌و لەساڵانی سەید قڕاندا، هەریەکە لە(سەید خەلیل)‌و

(سەید سەوسەن)ی خوشكی كەوتوونەتە ئەم ناوچەیەوە، بەپێی ئەم بۆچوونەش بێت، ئەگەر خەلیفەی عەباسی هارونە رەشید لەساڵی ١٤٥ی كۆچی بەرامبەر بەساڵی ٧٦١ی زایینی لەدایك بووبێ (الشیخ محمد الخضری بک، تأریخ الامم الاسلامیة، القاهرة، ص١٠٢)و لەساڵی ١٧٠ی كۆچی بەرامبەر بە٧٨٦ی زایینیو، دوای مردنی براكەی خەلیفە هادی دەسەڵاتو خەلافەتی عەباسی گرتبێتە دەستو دواتر لەساڵی ١٩٤ی كۆچی بەرامبەر بەساڵی ٨٠٨ی زایینی لەخۆراسان كۆچی دوایی كردبێ (هەمان سەرچاوە، ل١٠٢) ئەگەر سەرچیغ نەچووبێتم ئەوا تەمەنی یاخود بڵێین ماوەی سەرهەڵدانی (سەید سۆنە) بۆ ناوچەی گەرمیانو دەوروبەری كەلاری ئێستا ئەگەڕێتەوە بۆ نزیكەی (١٢٦٠) ساڵی پێش ئێستا. وەك دەشگێڕنەوە سەربردەی ئەم سەید قرانە (ئەفسانە بێت یاڕاست) لەوەوە هاتووە كەلەسەردەمی خەلیفە هارونی عەباسیدا پیاوێكی هەژار دەچێتە لایو باسی هەژاریو بێ دەرمتانی خۆی بۆ دەكا. خەلیفەش تەزبیحە گران بەهاكەی خۆی بۆ دەكاتە دیاریو دەیداتە پیاوە هەژارەكەو پێی دەڵێ: (دەتوانی لەبازاڕدا بیفرۆشیتەوەو پێداویستییەكانی خۆتی پێ دابین بكەی) كاتێ پیاوی هەژار تەزبیحەكە دەباتە بازاڕو بەمەبەستی فرۆشتن لەوكاتەدا جوولەكەیەكی لێ ڕاست دەبێتەوەو پێی دەڵێ: ئەو تەزبیحە هی منەو دزراوە، تۆ لەكوێت هێناوە، پیاوی هەژاریش زۆر دەپاڕێتەوەو، باسی ئەوەی بۆ دەكا كەخەلیفەی عەباسی هارونە رەشید بۆی كردۆتە دیاری، سوودی نابێ، بۆیە جوولەكەكە لەدادگا شكات لەهەژارەكە دەكاو دەیداتە دادگا. بەو جۆرە رۆژی دادگایی كردن، جولەكەكە مێزەرێكی سەوز لەسەردەنێو دەڵێ: من سەیدمو ئەو تەزبیحەش هی منە، كاتێ خەلیفە بەمە دەزانێ بەخۆی دەچێتە دادگاو بەجولەكەكە

دەڵێ: بەچیا دەزانی ئەوە تەزبیحی تۆیە، ئەویش وەڵامی دەداتەوە هی منەو دزراوە، بۆیە خەلیفە سندوقێك دێنێو نزیکەی (٣٠) تەزبیحی تری لەو بابەتە دەخاتە ناویەوە. داوای لێدەکا کەتەزبیحەکەی لەناو ئەوانی دیدا بدۆزێتەوە، جوولەکەکەش دەڵێ: ئەمانە هیچیان هی من نین، خەلیفە هارونیش پێی دەڵێ تۆ درۆدەکەی، دووبارە دەستی ئەکاتە ناو سندوقەکەداو تەزبیحەکە دەردەهێنێتەوەو پێی دەڵێ: ئەوەیان تەزبیحەکەی پێشووە، هەر لەهەمان کاتدا خەلیفە بڕیار دەدا. مادام سەید درۆی کردووە، ئەبێ هەرچی سەید هەیە بکوژرێت، بۆ ئەو مەبەستەش دەستە دەستە سەرباز دەنێرێ بۆ ئەوناوچانەی کەلەژێر دەسەڵاتیا بوون، بەمەرجێ هەرهەموویان دەسگیر بکرێنو لەوڵات دوور بخرێنەوە. بۆیە زۆربەی سەیدەکانی ئەوکاتە لەناوچەو شوێنی خۆیان هەڵاتوونو لەتاو ئەو بڕیارەی خەلیفە پەرتەوازە دەبن. بەم جۆرەو هەر لەم دەکانەشدا بووە کەهەریەك لە(سەید خەلیل)و (سەید سەوسەن)ی خوشکی کەوتوونەتە ناوچەی گەرمیانو کەلارەوەو شوێنی پێشووتریان تائێستا نەزانراوە. پاشان کەخەلیفە هارونە ڕەشید ئەوەی بۆ ئاشکرا دەبێ کەکابرای بەردەم دادگا جوولەکە بووەو بەساختە خۆی کردبووە سەید. دووبارە بڕیاری لێبوردن بۆ هەموو سەیدەکان دەردەکا، بۆ ئەوەی بگەڕێنەوە سەر شوێنو ناوچەی خۆیان. ماوەتەوە بڵێین: مەزاری (سەی سۆنە)ی ناوچەی گەرمیان تائێستاش خەڵك بۆ مەسەلە ژانو باو بۆیەکێك بیەوێ بۆ ئیشێك یا داواکارییەك مەرازی بێتە دی سەردانی دەکەن. سەرەڕای ئەوەی لەوەرزی بەهارو کاتی گەشتو گوزاریشدا زۆر لەخەڵکی ناوچەکەو دەوروبەری دەچنە (سەی سۆنە)و کاتێکی خۆش بەسەردەبەن.

*ئەم بابەتە پێشتر لە(ڕێبازی ئازادی) ژمارە (٢٢٨)ی ٢٠/٢/٢٠٠٠دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی دوازدەیەم

دەنگی کورد لەکۆنگرەی سان ـ فرانسیسکۆی ئەمەریکی دا ١٩٤٥*

هەر لەگەڵ هەڵگیرسانی جەنگی دووەمی جیهانی (١٩٣٩ ـ ١٩٤٥)دا وڵاتانی هاوپەیمان کەوتنە ئەوەی ڕێکخراوێکی نێودەوڵەتی بۆ ئاسایش و بێوەیی وڵاتانی پاش جەنگ دابمەزرێ. بەمەرجێك کارەکانی لەو چوارچێوەیەدا نەگیرسێتەوە کەوەك ڕێکخراوی کۆمەڵەی نەتەوەکان (عصبة الأمم)ی لێبێت. بەڵکو ڕێکخراوێکی جیهانی ئەوتۆ بێتە کایەوە سنورێك بۆ یاسای نێودەوڵەتی و ئەو قەیرانە نێودەوڵەتییانە دابنێ کەتائەو کاتەش زۆربەی گەلان و وڵاتانی دونیا بەدەستیەوە دەیانناڵاندو گیرۆدەی کارەسات و دەرەنجامە ترسناکەکانی دەبوون. هەربۆیە هاوپەیمانان. هێشتا جەنگی دووەمی جیهانی کۆتایی نەهاتبوو کەوتنە تاووتوێ کردن و لێکدانەوەی دامەزراوێکی نێودەوڵەتی. بۆ ئەو مەبەستەش سەرانی ئەو دەمەی هاوپەیمان چەند دانیشتنێکیان بۆ ئەو مەبەستە کرد. کەیەکەمیان: لەو کۆنگرەیەوە دەستی پێکرد کەلەمیوانخانەی (دەمبەرتن نۆکس)ی سەر بەویلایەتی (واشنتۆن)ی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بەسترا، کۆمەڵێك لەسیاسەتمەدارو پیاوانی دیپلۆماتی وڵاتانی هاوپەیمانی وەك: ئەمریکا، بەریتانیا، یەکێتی سۆڤێتی پێشوو (١٩٢٢ ـ ١٩٩١)و چین تیایدا بەشداربوون ئەوەش بۆخۆی لەڕۆژی ٢١ی ئاب تاوەکو ٧ی ئۆکتۆبەری ساڵی

١٩٤٤ی خایاند. دوابەدوای ئەوە دانیشتنی دووەمیان: ئەو کۆنگرەیان بوو کە لە (یالتا)ی سەردەریای رەش‌و (یەکێتی سۆڤێت) بەستیان‌و لەرۆژی ٤ - ١٩٤٥/١١/١١ی خایاند. لەم دانیشتنەشدا ئەندامانی کۆنگرە لەسەر مەسەلەی بەکارهێنانی مافی (ڤیتۆ)ی ولاتانی ئەنجومەنی ئاسایش‌و بەستنی کۆنگرەی سێیەم واتە کۆنگرەی دامەزران‌و بەیاننامەی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان رێکەوتن کەلە ٢٥ی نیسانی ساڵی ١٩٤٥ ببەسترێت. ئەوەبوو لە٢٦ی حوزەیرانی هەمان ساڵدا ئیمزا لەسەر بنەماکانی رێکخراوەکەدا کراو ئەو ولاتانەش کەڕاگەیەنراوی رێکخراوی نێودەوڵەتیان لەو کۆنگرەیەدا مۆرکردو، پاڵپشتیکەری بەلگەنامەکانی بوون. خۆیان دەدا لەنزیکەی (٥١) ولات. بەجۆرێ ولاتانی: عیراق، ئێران، تورکیاو سوریا لەو ولاتانە بوون، کەهەریەکەو رێژمیەکی گەورە لەکوردو ولاتانی کوردیان بەسەرا دابەشببوو، لەگەڵ ئەوەشدا لەکۆنگرەی دامەزرانیشدا رەوایەتی بەشداربوونیان بەرکەوتبوو. بەلام لێرەدا لایەنێکی گرنگ هەیە دەبێ باسی لێوەبکرێ، ئەوەشیان سەبارەت بەکوردو، بەگەیشتنی داواکاری کوردە لەو کۆنگرەیەدا کەپێویستی تەواوی بەلێکدانەوەو بەدواداچوونی گونجاو هەیە، ئەوەش بۆ خۆی دەنگی رەوای گەلی کورد بووە بۆ ئەو کۆنگرەیەی کە لەو دەمانەدا لەشاری (سان فرانسیسکۆ)ی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بەسترا. تائێستاش ئەو داواکاری‌و بەشداربوونەی کورد بەشێوەیەکی شاراوە ماتەوەو نازانرێ ئەو نوێنەری کورد ئەو داواکارییەی کەبەناوی کوردەوە گەیەنراوەتە کۆنگرەکە کێ گەیاندویەتی هەرچەندە باسیل نیکیتین لەکتێبەکەیدا (الأکراد) کە کاتی خۆی لەسەر کوردان بلاوی کردۆتەوە، ئاماژەی بەوە کردووە کەلەساڵی ١٩٤٥ داو، لەکاتی بەستنی کۆبوونەوەکانی دەستەی رێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکاندا لەشاری سان فرانسیسکۆی سەر بەویلایەتی کالیفۆرنیای ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا: لیژنەیەکی کوردی توانیویەتی لەکاتێکی

گونجاودا فرسەتی ئەوە بەدەسبێنێو وتارو یادداشتنامەیەك بۆ ئەنجومەنی کۆنگرەکە بەرز بکاتەوە لەگەڵ خستنە پێش چاوی نەخشەیەکدا کەداواکارییەکانی خۆی لە(کوردستانێکی ئازادو سەربەخۆ)دا خستبووە بەردەس. وەك لەبەشێکی دەقی یادداشتنامەکەدا هاتووە: ئاشتی لەرۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بەرقەرار نابێ تاوەکو چارەسەرێك بۆ کێشەی کورد نەدۆزرێتەوە (بڕوانە، نیکیتین، الاکراد، بیروت، ص١٩٠). ئەمە خۆی لەخۆیدا داواکاریو بیرکردنەوەیەکی وشیارانەی نوێنەرانی گەلی کورد بووە. بۆ رۆژگارێکی وا کەدەنگی خۆی بگەیەنێتە کۆنگرەیەکی نێودەوڵەتیو لەرێگایەکی ژیاریو هاوچەرخەوە. وەك مافێکی رەوا داکۆکیان لەکوردو مافی چارەنووسی کورد کردووە. بەڵام لەهەمانکاتا وەك راستییەکی مێژوویی ئاخۆ ئەندامانی ئەو لیژنەیە کێ بوون کەتوانیبێتیان یادداشتنامەکەیان بۆ بەردەم کارەکانی کۆنگرە بەرزکردبێتەوەو ئەو وڵاتو ئەندامەی کۆنگرەش کێ بووبێ ئاسانکاری تەواوی لەو بارەیەوە بۆ دەستەبەر کردوون. یادەبێ لەداهاتوودا ئەو رووناکبیرەی کورد کێبێ کەحەقیقەتو بنەماکانی دەقی ئەو یادداشتنامەیەمان بۆ ساغ بکاتەوە لەچوارچێوەی بەڵگەنامە گرنگەکانی ئێستای رێکخراوی نێودەوڵەتیدا.

رایەکی تریش بۆ ئەوەی بەڕاشکاوییەوە، ئەوەمان لائاشکرا بکات کەکورد لەکاتی کۆنگرەی ناوبراودا، ویستویەتی داواکاری خۆی بگەیەنێتە ناو دانیشتنەکانی کۆبوونەوەیەکی ئەوتۆی نێودەوڵەتی لە وڵاتە یەکگرتووەکان. ئەوەشیان نووسەرێکە، پێ دەچێ میسری بێ بەناوی (حبیب جاماتی)ەوە، لەگۆڤاری (المصور)داو لەژێر سەردێڕی (الأكراد يريدون انشاء دولة) بابەتێکی بڵاوکردۆتەوە، لەبەشێکی ئەو بابەتەدا باسی لەچۆنێتی ئەو داواکارییەی کوردان کردووە بۆ بەردەم نوێنەرانی وڵاتان لەکۆنگرەی (سان فرانسیسکۆ)داو، وتوویەتی: (لە٢٩ی مارسی ١٩٤٥دا نوێنەرانی کوردیش یادداشتنامەیەکیان بۆ

پێش ئەندامانی ولاتان لەسان فرانسیسکۆ ناردووەو، تیایدا داوای دامەزراندنی ولاتێکی سەربەخۆیان کردووە لەو ناوچانەدا کەبەزۆری دانیشتوانەکەی کوردن لەتورکیا، عیراق‌و ئێران، وەك لەیاداشتنامەکەشیاندا هاتووە کەژمارەی کوردان لەهەرسێ ولاتی ناوبراودا خۆی دەدا لە(٩،٥) ملیۆن‌و نیوکەس. جگە لەوەش باسی لەو کۆنگرەیەش کردووە کەکوردەکان لەنۆڤەمبەری ساڵی ١٩٤٥دا لەشاری باکۆ بەستوویانە. (بڕوانە: حبیب جاماتی، المصور، العدد (١٣١١) نوڤمبر ١٩٤٩). بۆ زیاتر رووناکی خستنەسەر دیاردەیەکی وا پێویستە رووناکبیرانی کورد بەتایبەتی ئەوانەی لەدەرەوەی کوردستانن. یانەوانەی نیشتەجێی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکان. بەتەنگ ئەم مەسەلەیەوە بچن‌و، زانیاری‌و شارەزایی زیاترمان لەم بارەیەوە بۆ ئاشکرا بکەن، کەئەمەش بۆ خۆی حەقیقەتێکی شاراوەیەو لێکدانەوەو تەتەڵەکردنی بنەماکانی هەوڵ‌و تەقەللایەکی دیبلۆماسیانەی تازەترو دەوڵەمەندترمان لەبارەی کوردو خەباتی کوردایەتییەوە بۆ ئاشکرا دەکا.

*ئەم باسە لەرۆژنامەی (کوردستانی نوێ) ژمارە (١٦٨٠)ی ١٩٩٨/٨/٢٠ بلاوکراوەتەوە.

باسی سیازدەیەم

حوزنی موکریانی و هەوڵێکی زیندوو لە بواری مێژوو و کاری ڕۆژنامەنووسیدا

زۆرن ئەوانەی کە لە پێناوی ناساندن و زیندوو کردنەوەی مێـژوو، کەلـەپوور و بـاری ڕووناکبـیری گەلەکـەیاندا هـەردەم شـەو و ڕۆژیـان داوەتەدەمی یەکتر و بە بەردەوامی وبێ دابڕان لـە شـەونخونی و کۆششێکی ئەو تـۆدا بـوون گـەرپێیان بکرابـا خۆیـان بـەکونی دەرزی دادەکـرد بـەو مەرجـەی بـارێکی لاسـەنگیان بـۆ گـەل و وڵات ونەتەوەکـەیان سـەنگ بکردایەتەوە وخشتێکی تریان بخستایەتە سەردیواری ئەو کۆشـك و تـەلارەی کە زیاتر بە دونیای ژیاری و شارسـتانیەتیان ئەناسـێنێ، دیـارە لـە نـاو گـەلی کوردیشدا ڕووناکبیر و کەسایەتیەکی وەك(حوسێنی کوڕی عەبدوڵلەتیف)ی موکریانی کە لە١٢ای ئەیلولی ساڵی ١٨٩٣ لە شاری(سابلاغ-مەهاباد)ی ناوچەی موکریان لەدایك بووە و، بە یەکێك لەو سـەربازە ماندوونەناسانە دەناسرێ کەبێ ترس و سڵەمینەوە بتوان ێلە هەموو دەرگا ڕووناکبیریەکانی: مێـژوو، ئەدەب، ڕۆژنامەنووسی، مۆرهەڵکەنی، کردنەوەی چاپخانەو چەندین بـواری دەوڵەمەندی تر بدا و بە بەردەوامی لە هەوڵی ئەوەدابێ کەلە چ تەومر و لە

ج دەروازەیەکەوە بچێتە ژووری و چ ڕێڕەوێك ئەیگەیەنێتە ئەوچڵەپۆپە و ئاسۆیەی کەپێی ئەوترێ ڕەوشی خزمەت کردن و زیندووکردنەوەی باری ڕووناکبیری کوردی کە لەو سەروبەندەدا سەری خۆی هەڵگرێ و بچێتە وڵاتێکی وەك ئەڵمانی ئەو ڕۆژگارە و دواتر چاپخانەیەك لەگەڵ خۆیدا بهێنێتە شاری(حەڵەب) و یەکەم چاپخانە بەناوی کوردستانەوە لە ساڵی١٩١٥دا دامەزرێنێ پاشان بیهێنێتەوە شاری ڕەواندز و دەیان بەرهەمی ناوازە لە بارەی کورد و باری ڕووناکبیری کوردیەوە پێ لە چاپدا سەرەڕای هەموو ئەوانە خۆشی ئەتوانرێت بوترێ، یەکێکە لە کەسایەتی یە(ئینسکلۆپیدی)یەکانی گەلی کورد لە ساڵانی سەدەی بیستەمی ڕابووردودا. بەتایبەتی لە بواری مێژوو و تۆمارکردنی قوناغەکانی مێژووی گەلی کورددا. تا لە ژیاندابوو نزیکەی حەفدە کتێبی هەمە جۆری چاپو وبڵاوکردەوە لەوانە یازدەیانی بۆ بواری مێژوو تەرخان کردبوو، بەزۆری ئەوانەش کە چاپو بڵاوی کردونەتەوە لە سەردەمی خۆیدا بە زۆری بریتین لە(غونچەی بەهارستان١٩٢٥، ئاوڕێکی پاشەوە لە ٣بەرگدا ساڵانی١٩٢٩-١٩٣١، کوردستانی موکریان یا ئەوترو پاتین١٩٣٨، لاپەڕەیە لە دیرۆکی کوردستانی موکریانی ١٩٤٧، کوردو نادرشا١٩٣٤، مێژووی ناودارانی کورد١٩٣١، مێژووی شاهنشاهانی کوردی زەند لە خاکی ئێراند١٩٣٤...) وگەلێ کتێبی تر لە بواری ڕۆژنامەنووسیشدا هەر چەندە خۆی لە زۆربەی ئەو گۆڤار و ڕۆژنامە کوردیانەدا کە لە سەردەمی ئەودا بڵاوئەکرانەوە. نووسین و وەرگێرانی دەوڵەمەندی بڵاودەکردەوە. هاوکات خۆشی بۆ یەکەم جار لە حوزەیرانی ساڵی١٩٢٦ەوە. بە هاوکاری(گیو)ی برای گۆڤاری(زاری کرمانجی)یان بڵاوکردۆتەوە واتە تا ڕۆژی داخستن و وەستانی گۆڤارەکە لە ٣١ی تەموزی ساڵی١٩٣٢دا بەسەریەکەوە توانیویانە(٢٤)ژمارەی لێ

بڵاوبكەنەوە دواتریش لەبەر هەر هۆیەك بووبێ بە ناوی خاوەنی ئیمتیازی(پارێزەر شیت مستەفا)ەوە گۆڤارێكی هەفتانەی بەناوی(ڕووناكی)یەوە بڵاوكردۆتەوە كە هەڵسوڕێنەر و بەڕێوەبەری ڕاستەقینەی(حوزنی موكریانی) و مامۆستاگیوی براشی بە نووسین و بابەتی خۆی یاریدەدەر و هاوكاری بەردەوامی كردووە یەكەمین ژمارەی لە ٢٤ی تشرینی یەكەمی١٩٣٥ و دوا ژمارەشی لە ٢٦ی مایسی١٩٣٦دابڵاوكردۆتەوە واتە بە سەریەكەوە تەنها(١١) یازدە ژمارەیان لێ دەركردووە. سەرەڕای ئەو هاوكاری كردنە بەردەوامەی كە لە گۆڤاری(دیاری كوردستان)، دەنگی گێتی تازە و(ژین)ی پیرەمێرد داهەیبووە. لە ڕۆژگارێكیشدا كەویستوویەتی دووبارە چاپخانەكەی لە شاری هەولێردا بخاتەوە گەڕ زۆر پێویستی بە یارمەتی و دەستگرۆیی خەمخۆرانی ئەم بوارەی ڕۆژنامەنووسی و ڕووناكبیری كوردی بووە. بۆ ئەوەش هەر چەندە هەوڵی داوە پێی نەكراوە كە پارەیەكی ئەوتۆوە دەسبخا تابتوانێ چاپخانەكەی پێ چاك بكاتەوە و بیخاتەوە گەڕ بۆیە پەنادەباتە بەر ئەو كەسانەی كە لە شارەكانی تری كوردستان دەیانناسێ و بەناچاری یەوە لای خەڵكانی تر پارەپەیدا دەكا بۆ دووبارە بەڕێوەبردنەوەی چاپخانەكەی هەروەك لە یاداشتی ڕۆژانەی خۆیدا لەم بارەیەوە نووسیویە: لەبەرئەوە كە لە هەولێر خەریكی دامەزراندنی مەتبەعەكەبووم هەر چەند كۆشام چارەیەكم نەكرا كە هەندێك پارە دەست بخەم كە بنێیرم حرفات بكڕم ناچار وتم دەچمە كەركوك و سلێمانی پارە پەیدا ئەكەم و دەچمە بەغدا حروفات دەكڕم) بڕوانە(هاوكاری) ژمارە(١٣٠٧). جگە لەمانە حوزنی موكریانی لە سەرەتای لاوی و لەوكاتەوەی كە تازە هۆگری كوردایەتی و ئاشنای لەگەڵ دونیای ڕووناكبیری و خوێندەواریدا پەیداكردبوو. كەوتە ئەوەی وەك گەڕیدە(رحالە)یەك و وەك

کەسێك کە بیەوێ شارازاییەکی گەورە لە سەرگەلان و نەتەوەکانی ڕۆژهەڵات پەیدابکا زۆربەی شارەکانی ئەو دەمەی وەك: تەورێز و یەریڤان گەڕاو پاشان گەڕاوەتەوە بۆ وڵاتانی وەك ئەرمینیا و ئەزەربیجان دوابەدوای ئەوە توانیویەتی:(لە شاری یەریڤان قوتابخانەیەکی تایبەت بە زمانی کوردی بکاتەوە و هەر لەو دەمانەدا کەوتۆتە دەرس وتنەوە بە(منداڵەکانی شمس الدینوف و حاجی یوسف بەگ لە کوردەکانی ڕوسیا کەیەکێك بوون لە قوتابیەکانی مامۆستای ئەمر حوزنی) بەجۆرێ ئەم گەڕان و هەوڵدانانەی وای کرد کە پەیوەندی و ئاشنایەتیەکی بتەوی لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر لە ڕۆژهەڵاتناس و ڕووناکبیر و گەڕیدە ناسراوەکانی ئەو دەمەی جیهانی وەك: باسیل نیکیتین، مینۆرسکی، جەلادەت بەدرخان، عەلی سەیدۆ گەورانی... و چەندین کەسی تردا هەبێ بە شێوەیەکی ئەوتۆ نامە گۆڕینەوە و بیروڕا گۆڕینەوەیەکی بەرچاوی لەگەڵیانداپەیدا کردبوو. بەتایبەت سەبارەت بە شارەزابوونی زیاتر و لێك گەیشتنی زیاتر سەبارەت بەکورد و کوردۆلۆژیای گەلی کوردستان دیارە هەر ئەو نزیکبوونەوە و ئاشنایەتی پەیدا کردنە بووە کەوا لە کەسایەتیەکی وەك پرۆفیسۆر نیکتیین بکا لە بارەی حوزنی موکریانییەوە بڵێ:(سەیدحسێن حوزنی موکریانی موئەلیف و مێژووناسی گەورەی کوردستان.. منەتی وی بەسەر هەموو موستەشرقینی فەرەنگستاندا مەعروف و مەعلوم و مەشهورە) بڕوانە، جمال خەزنەدار، ڕابەری ڕۆژنامەگەری، ل١٤٨. لە بڕگەیەکی تریشدا ڕۆژهەڵاتناس و کوردناسێکی گەورەی وەك ڤلادمێر مینۆرسکی کاتێك وەسفی بە ناوبانگ دەکا و بۆی دەنووسێ:(ئێوەحەقیقەتەن گیانی میللەتی خۆتان ئەو ڕەنجانەی کە دەیانکێشن هیچ وەختێك لەبیرناچێتەوە ئەسڵەن میللەت و وەتەن پەرستانی وەکو ئێوە مایەی تەرەقی میللەتن...) هەموو ڕاوبۆچوونێکی

ئەوتۆش بۆ خۆیان لەو گەواهی و شەهادەتە بەرزانەن کە هەردەم حسین حوزنی موکریانی لە ناوەندی ڕووناکبیری کوردی و مرۆڤایەتیدا خۆشەویست ترو بەرزتر بنرخێنێ وێڕای ئەوەی ئەم کەڵە پیاوە و ئەم زانا گەورەی بواری مێژووناسی کورد لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمی ڕابووردودا بەتاقە مێژووناسی کورد دەنرێ کە لە نووسینەکانی خۆیدا بە زمانی کوردی و بەشێوەیەکی شارەزایانەو بەسەلیقەی خۆی باسی لە زانستی مێژوو و، قۆناغەکانی مێژوو کردبێ جا ئیتر نازانم کەسایەتیەکی هێندە گەورە و بەوهەموو توانا و خزمەتەی خۆیەوە والە ئینگلیزەکان بکا، وەك مامۆستا گیوی برای لە پێشەکی(مێژووی میرانی سۆران)دا باسی لێوەدەکا و دەڵێ:(ئینگلیزەکان لە ساڵی١٩٤٧دا داماوی برامیان دەرمان خوارد کرد...) بڕوانە، لاپەڕە١، بۆدواجاریش خاوەنی ئەو هەموو بەرهەمە زیندوو بەبایەخانەی بواری مێژوو لە شاری بەغدا لە ١٩٤٧/٩/٢٠ بۆ دواجار چاوی لێك ناو لەسەر وەسیەتی خۆی لە شاری هەولێر ئەسپەردەی خاك کرا.

*ئەم باسە لە ڕۆژنامەی (هەرێمی کوردستان)، ژمارە(١٩٨)ی ٢٠٠٠/٤/٢٠دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی چواردەیەم

بێدار لە نێوان یانەی سەرکەوتن و چالاکی پارتی هیوادا

بەوەی لە ڕووی هەڵکەوتەی جوگرافیەوە، ناوچەی خانەقین بنکورە(بن کدورە-مذکرات مأمون بك، ص٣١) یابین کورە، واتە هەزار کورە بە زمانی تورکی، کەوتۆتە دامێنی ناوچەی گەرمیانەوە و نزیکبوە لە سنورەکانی شاری کەرکوکەوە. لەگەڵ ئەوەشدا بۆ یەکەم جار چالاکییەکانی پارتی هیوا وەك ڕێکخراوێکی سیاسی، لە کۆتایی سییەکان و سەرەتای چلەکاندا لێرەوەدەستی پێ کردووە. هاوکات گەلێك کەسایەتی و ڕووناکبیری ئەم ناوچەیە، پەیوەندیان بەڕێکخستنەکانییەوە کردووە و لە کۆبوونەوە و چالاکی یە سیاسیەکانیدا بەشداربوون. بۆ پاڵپشتی کردنی ئەم بۆ چوونەشم شێخ عەتای تاڵەبانی لە کاتی خۆیدا و، وەك ئەندامێکی کارای ئەم ڕێکخراوە بۆی گێڕامەوە:(بەزۆری هەموو ئەو کەسایەتی و پیاوە ئاینیانەی لە ناوچەی خانەقین و دەوروبەریدا پەیوەندیان بە هیواوە کردبێ زیاتر لە ڕێگای مەلا سەید حەکیمی خانەقین-یەوە بووە کاسێتی تۆمارکراو لە ئەرشیفی خۆمدا(اب) بۆ ئەمەش هیچ بەدووریشی نازانم پیاوێکی ئایینی و کەسایەتیەکی وەك بێداری شاعیر(١٨٩٤-١٩٤٩) لە بەرئەوەی

پەیوەندیەکی پتەو و بەردەوامی لەگەڵ مەلا سەید حەکیمدابووە. هیچ گومانی تێدانی‌یە کە بەهۆی ئەویشەوە پەیوەندی کردبێت بە حیزبی هیواوە و هەر لە ڕێگای ئەویشەوە بووە کە(سەرۆکی دەستەی باڵای حیزب) مامۆستا ڕەفیق حیلمی(١٨٩٨-١٩٦٠) ناسیبێ و بەزۆری لە شاری کەرکوك و خانەقین و ناوچەی(بنکورە) سەردانی یەکتریان کردبێت و لە مەبەستی یەکتر ئاگاداربوون تا ئەو کاتەی بووە بە ئەندامێکی ئەو تۆی ناو ڕیزەکانی هیوا، کە لە هەموو ڕاوبۆچوونێکی فیکری و سیاسی خۆی لەگەڵ ڕەفیق حیلمی دا یەکبگرێتەوە ئەمیش بۆ خۆی ناوی شێخ بابا عەلی کوڕی شێخ عەبدوڵڵای کوڕی شێخ عەلی شێخ لە تیفی کوڕی سەلیمی هەنجیرانەو لە ساڵی١٨٩٤ لە(ئاوایی گەورە)ی ناوچەی بنکورە لە دایك بووە(بڕوانە، تۆژەر، ژ(١)، ل٢٩). سەرەتاکانی خوێندنی لای شێخ عەبدوڵڵای باوکی دەس پێ کردووە. دواتر لە شاری خانەقین و لای شێخ سالی مودەریس پلەکانی تری خوێندنی بڕیوە و لە ساڵی١٩٤٩ لە نەخۆشخانەی(ئەلمجیدیە)ی بەغدا کۆچی دوایی کردوە وێرای ئەوەی شاعیرێکی دیار وتەنانەت نموونەی شیعریی خۆی لە ژمارە (٢)ی ساڵی پێنجەمی١٩٤٤ی (گەلاوێژ)دا بلاّ وکردۆتەوە. جگە لەو شیعرانەشی، لە ڕێگای دەستاو دەست کردنەوە لە زۆر بەیاز و کەشکۆڵی ڕووناکبیرانی ئەو دەمانەی کوردستاندا تۆمارکراون. بەلاّم وەك بەرهەمی سەربەخۆ، نووسینەکانی کۆنەکراونەتەوە و بەزۆری تیا چوون. کەچی لەگەڵ ئەوەشدا لە ڕووی چالاکی سیاسییەوە شوێن و تایبەتمەندیەکی دیاری لە ڕیزەکانی هیوادا هەبووە و گەلێك کەسی نزیك بەخۆی لە ڕێگای(بێدار)ەوە پەیوەندیان بە هیواوە کردووە. تەنانەت ئەو نازناوی(بێدار)ەش کە هەیبووە(سەرۆکی دەستەی باڵای پارتی هیوا) مامۆستا ڕەفیق حیلمی بۆی داناوە و ناوی نهێنی ئەوبووە لە پارتی هیوادا. بەجۆرێك

بۆتە نا ویکی وا کە لەلایەن زۆربەی ڕووناکبیرانی کوردەوە بەو شێوەیە جەختی لە سەربکرێتەوە هەر بەو شێوەیەش ناویان بردووە. لەوانە مامۆستا عەلا ئەدین سوجادی(١٩١٧-١٩٨٥) لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا بەڵام بەهەڵە ساڵی(١٨٩٢)ی کردۆتە ساڵی لە دایکبوونی لە کاتێکیشدا کە(یانەی سەرکەوتن-نادی الأرتقا ء)ی کوردان لە شاری بەغدا و لە ئەنجامی هەوڵ و داواکاری چەند ڕووناکبیرێکی کورد لەوانە مارف چیاوك باڵەکی و بەپێی فەرمانی ژمارە(٦٨٩٥)ی ١٩-٣٠ی مایسی١٩٣٠ی وەزارەتی ناوخۆی عێراق هاتەکایەوە دوای چەند ساڵێك لیژنەیەکی کۆمەك کردن بە ناوی(یانەی سەرکەوتن)ەوە کەوتنە زۆربەی شارو ناوچە کوردنشینەکانی کوردستان بە مەبەستی دەسگرۆیی و یارمەتی دانی یانەکە یەکێ لەو شاروناوچانەش سەردانیان کردبێت شاری خانەقین و دواتر ناوچەی(بنکورە) بووە لەم لایەنەشەوە کە سایەتیەکی وەك شێخ بابا عەلی(بێدار) بەپێی ئەو دەرامەتەی هەیبوە لەو دەمانەدا و لە گەلاوێژی ١٩٤٣دا بڕی دوودنیارونیوی ئەوکاتەی بەخشیوە بە(یانەی سەرکەوتن) لە ڕێگای لیژنەی ناوبراوەوە و لە (پەیامی تبرعات)ی یانەشدا کە بە ناوی (باوبوو)ەوە. لە چاپخانەی (نجاح)ی بەغدا و لە ساڵی (١٩٤٣-١٩٤٤)دا بڵاو کراوەتەوە. بە:" بابا عەلی مامۆستاو شاعیری باجەڵان" ناوی هاتووە. بڕوانە، باربوو، ل٦٥. لەو سەروبەندەشدا کە حزبی هیوا لە سەرەتای چلەکانەوە دووبەرەکایەتی کەوتۆتە ڕیزەکانییەوە. ئەم یەکێك بووە لەوانەی کە شانبەشانی مەلا سەید حەکیمی خانەقین (١٨٩٢-١٩٥٧) بیریان لەچارەسەرکردنی ئەو بارودۆخە کردۆتەوە. بەتایبەتی ئەو کێشەیەی لە نێوان ئەفسەرەکانی ناو پارتی هیوا و سەرۆکی دەستەی باڵادا هاتبوە کایەوە. بۆ ئەو مەبەستەش لە ساڵی ١٩٤٤دا پێشنیار لەسەر ئەوە کرا (کۆنفرانس)ێك بۆ چارەسەرکردنی

كێشەكانی ناو هیوا ببەسترێ. ئەوە بوو شارەدێی كەلاری ئەو كاتە كە بەگزادەكانی جاف لە گەرمیاندا بەڕێوەیان دەبرد. دەستنیشان كراو كۆمەڵێك كەسایەتی‌و ئەندامی بەرزی هیوا تیایدا بەشداربوون لەوانە: سەرۆكی دەستەی باڵای حیزب ڕەفیق حیلمی، مامۆستا ئیبراهیم ئەحمەد، مەلا سەید حەكیمی خانەقین، مستەفا خۆشناو، عزەت عەبدولعەزیز، محەمەد مەحمود قودسی، شێخ عەتای تاڵەبانی و دەیان كەسایەتی تر. (بڕوانە، كەركوك، ژمارە(٥)، ل١٠٢). بەجۆرێ یەكێ لەو ئەندامە بەشدار بووانە شێخ بابەعەلی بێدار بوو. لەكۆتایی (كۆنفرانس)ەكەشدا. دژی بۆچوونی ئەفسەرەكانی ناو هیواو چەپەكان بوو. كە دەیانویست مامۆستا ڕەفیق حیلمی دەس لەكاری سەرۆكایەتی هەڵگرێ، بەڵكو پاڵپشتی ئەو بۆچوونەی دەكرد. كە دەیانویست مامۆستا حیلمی وەك سەرۆكی دەستەی باڵای حیزب بمێنێتەوەو هیچ جۆرە گۆڕانێك لەڕیزەكانی هیوادا دروست نەبێت. كە ببێتە هۆی تێك چوون و لەبەریەك هەڵوەشانەوەی.[١٢]

---

[١٢] ئەم باسە لە ڕۆژنامەی (كوردستانی نوێ) ژمارە(٢٥٢٦)ی، ٢٠٠١/٨/٨دا بڵاوكراوەتەوە.

باسی پازدەیەم

مێژووی دامەزرانی
یەکەم قوتابخانە لە شاری کەلار١٩٣١

شارە دێـی کـەلار بەوپێیـەی هـەر لـە سـاڵانی سـەدەی نۆزدەیەمـەوە شوێنێکی ئاوەدان و مەکۆی بەیەگگەیشتنی هەموو ئەو دیهات و گوندانـەی ناوچەی گـەرمیان بـووە. بـۆ پێکـەوە گـرێ دانیـان بەیـەکترەوە ئـەوەش وایکردوە ڕۆژبەڕۆژ هەنگاوی زیاتر و گەورەتر بەرەو پێشـەوە بنێ، هاوکات ئاوەدانی و، سـەرچاوەکانی ئـاوەدانی و نیشـتەجێ بوونـی بـە شـێوەیەکی فراوانـتر و پێشـکەوتووتر تیـایدا دەسـتەبەربێ هـەر چـەندە لـە مـاوەی فەرمانڕەوایـەتی دەوڵـەتی عوسمـانی(١٢٩٩-١٩٢٢) و دواتـر دەسـەڵاتی پاشایەتی(١٩٢١-١٩٥٨) لە عێراقدا مۆرك وسیمای دەرەبەگایـەتی و دەسـەڵاتی بنەماڵە و بـاڵا دەستبوونی ئاغـا وەك هەرناوچەیـەکی تـر لـە کوردسـتان و عێراقدا ڕۆڵ و تایبەتمەندی خۆی بینیوە. بەڵام شان بە شانی ئەوە دەوڵەت بۆ خۆی پاڵپشتییەکی بەرچاوی ئەم دیاردەیەی کردووە و بەبەردەوامی ئەو ڕەوش و بارودۆخـەی لـە بـەرژەوەندی خۆیـدا لەبـەرچاو گرتـووە. وێـڕای ئەوەی بنەماڵە و چینە دەسـەڵاتدارەکان لە ناوچـە جۆربـەجۆرەکاندا چ بـۆ خزمەت کردنی خۆیان و چ بۆ ئەو ناوچانەش کەلە ژێردەسەڵاتی ئەواندایە

بەڕێوەیان بردووە و هەوڵیانداوە كاری بەردەوام و خزمەتی بەردەوامی خۆیانی تێدا بكەن. هەر چەندە هەندێجار ئەوەش وەك كارێكی سەلبی بە سەریاندا شكاوەتەوە. بۆ نموونە كردنەوەی قوتابخانە یا ناوەندێكی وەك سەرچاوەی زانست و خوێندەواری. چینی دەرەبەگ لە ناوچەكانی ژێردەسەڵاتیاندا بەو ئاقارەیاندا دەبرد كە ئەمە لە ئایندە و لە دواڕۆژدا كارلێكێكی خراپی دەبێ لە بەڕێوە بردنی دەسەڵات و ڕەوشی گوێ گرتنی ڕۆژانەی خەڵك و، دانیشتوان بۆ فەرمان و جێبەجێ كردنی هەر بڕیارێك كە لەوانەوە دەردەچوو. لە كاتێكدا ئەبوایە خەڵك بە تەواوی پابەند بوونایە بەو بڕیارو فەرمانانەوە كە لەلایەن سەرۆكی خێڵ و هۆز و گەورەی دێوە دەردەچێ. چونكە بەكردنەوەی ناوەندێكی زانستیوا. منالی چینی هەژار و توێژی ڕەشۆكی خەڵك وشیاریان، بیریان، ئاستی هەستكردن و داواكاریان زیاتردەبوو، هەرئەوكاتەش(پابەندبوونی) كۆمەلایەتی بۆچینی بالادەس كەمتردەبووەوە. هەر لە خۆڕاش نەبووە كە لە تەوەر و ناوچەیەكی وەك گەرمیان(كەلار-كەلیاریان كەلاڕێ) و لە سەروبەندەدا كە بنەماڵەی جاف و بەگزادەكانی جاف بەڕێوەیان بردووە و لەگەڵ ئەوەشدا گەلێ هەنگاوی باش و خزمەتی گەورمیان بەناوچەی ژێردەسەلاتی خۆیان كردووە. بەلام لە كاتێكدا شۆڕشی ١٤ی گەلاوێژی ١٩٥٨ لە عێراقدا بەرپابوو و كۆتایی بە دەسەلات و سیستەمی پاشایەتی هات. لێرە بەدواوە دەسەلاتی بنەماڵە و چینی دەرەبەگ لەم ناوچەیەشدا بە تەواوی بەرە و نەمان چوو. لە كاتێكیشدا قسە لەسەر بابەت و لایەنێكی وادەكەین دەبێ تۆزێك بەنیهاد و بەویژدانەوە ئەوەش لە بەرچاو بگرین و باسی ئەوەش بكەین كە پێشتر كەلار لەلایەن هۆزەكانی(گێژ، ڕۆژبەیانی و پالانی) یەوە ئاوەدانی تێكەوتوە

نیشتەجێ بوون. شارەدێیەکی وەك کەلار(تارادەیەك) بە هەوڵی بنەماڵەی بەگزادەکانی جاف و هۆزی جاف سەرچاوەکانی ئاوەدانی پێ گەیشتوە وەك دەبینی مێژووی کردنەوەی یەکەم قوتابخانە و وەك ناوەندێك بۆ خوێندن لە شاری کەلاردا دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای سیەکانی سەدەی بیستەمی ڕابووردوو، بەپێی یەکەمین تۆمارنامە(سجل)ی قوتابخانەکە کە تاوەکو ئێستاش وەکو خۆی ماوەتەوە لەبەڕێوەبەرایەتی قوتابخانەکەداو، وێرای ئەو چاوپێکەوتنانەی کە لەگەڵ چەند کەسایەتیەکی ئەوکاتەدا ئەنجامم داوە. یەکەمین قوتابخانەی سەرەتایی چوار پۆلی لە ساڵی خوێندنی(١٩٣١-١٩٣٢)دا کراوەتەوە کە ئەمڕۆ پێیدەوترێ قوتابخانەی(شێروانە)ی سەرەتایی.

هەربۆ ئەم مەبەستەو لە ساڵی(١٩٩٦)دا مستەفا بەگی جاف(١٩٢٥-١٩٩٧) لە بارەی دامەزرانی یەکەمین قوتابخانەوە لە کەلار کە بۆ خۆییەکێ بووە لە قوتابیە سەرەتاییەکانی دەیوت:(کردنەوەی یەکەم قوتابخانە لە کەلار بە هەوڵی حەمەبەگی فەتاح بەگی جاف کە ئەوکات ئەندامی پەرلەمانی عێراق) و نوێنەری لیوای کەرکوك(کفری) بووە و بە کۆششێکی زۆری مێژوونووسی گەورە حەمە ئەمین زەکی بەگ(١٨٨٠-١٩٤٨) کە لەو سەردەمەدا وەزیری ئابووری و هاتوچۆ بوو لە وەزارەتی دووەمی نوری سەعید(١٨٨٨-١٩٥٨)دا و لە ساڵی ١٩٣١دا کراوەتەوە.

سەرەتا ئەم قوتابخانەیە هەر بە ناوی کەلار تا ئەوکاتەی شوێنێکی تایبەتی بۆدابین و تەرخانکراوە. حەمە بەگی جاف(١٩٠٤-١٩٣٤) لە ماڵەکەی خۆیدا کە ئەوکاتە لە(کەلاری کۆن)ی ئێستابووە. کاروباری بەڕێوەچووە. یەکەم بەڕێوەبەری مامۆستا(تۆفیق عەلی عەبدولڕەحمان) بووە و، بەپێی ئەو خشتەیە(لوحە)یەی کە تا ئێستا لە(قوتابخانەی کەلار)ی ئەوکات و(شێروانە)ی سەرەتایی ئێستادا هەڵواسراوە لە ڕێکەوتی(١٩٣١/١٠/١)ەوە

دەسـبەکار بـووە و نزیکـەی (٩)نـۆ سـاڵی تـەواو وەك بەڕێوەبـەری ئـەم قوتابخانەیە ماوەتەوە و لە(١٩٤٠/٩/١٥)دا ڕاژەی مامۆستایی خۆی گواستۆتەوە و دەستی لە کاری بەڕێوەبەرێتی قوتابخانەکە کێشاوەتەوە. بەڵام من وای بۆ دەچم کە: مێژووی دامەزرانی قوتابخانەکە چەند مانگێك دواتـر بووبێ تا ئەوەی لە(١٩٣١/١٠/١)دا کرابێتەوە. لە کاتێکیشدا بۆ ڕاستی و دروستی ئەم بۆ چوونەشـم گەڕامـەوە بـۆ سـەر(تـأريخ الـوزارات العراقيـة- مێـژووی وەزارەتـەکانی عـێراقی) مێژووناسـی ناسـراوی عـێراق(عـەبدولرەزاق ئەلحسەنی) بەرگی (٣)،بەغدا١٩٨٨، بۆم دەرکەوت کە خوالێخۆشبوو ئـەمین زەکی بەگ لە وەزارەتی یەکەمی نوری سەعیددا وەزیرنـەبووە. کە لـە٢٣ی ئازاری١٩٣٠دا پێکی هێناوە و لە ١٩ی تەشرینی یەکەمی١٩٣١ دا وەزارەتەکەی هەڵوەشاوەتەوە. بۆ دواتریش دووەمین وزارەتی خۆی هەر لە ١٩ی تەشرینی یەکەمی١٩٣١داپێك هێناوەتەوە و تا ٢٧ی تەشرینی یەکەمی١٩٣٢ی خایاندووە. بەڵام لەم وەزارەتەیاندا و، وەك لە لیستی ناوی وەزیرەکاندا دیارە ئـەمین زەکی بەگ(١٨٨٠-١٩٤٨)وەزیری ئابووری و هاتوچۆبووە و، حەمە بەگی فەتاح بەگی جافیش هەر بە پێی(مێژووی وەزارەتە عێراقی)یەکانی ئەلحەسەنی و هەمان بەرگی(٣) و لەلاپەڕە٦٦یدا، نوێنەری کەرکوك بووە لە پەرەلـەمانی عێراقی ئەوکاتەدا. ئەم ڕێکەوتەش بۆخۆی جیاوازیەکی زۆری هەیـە لەگەڵ ڕۆژی کردنەوە و دەسبەکار بوونی یەکەم بە ڕێوبـەری قوتابخانەکەدا کە لە(١٩٣١/١٠/١)دابووە. هاوکات ئەمە ئەوەمان بۆ ئەسەلمێنێ ئەم قوتابخانەیە ڕەنگ بووبێ لە ناوەڕاستی مانگی(١١)ی هەمان ساڵدا کرابێتەوە و مەسەلەی ڕۆژی دەسبەکاربوونی بەڕێوبەرەکەش هەر لەبـەر ئـەوەبووە. لـە وڵاتـی خۆمان و زۆربەی وڵاتانی تری ڕۆژهەڵاتدا سەرەتاکانی ساڵی خوێنـدن هـەر لە١/١٠ی هەموو ساڵێکەوە دەس پێ دەکا وەکو ئاشکراشە بەپێی یەکـەمین

تۆمارنامە(سجل)ی قوتابخانەکەو لە ساڵی یەکەمی خوێندنیدا تەنها(٢٨) قوتابی ڕوویان کردۆتە خوێندن و ساڵی لە دایك بوونیشیان لە نێوان ساڵانی(١٩١٨-١٩٢٥)ی زایینی بووە. هی واشیان هەیە ساڵی لە دایك بوونیان بەرامبەر ناوەکانیان تۆمارنامەکەدا بەرچاوناکەوێ. جگە لەوەی زۆربەی زۆریان کوڕ بوون و تەنها یەك کچیان لە گەڵدابووە کە ئەوەش بۆخۆی(ئەختەرخانی کچی حەمە بەگی جاف) خۆی بووە کە دەکاتە خوشکی کە سایەتی ناسراو بە (حەمە سەعید بەگی جاف)و پوری هەردوو شاعیرو نووسەری ناسراو (خەسرەوجاف) و(نەبەرد جاف). بەڵام لە ساڵی دووەمی خوێندندا واتە(١٩٣٢-١٩٣٣) ژمارەی قوتابیانی کچ لە قوتابخانەکەدا زیادی کردووەو بوە بە(٣)کچ کە ئەوانیش بریتی بوون لە:-

١-وەفیقە تۆفیق عەلی کچی بەڕێوەبەری قوتابخانەکە خۆی بووە.

٢-قەدری وەستا حەمیدی ناڵبەند.

٣-ڕەعنای کچی حەیدەر سادە واتە خوشکی خوالێخۆشبوو حەسەنی حەیدەر(هەیەر) و حسین حەیدەر واتە حسەینە کەڵەی گۆرانی بێژ.

لەگەڵ ئەوەشدا هەموو ئەو قوتابی و خوێندکارانەی کە لە ساڵی یەکەمی خوێندنی وەرگیرابوون بەزۆری خەڵکی کەلاری ئەوکاتە بوون تەنها دوانیان نەبێ کە یەکێکیان(عەبدولباقی ئەکبەر خان) و ئەوی کەشیان(عەبدوڵلا مەحمەد جوانرۆیی) بووە. بە جۆرێ یەکەمیان: لە گوندی(دەککە)ی ناوچەی بنکورەی ئەوبەری سیروان و لە نزیك شاری(خانەقین)ەوە هاتووە.

ئەم قوتابخانەیەش وەك هەرەمێکی کارگێڕی لەوەدەمانەدا سەر بە بەڕێوەبەرایەتی پەروەردەی لیوای کەرکوك بووە. لەبەر بایەخی مێژووی و بۆ سوودی گشتی لێرەدا وای بەباش دەزانم ناوی قوتابی و خوێندکارە

یەکەمەکانی ساڵی دامەزرانی قوتابخانەکەو ناو ئەو بەڕێوەبەرانەش کە تا کاتی بەرپابوونی شۆڕشی١٤ی گەلاوێژی١٩٥٨ لەم قوتابخانەیەدا دەسبەکاربوون تۆماربکەم کە ئەمانەبوون:-

١-ئەحمەد مەحمەد فەتاح.

٢-خالید رەزا بەگ.

٣-عەبدوڵلا مەحمەد فەتاح.

٤-حەسەن حەیدەر سادە.

٥-عەلی ڕەحیم تازە ئەوڕەحمان.

٦-عەبدول باقی ئەکبەرخان.

٧-حەمە سەعید بەگی مەحمەد بەگی جاف.

٨-حسێن حاجی محیَ دین.

٩-ئیبراهیم شێخ حەسەن ئەحمەد.

١٠-مەحمەد عەلی شێخ حەسەن ئەحمەد.

١١-عەلی شامە.

١٢-مەحمود وەستا ڕەشید.

١٣-حەمە ئەمین ئەریمان دەروێش.

١٤-نووری عەبدوڵلا جۆلا.

١٥-قادر مەحمەد صالح.

١٦-مەحمەد ئەمین عەبدوڵلا سوور.

١٧-کەریم مەحمود قادر.

١٨-موسا پیرومیس.

١٩-قادر عەبدول مەحمەد.

٢٠-ئەحمەد عارف.

٢١-مەحمەد ڕەشید مەحمەد عەزیز.

٢٢-حسێن سۆفی فەتاح.

٢٣-کاکە عەبدوڵڵای سەمین.

٢٤-مەحمود ڕەزا بەگ.

٢٥-عەبدوڵڵا مەلا مەحمود جوایزۆیی.

٢٦-مەحمەد فەقێ مەحمود.

٢٧-مەحمود مەحمەد حاجی ئەڵماس.

٢٨-ئەختەر مەحمەد بەگی جاف.

بەڕێوەبەرانی قوتابخانەکەش لە کاتی دامەزرانییەوە تا کاتی بەرپابوونی شۆڕشی ساڵی ١٩٥٨ئەم کەسایەتیانەبوون:

ناوی بەڕێوەبەر	مێژووی دەسبەکاربوون	مێژووی دەس لە کارکێشانەوە
١-تۆفیق عەلی عەبدولڕەحمان	١٩٣١/١٠/١	١٩٤٠/٩/١٥
٢-حەسەن عەباس ڕەزا	١٩٤٠/٩/١٥	١٩٤١/١٠/١
٣-سەلیم بەگ دەفتەری	١٩٤١/١٠/١	١٩٤٥/١٠/١
٤-ڕەشید مەحمەد عەلی	١٩٤٥/١٠/١	١٩٥٠/١٠/١
٥-مەحمەد مستەفا مولکی	١٩٥٠/١٠/١	١٩٥١/٩/١٥
٦-بەهجەت بەدری بەیاتی	١٩٥١/٩/١٥	١٩٥٦/٩/٢٤
٧-حسین مەحمود عەلی بەیاتی	١٩٥٦/٩/٢٤	١٩٥٨/٩/١٥

[١٣]

[١٣] ئەم باسە لە(کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٩٥٧)ی،١٦/١٠/١٩٩٩دا بلاوکراوەتەوە.

باسی شازدەیەم

كورد لەساڵرۆژی شۆڕی(٣٠) حوزەیرانی ١٩٢٠دا

هەر لە سەرەتاكانی جەنگی یەكەمەوە بەریتانیای گەورە دەستی بەسەر بەشێكی گەورەی وڵاتی عێراقدا گرت. بەڵام ڕووبەڕووی گەلێك كۆسپ و بەرگری بەردەوامی گەلانی عێرا ق بە عەرەب و كوردەوە بوەوە. سەرەڕای پاشماوەی ئەو سوپایەی كەدەوڵەتی عوسمانی هەیبوو لە عێراق و ناوچەكەدا. لەلایەكی كەشەوە بەهۆی هێرشی بەردەوام و پاڵپشتی كردنی سوپای بەریتانیاوە لە ناوچە جیاجیاكانی تری ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستەوە بۆ هێزەكانی خۆی. لەسەرەتادا بەتەواوی توانی دەس بە سەر هەردوو ویلایەتی(بەسرەوبەغدا)دا بگرێ و هاوكات ئاگر بڕی(مۆدرۆس)یشی لە ساڵی١٩١٨ لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانی دا مۆربكا. واتە ئەوكاتەی كە سەرەتای سوپای بەریتانی گەیشتبوە سنورەكانی ویلایەتی موسڵ. بە تایبەتی دەوروبەری شاری كەركوك خۆهەر كە جەنگیش لەبەرژەوەی وڵاتانی هاوپەیمان كۆتایی هات. بەتەواوی ئەوە بۆ بەریتانیا یەكلایی بوەوە. دەس بەسەرویلایەتی موسڵدا بگرێ بەتایبەتی پاش ئەوەی لە كۆنگری ئاشتی١٩١٩ی پاریسدا بڕیار لە سیاسەتی(ئینتداب)درا. ئەمەش بۆ خۆی لە

بەرژەوەندییەکی گەورەی حکومەتی بەریتانیادا بووە. سەبارەت بەداگیرکردنی عێراق بەکوردستانی باشووریشەوە هەرچەندە پێشتر لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستاندا بزوتنەوەی ڕزگاری خوازی کورد بەرابەرایەتی شێخ مەحمود لە ئەوپەڕی گەشەکردن و تەشەنە کردندابوو بەمەبەستی پێکهێنان و دروست کردنی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ لە ناوچەکەدا ئەمەش وای لە شێخ مەحمود کرد لەو ماوەیەدا کە پەیوەندی بەبنکەی سەربازی بەریتانی‌یەوە بکا لە ئەسکی(کفری) تا حوکمداریەتێکی کوردی لە شاری سلێمانی و دەوروبەریدا لە ١٩١٨/١١/١وە دامەزرێ واتە پێش کۆتایی هێنانی جەنگی یەکەمی جیهانی بە(١٠)دە ڕۆژ شان بەشانی ئەوەش ڕاوێژکارێکی بەریتانی لەگەڵدابێ. وەك ئەوەی پاش ڕازیبوونی حاکمی گشتی بەریتانیا لە بەغدا(ویلسن)، مێجەرنۆئیل بۆ ئەو مەبەستە لەلایەن بەریتانیاوە دیاری کراو حکومەتی یەکەمی شێخ مەحمود پێکهێنرا بەڵام بەهۆی ئەوەی کە جۆرە ناکۆکیەك لە نێوان کورد و هێزەکانی بەریتانیادا دروست بوو لەسەر بەڕێوەبردنی کاروباری ناوچە کوردنیشنەکان بۆیە بەریتانیا کەوتە ئەوەی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ کاروباری ئەم ناوچەیەبگرێتە دەس و کۆتایی بەحکومەتەکەی شێخ مەحمود لە ١٨ی حوزەیرانی١٩١٩ بهێنێ و بە خۆشی بە بەندکراوی دوای شەڕی(دەربەندی بازیان) و بە زامدارییەوە دراوەتە دادگایەکی سەربازی بەریتانی لە شاری بەغدا و پاشان دوورخستنەوەی بۆ دوورگەی(ئەندامان)ی وڵاتی هیند جا بۆ یە دەتوانین ئەم نەگونجان و یەکنەگرتنەی شێخ مەحمود لەگەڵ ئینگلیزەکاندا بە خاڵی وەرچەرخان دابنێین بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی سەرجەم گەلانی عێراق بەرامبەر بەسیاسەتی بەریتانیا و هەوڵدان بۆ سەربەخۆبوون سەرەڕای ئەوەی گەلێك هۆکاری تری دەرەکی و ناوخۆ ڕۆڵی کاریگەریان لەو

پێکدادانە جەماوەرییەدا بوو کە بۆ یەکەمجار لە ٣٠ی حوزەیرانی١٩٢٠ەوە لە سەرانسەری عێراقدا دژ بە سیاسەتی(ئینتداب) و مانەوەی بەریتانیا بەو شێوەیە لە عێراق و کوردستاندا درێژەی هەبێ هەربۆیە دەکرێ هۆکارە دەرەکییەکانی لە بەرپابوونی ئەو شۆرش و ڕاپەڕینە جەماوەرییەدا چڕکەینەوە کە پێشتر لە وڵاتانی دەوروبەری وەك شۆرشی حیجازی١٩١٦، یۆلۆی میسری١٩١٩، سەرەڕای بەرپابوونی گەورەترین شۆرشی چینایەتی لە وڵاتی ڕووسیا ساڵی١٩١٧، جگەلەو هۆکارە ناوخۆییانەی کە بەریتانیا بەردەوام لە عێراقدا و بەسەردانیشتوانیدا سەپاندبوو دەشبوایە گەلانی عێراق هەموو باجێکی بەردەوامیان بدایە. ئەمەش بۆخۆی ئەرکێکی گەورەی خستبوە ئەستۆی خەڵکەوە و ماوەیەکی درێژخایەنیش دەوڵەتی عوسمانی هەمان سیاسەتیان پراکتیزەکردبوو. هەموو ئەم دیاردانەش وایان لە گەلانی عێراق بە عەرەب و کوردەوە کرد. دژبە سیاسەتێکی ئەوتۆ بوەستن و بۆ ماوەی زیاد لە پێنج مانگێك زۆربەی ناوچەکانی وڵات لە دەسەڵاتیان ئازادبکرێ هاوکات ئەنجومەن و دەسەڵاتی سەربەخۆیان تیادا بمەزرێ بەڕادەیەك شێوازی ڕاپەڕین و گرتنەوەی شاروشارۆچکەکانی کوردستان لەلایەن کوردخۆیەوە هەر لە نێوەندی هۆزی گۆیانی ناوچەی زاخۆوە گرتیەوە تا بگاتە ئەو پەڕی باشوری لە کفری و خانەقین و دەوروبەریدا لە کاتێکیشدا دەتوانرێ تەنها شارێکی وەك سلێمانی بەوە بژمێردرێ کە بەڕادەیەکی کەمتر برپشکی ئەو شۆرشەی بەرکەوتبێ ئەوەشیان وەکو وتم: بەزۆری لەبەر ئەوەبووە. لەو دەمانەدا کە سایەتیەکی وەك شێخ مەحمود کە بەڕابەرێکی دیاری شۆرش دادەنرا لەلایەن بەریتانیاوە دەسبەسەرکرا کرابوو و لەوڵات دورخرابووەوە. جگە لەمانەش دەتوانرێ واباس لە کورد بکرێ لە ڕۆژگارێکی وادا وەك گەلێك خۆی ڕاپەڕینی سەربەخۆو شۆرشی خۆی بەرپا کردبێ و هەوڵی

سەربەخۆییدابێ. ئەگینا خۆ ئەگەر مەسەلە هەربەشداربوون بووبێ. ئەوا کەسایەتیەکی وەك(حسين عبدالكريم) بۆ یەکەم جار و لە ڕۆژگاری شۆرشدا توانیویەتی ئاڵای عێراق لەسەر فەرمانگەی پۆستەی(باقوبە) کە ناوچەیەکی عەرەب نشینە بەرزبکاتەوە تەنانەت زۆر لەڕووناکبیرانی عەرەبی عێرا قبە خۆیان گەواهی لەسەر ئەو لایەنە دەدەن وەك ئەوەی کە لە ئەیلولی ١٩٢٠ داو بۆ یەکەم جار ناوچەکە بەشاری(باقوبە) شەوە ڕزگارکرا لە دەسەڵاتی بەریتانیا دکتۆر حسین زبیدی نووسیویە(رفع العلم العراقي فوق دائرة البريد و هو رجل كردي متحمس لاستقلال العراق ويحب وطنه وبلاده وقد خطب بحماسه في جموع الناس بعربيته البسيطه محرضا اياهم على القتال و الثورة في وجه الآنلكيز المحتلين و بارك الحاضرين بثورتهم وأخذ كل منهم يمارس عمله خلافا الماسودته بعض الآقلام المأجورة و هكذا صار الحكم في بعقوبه ثوريا).

بەجۆرێ دەکرێ زیانەکانی بەریتانیا لە کوردستاندا بە ڕێژیەکی گەورەی ئێجگار گەورەی دارایی مەزندە بکرێ سەرەڕای کوژرانی سەدان فەرماندەی سەربازی گەورە لە ناوچەکە داو هاوکات ڕۆڵی شۆرشەکە لە وشیارکردنەوەی کۆمەڵگەی کوردی لەودەمەدا بەهەموو چین و توێژەکانیەوە بێ جیاوازی بۆ شۆرشکردن و پاڵپشتی بەردەوامیان بۆ ئەو ڕاپەڕینانەی لە ناوچە جۆربەجۆرەکانی کوردستاندا لەوە بەدوا دووبارەدەبوونەوە.[١٤]

---

[١٤] ئەم بابەتە لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٩٠٧)ی ٢٠/٧/١٩٩٩، ڕۆژی سێ شەممە بڵاوکراوەتەوە.

باسی حەڤدەیەم

مامۆستا گیوی موکریانی
لە یادەوەرییەکی سەبری بۆتانی کۆچ کردوودا

زۆرن ئەوانەی لە پێناوی خزمەتی کردن بەگەل و، بەرەوپێش چوونی ڕەوتی ڕووناکبیری و گەشەکردنی باری ڕۆژنامەنووسیدا لە ناوەندی کۆمەڵگەکانیاندا هەردەم هەنگاوی بەردەوام و شەونخونی بەردەوامیان بۆ ئەوەبووە کە نەهێڵن گەل و نەتەوەکەیان لە کاروانی ڕووناکبیریی مرۆڤایەتی دوابکەوێ و هاوشان بەوان ئەمیش گەشە بە بوارە جیاجیاکانی خۆی بدات. دیارە ڕەنگدانەوەیەکی لەو بابەتەو، بە تەنگەوە چوونێکی لەم تەرحە بە تەواوی لە ناو کۆمەڵگای کورد و نەتەوەی کوردا هەمان ڕێرەو وهەمان تایبەتمەندی بەخۆیەوەدیوە بە جۆرێ کە دەیان کەڵەپیاو و زانا و شاعیر و بیریاری تیا هەڵ کەوتبێ و، هەریەکەیان لەدەروازە و لەبوارێکی فراوانەوە چوونەتە ناو دونیای سەرقاڵی خزمەت کردنەوە. یەکێك لەو کەسایەتیانەش کە دەمانەوێ لە یاددەوەریەکی وادا لە ناوەندی ڕووناکبیری کۆمەڵگەکەماندا باسی لێوەبکەین و ڕۆشناییەك بخەینە سەر هەڵوێست و ئەو خزمەتە مەزنانەی کە لە ماوەی خزمەت کردن و سەربردەی

ڕووناکبیری خۆیدا بەجێی هێنابن. ئەوەش بۆ خۆی بنەماڵەی سەربەرزی موکریانی و کەسایەتیەکی ناسراوی وەك مامۆستا گیوی موکریانی(١٩٠٣-١٩٧٧/٧/٢٤) یاوەکتر بڵێین: عەبدولڕەحمانی کوڕی عەبدوللەتیفی خەزاییە. کەبەبەردەوامی لەگەڵ حسین حوزنی موکریانی(داماو)ی برایدا. ئەوپەڕی ڕۆڵی گەورە و دەوڵەمەندیان لە پێش خستنی مێژوو، زمان و ڕۆژنامەنووسی گەلی کوردا دیوە و، بەجۆرێ ئەبێ وا باسی لێوە بکەین کە هەردەم کوردەواری خۆی بەقەرزاری ئەوماندبوون و شەونخوونیەی ئەو دووبرایە بزانێ و یادو یادەوەری پڕشکۆیان بەرز و بڵند بنرخێنێ گیوی نەمر لەو ڕۆژەوەی حوزنی براگەورەی یەکەم چاپخانەی لەوڵاتی ئەڵمانیاوە هێنایە شاری حەلەبی وڵاتی شام و لە ساڵی١٩١٥دا بۆ کاری چاپەمەنی و بڵاوکردنەوەدایمەزراند ئەو هاوکاری بەردەوامی بوو لە هەڵسوڕانی کارەکانی دا. دوای ئەوەش کە چاپخانەی ناوبراوی لە(حەڵەب)ەوە گواستەوە ڕەواندزو، دووبارە لەوێوە کەوتنە چاپکردن و بڵاوکردنەوەی گۆڤارە حوزنی(داماو)ی برای‌و بەڕێوەبەری نووسین مامۆستا گیوبوو تارۆژی داخستن و دوا ژمارەی کە لە١٩٣٢/٧/٣١ بەسەریەکەوە(٢٤) ژمارەیان لێ بڵاوکردۆتەوە کەچی دوای سێ ساڵ لەوەستانی گۆڤاری پێشوو دەستیان داوەتە بڵاوکردنەوەی گۆڤارێکی هەفتانە بە ناوی(ڕووناکی)یەوە. یەکەمین ژمارەیان لە ساڵی١٩٣٥دا بڵاوکردۆتەوە و بەسەریەکەوە تەنها(یازدە) ژمارەیان لێ دەرکردووە، دوای ئەوەش وەکو خۆی باسی لێوە دەکا: کاتێ ئینگلیزەکان حوزنی برایان لە ساڵی١٩٤٧لە ڕەواندز دەرمانخوارد کرد ئیتر بە تەواوی کاروباری چاپخانەی کوردستان و هەموو ئەو چاپەمەنی و کتێب و نووسراوانەی کە لێرەوە بڵاوکراونەوە بەر پرسیارێتی یەکەمیان کەوتە دەس مامۆستا گیو. خۆی هەڵسوڕێنەری سەرەکی هەموو کاروبارێکیان بوو.

هەرچەندە بە خۆشی وەك دكتۆرە كوردستانی كچی دەیگێڕێتەوە لە ساڵی١٩٣٤ەوە:(ڕەواندز بەجێ دێڵێ‌و ڕوونەكاتە هەولێر) و چاپخانەیەكی گەورە لە شاری موسڵ دەكڕێ. هەر لێرە شبە دواوە سەرەڕای چاپكردن و بڵاوكردنەوەی گۆڤار و بڵاوكراوە بەزمانی كوردی دەكەوێتە كۆكردنەوە و لە چاپدانی دیوانی زۆربەی شاعیرانی ناسراوی كورد و ساغ كردنەوەیان. لە مایسی ساڵی١٩٥٤ەوە ئیمتیازی گۆڤارێكی وێژەیی هەفتانە بە ناوی(هەتاو)ەوە وەردەگرێ، زۆربەی كارەكانیشی خۆی بەڕێوەی بردوون، بەهاوكاری لەگەڵ(ئیبراهیم دزەیی) و (مەحمەد دەباغ)دا. بەجۆرێ تاكاتی وەستانی گۆڤارەكە لە ساڵی١٩٦٠دا توانیویانە(١٨٨)ژمارەی لێ‌بڵاوبكەنەوە لەگەڵ ئەم هەموو خزمەتە گەورەیەیدا و لەبەر ئەوەی شارەزاییەكی بەرچاوی هەبووە لە زمانەكانی:(فەرەنسی، ئینگلیزی، فارسی وعەرەبی)دا هەوڵی داوە گەلێ فەرهەنگی ئاوازەی بەوزمانانەو وێڕای(زمانی كوردی) بڵاوكردۆتەوە لەوانە وەك(فەرهەنگی ڕابەر)،(فەرهەنگی مەهاباد)،(فەرهەنگی كۆلكەزێڕینە) و گەلێ كتێبە نووسراوی تری هەمە جۆر. كە هەر یەكەو بۆ خۆیان سەروەری و گەنجینەیەكی دەوڵەمەندی ئەو پیاوە مەزنەن لەبواری گەشەپێدانی زمان و كلتور و ڕووناكبیری ڕەسەنی كوردیدا واتە تا ڕۆژی كۆچ كردنی لە١٩٧٧/٧/٢٤، دەیان شاكار و نووسراو وبابەتی دانسقەی پێشكەش بە نامەخانەی كوردی كردوە وەك كە سایەتیەكی پاك وڕووناكبیرێكی بە سەلیقە چەندین هەڵوێستی كوردانەی نواندووە بۆ داكۆكی كردن لە ناوی گەل و وڵاتەكەی یەكێك لەو هەڵوێستانەی وەك شاعیری ناسراو سەبری بۆتانی(١٩٢٥-١٩٩٨) خاوەنی دیوانی(شین وشادی) و (دڵستان) كە ساڵی(١٩٩٨) لە ئەوروپا كۆچی دوایی كرد لە كۆتایی هەشتاكاندا لە بەغدا ئەوەی بۆ گێڕامەوە كە:

دەزگاکانی(حکومەتی عێراق) لە هەولێر چەند جارێك لە ناوەڕاستی حەفتاکان و پێش کۆچکردنی مامۆستا گیوی موکریانی، داوایان لیٚ کردبوو کە ناوی چاپخانەکەیان لە شاری هەولێر لە چاپخانەی(کوردستان)ەوە بکەنە(چاپخانەی هەولێر) لەبری(کوردستان) ئەویش لەبەر ئەوەی چەند جارێك چووبوونە سەری و لەو بارەیەوە فشاریان خستبوە سەر، بۆ ئەویش ناوی چاپخانەکەی گۆڕی بوو. لەسەر(لوحە)ی چاپخانەکە نووسیبووی(مطبعة أربيل)و، بەخەتێکی پانتر لە ژێرئەو واژەیەوە نووسیبووی(سابقا كردستان). هەربۆ یە دوای ئەوەو، دووبارە هەمان دەزگا ئاگاداریان کردبۆوەوە کە هەر وەك جاری پێشووی لیٚ بکاتەوە و شتی لەو بابەتە هەڵنەواسێ.[١٥]

[١٥] لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٩١٠)ی، ڕۆژی یەك شەممەی، ١٩٩٩/٧/٢٥دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی هەژدەیەم

تۆرانیەت و كۆمەڵەی تەعالی كوردستان

ئەو گۆڕانكاریانەی لە ناوەڕاستی سەدەی هەژدەیەم بەدواوە لە سیاسەتی دەوڵەتی عوسمانی(١٢٩٩-١٩٢٢)دا سەریان هەڵدا بە زۆری گەلاڵەبوونیان دەگەڕێتەوە بۆ چاكسازخوازانی ناودەوڵەت و، ئەوانەشی كە لە دەرەوەی بوون. زۆرجار دژایەتی سیاسەتی دەوڵەت و داوای گۆڕانكاری بەردەوامیان دەكرد لە سیاسەت و حوكمڕانیەتی دەوڵەتی عوسمانیدا بە جۆرێ كە لەگەڵ گۆڕنكاریەكانی سەردەم و چاكسازیوسیاسەتی ئەوروپای ئەو سەروبەندەدا بگونجێ كە بە تەواوی هەنگاوی گۆڕانكاری بەخۆوە دیبوو هەر ئەمەش وای كرد ئەم چاكسازخوازانەو زۆر لەودەنگ و هەڵوێستانەی كە لە ناوەندی سوپا، قوتابخانە، ناوەندە زانستی و ڕێكخراوە شۆرشگێریەكانی ئەو كاتەوە لێكدی نزیك دەبوونەوە و لەدوایدا بە تەواوی ئەوەی گەلاڵەكرد كە ڕێكخراوی(الأتحاد والترقی-یەكێتی و سەركەوتن) سەرەتا وەك ڕێكخراوێكی نهێنی سیاسی لە ساڵی(١٨٩٩)ەوە بێتەكایەی داواكاریو ئەو گۆڕانكاریانەی كە ئەبوو لە سیاسەتی دەوڵەتدا وەك(دیفاكتە)یەك ڕووبدەن، هەر چەندە بنەمای دروست بوونی پارتی(یەكێتی و سەركەوتن) بەپێی هەندێ

سەرچاوە بەزۆری دەگەڕێتەوە بۆ سەربیرۆکەی چوارکەس لە ساڵی١٨٨٩دا کە دوانیان لە کەسایەتیە ناودار و کوردەکانی ئەوکاتەی وەك: ئیسحاق سکوتی و عبدوللا جەودەت بوون. تەنانەت لە یەکێ لە کۆنگرەکانیدا کە لە ساڵی ١٩٠٢ لە پاریسی پایتەختی فەرەنسا بەسترا دووکەسایەتی کوردی وەك عەبدولرزاق بەدرخان و حیکمەت بابان تیایدا بەشداربوون هاوکات کەوتنە ئەوەی بە شێوازێکی نهێنی ڕێکخراوو لقی خۆیان لە زۆربەی شار و ویلایەتەکانی دەوڵەتی عوسمانیدا بکەنەوە و چالاکی سیاسی خۆیان دەسپێبکەن هەر لە ساڵی(١٩٠٨)ەوە کە بۆ یەکەم جار هەڵگەڕانەوەی عوسمانی بەرپابوو شانبەشانی ئەوە گۆڕانکاریەکی بناغەیی لە دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانیدا ڕوویدا ڕێکخراوی(یەکێتیو سەرکەوتن) بۆ زیاتر سەرنج ڕاکێشانی دانیشتوانو بۆ پەیوەندی پێوەکردن بە ڕێکخستنەکانییەوە. سەرەتا دروشمی (سەربەستی، عەداڵەتی ویەکسانی) یان بەرزکردەوە کەچی بەرزکردنەوەی دروشمێکی لەو بابەتە تەمەنێکی ئەوتۆی نەبوو کە بتوانێ هەموو ئەو نەتەوە و زمان و ڕەگەزانەی ناو دەوڵەتی عوسمانی بەو(یەکسانی)یەی کە قاوی بۆ ئەدا کۆبکاتەوە و، بەجۆرێکی وا کە هیچ جیاوازی ولێك نەگەیشتنێ دروست نەکا. بەڵکو سەرانی(یەکێتیو سەرکەوتن) کەوتنە سیاسەتی بە تورك کردن و بەرزکردنەوەی دروشمی تۆرانیەت. لەگەڵ ئەوەشدا خۆیان بەمیراتگری دەوڵەتی عوسمانی دەزانی و هەموو ڕەگەزەکانی تری ناو ئەو دەوڵەتەیان بە تورك وبەوەلە قەڵەمدەدا کە بێنەکایەو ژێر ئاڵای بەرزی تۆرانیەتەوە. وەك ئەوەی لەدوایدا ئەودروشمە بە شێوەیەکی زەقتر جەختی لەسەرئەکرایەوە بە تایبەتی بەرزکردنەوەی بنەمایەکی وەك(مەرکەزیەت، تۆرانیەت و بەتورك کردن) بۆ ئەمەش وەك خۆیان(ناویان لێناوە) و ڕێگایان بۆ

ڕووناکبیر و خەڵکانی پسپۆر بەولایەنەی وەك(یوسف ئاق جۆرمئۆغلی) خۆشکرد کەیەکێ لە تۆرانیەکان و، بۆچوونەکانی لەوەدا ڕەنگی‌ئەدایەوە کە ئەیوت:(ان الذین یرتبطون مع الآتراك بالدین فقط، ولیس بالعرق، الا انهم قد امتزجوا مع الآتراك الى درجة معینة، یسهل صهرهم في المجتمع الترکی اما الذین لم یتولد لدیهم شعور قومي فیمکن تتریکهم) ایران وترکیا، الموصل١٩٩٢،ص٢٢٥. تەنانەت ئەم بیروڕایانە بەزۆری گەیشتبوەڕادەی(تۆقاندن) دژ بەنەتەوەو ڕەگەزەکانی تر وەك لە دوایدا بە جۆرێ کاری کردبووە سەر ڕووناکبیرانی ئازادیخواز و کە سایەتیەکانی ناو نەتەوە و ڕەگەزەکانی ترکە بەبێ چەندو چوون دژ بە سیاسەتێکی ڕەگەز پەرستانەی لەو جۆرە بوەستن‌و هەوڵی ئەوەشبدەن. ڕێکخراو و کۆمەڵە و یانەی ئەوتۆ دابمەزرێنن لە مینبەرێکی ڕەواو چالاکەوە دژایەتی ئەو سیاسەتە بکەن و لایەنگیرەکانی خۆیان لەدەوری ڕێکخستنەکانیدا کۆبکەنەوە بۆ داکۆکی کردن لە مافەکانیان و وشیارکردنەوەی دانیشتوان لە هەر هەوڵێکی تورکان کە کار لە کیان و بیروڕای نەتەوەیەتی، ئایینی ونەریتی کۆمەڵایەتیان بکا نەتەوەی کوردیش وەك یەکێك لەو نەتەوانەی کەماوەیەکی دورودرێژبوو لەلایەن دەسەڵاتی عوسمانیاندا و دواتر تۆرانیەکانەوە مافەکانیان پێشێل کرابوو، هەرئەوەش وایکردبوو. نەتەوەی کوردیش بکەوێتە خەبات و تێکۆشانێکی بەردەوامی ئەوتۆوە کە سوود لە دەرئەنجام و گۆڕانکاریەکانی سەردەمی هەلگەڕانەوەی عوسمانی وەرگرێ و هەوڵی پێك هێنانی ڕێکخراو و کۆمەڵە و ڕێکخستنی خۆیدا وەك ئەوەی لە ئەنجامی ئەو سیاسەتە نا هاوسەنگەی لەوماوەیە بەدواوە تۆرانیەکان پراکتیزەیان دەکرد، یەکەم کۆمەڵەی سیاسی کورد لە ٢٥ی‌ئەیلولی١٩٠٨ بە

سەرۆکایەتی شێخ عەبدولقادری شەمزینی (گەیلانی) شەهید لە ئەستەمبووڵ دامەزرا بە ناوی(کۆمەڵەی تەعالی کوردستان)ەوە واتە(کوردستان تعالی جمعیتی) کە ئەمەش بۆ خۆی لەلایەن کۆمەڵێك لە بیریار(مفکر) و کەسایەتی و ڕووناکبیرانی گەورەی کوردی وەك(ئەمین عالی بەدرخان، فەریق شەریف پاشا، شەهید عەبدولقادری شەمزینی و داماد ئەحمەد ذوکەفەل پاشا)ەوە هاتە کایەوە، جگە لە ڕووناکبیر و کەسایەتیە ناسراوەکانی وەك: خەلیل ڕامی بەدرخان، کامەران بەدرخان، فوئاد پاشا، حیکمەت بابان، حسین وشوکری و فوئاد مەحمود و عەلی لە بابانیەکان، سەید عەبدوللا وڕەمزی بەگی خەرپوتی، ئەکرەم جەمیل پاشا، نەجم الدین حسین، مەمدوح سەلیم، حەسەن حامید، فەریدو دکتۆر شوکری مەحمەد، حەسەن عەونی نوێنەری خەربووتی پێشوو، مەحمەد ناوێك کە نوێنەری پێشووی شاری مەلاتیە بووە، ئەمین زەکی، میر ئالا خەلیل بەگی دەرسیمی، مەحمود نەدیم پاشا، فەریق مستەفا پاشای سلێمانی، فەریقی حەمدی پاشا، قائمقام مەحمەد ئەمین بەگی سلێمانی، سەید عەلی شیرۆڵی و سەید شەفیق ئەفەندی خێزانی و کەسانی تر، (بلە چ شیرکو، القضیة الکردیة)ص٥٢-٥٣ لە هەمان ساڵو هەر لەگەڵ دامەزرانی(کۆمەڵەی تەعالی کوردستان)یشدا، کۆمەڵەیەکی تری وێژەیی دامەزرا بەناوی(کۆمەڵەی بڵاوکردنەوەی مەعاریفی کورد)و یەکێ لە هەنگاوە گرنگەکانی ئەم ڕێکخراو و کۆمەڵە کوردییەش ئەوەبوو، قوتابخانەیەکی بەزمانی کوردی و لە(جنبرلی تاش)کردەوە بۆ فێرکردنی منالی ئەو ماڵە کوردانەی کەلەوکاتەدا لە شاری ئەستانە(ئەستەمبووڵ) بوون. بەڵام هەرکە دەسەڵات کەوتەدەس تورکە(اتحاد)یەکانەوە لە فەرمانڕەوایەتی دەوڵەتی عوسمانیداو لە

ژێرپەردەی دەستوور و دیموکراتیدا هەردوو کۆمەڵەکەیان داخست و بەشێوازێکی دیکتاتۆریانە و دوورلە هەموو نەریتێك قوتابخانە کوردی یەکەیان هەڵوەشاندەوە، بەڵام کۆمەڵەی تەعالی بەوەکۆڵینەدا بەلکوپەنای بردەوەبەرکارکردنی نهێنی و دوابەدوای ئەوە لە ساڵی١٩١٠دا کۆمەڵەی(هێڤی کورد) لەلایەن کۆمەڵێك لە خوێندکارانی کوردی ئەوکاتەوە کە لەشاری ئەستانەبوون بە هاندان و پاڵپشتی کردنی خەلیل خەیاڵی مۆتەکی پێکیان هێنا هەرلەدوای دامەزراندنی ئەم کۆمەڵەو ڕێکخراوانەشەوە کە لە ئەستانە(ئەستەمبووڵ)ی پایتەختی دەوڵەتی عوسمانی هاتنەکایەوە کۆمەڵێك ڕێکخراو و کۆمەڵە و پارتی سیاسی کورد لە ناوچەجۆر بەجۆرەکانی کوردستان و دەرەوەی کوردستاندا هەریەکەیان بۆ مەبەستێك و وەك داکۆکی کردنێك لە مافەکانی کورد لەو کاتە بەدواوە کەوتنە چالاکی بەردەوامەوە، هەریەکەشیان بەپێی ئەو دەرامەت و دەرفەتەی بۆی ڕەخسابوو بڵاوکراوە و گۆڤار و زمانحاڵی خۆیان هەبوو سەرەڕای کردنەوەی لق و بارەگای تایبەت بەخۆیان لە زۆر ئەو ناوچانەی ئەوکاتەی دەوڵەتی عوسمانیدا ئەوەش چ بە شێوازی نهێنی بێت یان بە ئاشکرا بەتایبەتی لە شارە دیارەکانی وەك: (دیاربەکر، موسڵ، هەولێر، سلێمانی، کەرکوك وبەغدای) پایتەخت و شوێنانی تریشەوە تەنانەت بەزۆری ئەندامان و باڵەکانی ئەم کۆمەڵە و ڕێکخراوانەش بوون کە لەتەشرینی یەکەمی (١٩٢٧)دا و لە هاوینە هەواری(بحمدون)ی لوبنان بزوتنەوەی(خۆیبوون)یان دامەزران و هەموویان لە ڕیکخراوێکی سیاسیدا کۆبوونەوە کۆمەڵەی تەعالی کوردستانیش پاش دامەزرانی، پەیڕەوە ناوخۆییەکەی کە لە(٣٤) ماددەی جۆربەجۆر پێك هاتبوو لە ٦ی تشرینی دووەمی ساڵی١٣٣٣کۆچی کە هاوکاتە لە ساڵی١٩١٥ی زایینیدا بە زمانی تورکی بڵاوکردەوە وەك دەشبینی بەپێی

بڕگەی(٣٢)پەیڕەوی ناخۆکەی نووسیویە:(ئەم کۆمەڵەیە پێك هاتووە لەسەربناغەی یەکبوون و سەرکەوتنی گەل، لەسەر بناغەی بایەخدان بە دابی نەتەوایەتی و پەروەردەی ئیسلامی و ژیاری‌و ڕێزگرتن لە نەتەوایەتی لە نێوکوردانیدا و درێژەدان بە خۆشەویستی و یەکێتی لە نێوانیاندا هەموو ئەندامێکیش لە ئەندامانی کۆمەڵە ئەبێ پابەندبن بەم بنەمایانەوە) وەك لە درێژەی بڕگەکانی تری پەیڕەوی ناو خۆی کۆمەڵەکە ڕوون کراوەتەوە.[16]

[16] لە گۆڤاری(ئاران)ی، ژمارە(١٢)ی، کانوونی یەکەمی ١٩٩٩دا، بڵاوکراوەتەوە.

باسی نۆزدەیەم

شۆڕشی ئۆكتۆبەر و هێزەكانی سوپای ڕووس لە قەڵای شیروانەدا

پێش بەرپابوون و هەڵایسانی شۆڕشی ئۆكتۆبەری ساڵە ١٩١٧ ڕووسیای تزاری(قیصری) تەوەرێك بوو لە وڵاتانی هاوپەیمان. دژ بە وڵاتانی ناوەند(وسط) لە ساڵانی جەنگی یەكەمی جیهانی(١٩١٤-١٩١٨)دا بەڵام كاتێ شۆرش بەرپابوو ڕابەرانی شۆڕشی نوێی ڕووسیا بە تایبەتی(لینین) یەكێكبوو لەوانەی كە یەكەم هەنگاوی ئەوەبوو وڵاتەكەی لە كارەسات و ڕیزەكانی جەنگ بكێشێتەوە و، خۆی بۆ پاراستنی شۆرش و هێوركردنەوەی شۆڕشی ناوخۆی وڵاتەكەی تەرخان بكا هەر لەوكاتەوە و لە سەرداوای سەرانی سوپاكەیان سەربازێكی ڕووسی وەك عەمید شوكری مەحمەد ئەدیم ئەڵێ: لەبەرەی جەنگی عێراق و كوردستان لە ناوچەی بنكورەوە لە ٢ی حوزەیرانی ساڵی(١٩١٧)ەوە لە ئاوی سیروان دەپەڕێتەوە بۆ ئاگاداركردنەوەی ئەو هێزانەی تورك كە لەوكاتەدا لە(قەڵای شێروانە)ی ناوچەی گەرمیان دابوون ئەوەیان پێ ڕادەگەیەنێ كەوا هێزەكانی ڕووس ئاگاداركراونەتەوە كە ئاگری جەنگ بوەستێت بەو شێوەیەهێزەكانیان بە سەرۆكایەتی جەنەراڵ

باولۆف هەموو ناوچەکانی(دیالی) یان بەجێ هێشت(الندیم، الجیش الروسیی،ص٧٩) بەڵام هێزەکانی تریان لە ناوچەی سلێمانی و ڕەواندز وەکو خۆیانمانەوە. لە پاش جەنەراڵ باولۆف یەکێکی تری هاتە شوێن بە ناوی جەنەراڵ باراتوفەوە کە سەرکردەی ئەو هێزە ڕووسیانە بوو کە لە ٣ی حوزیرانی١٩١٦دا پەلاماری شاری(خانەقی)یاندا بەمەبەستی داگیرکردنی لەم کاتەدا هێزەکانی رشووسی خۆیان دەدا لە نزیکەی٢٠٠٠٠هەزار سەرباز سەرەڕای ژمارەیەکی زۆرچەکی هەمەجۆر و(٢٠)تۆپی دورهاوێژ و بەزۆری لە ناوچەی خانەقی و قەسری شیرین و قزرەباتا جێگیرکرابوون لەمانگی نیسانی ١٩١٧دا هێزەکانی تورکی بە تایبەتی فەیلەقی (١٣)سیازدەیەمی لای ڕۆژهەڵاتی ڕووباری سیروانیان چۆڵکردو، هێزەکانی ڕووسی کەوتنە جموجوڵ و خۆکۆکردنەوە لە شەوی ٧و٨ی مایسی١٩١٧ بەدوولیوای سوارەوە لە ئاوی سیروان پەڕینەوە یەکەمیان لە ژووروی ناوچەی مەیدانەوە بەرەو(باوەنور) و دوومیان لە شاخی(مرواری)یەوە بەرەو(قەڵای شێروانە) و لە ٩ی مایسی١٩١٧دا داگیریان کرد بەکەش هێزەکانی ڕووس داوایان لە جەنەراڵی بەریتانی(مۆد)کرد کە تائەوکاتەش هاوپەیمانی یەکتربوون لە جەنگدا یارمەتیان بدا بۆ ئەوەی پەلامارنەدرێن لەلایەن هێزەکانی تورکەوە لە ناوچەی(دەلی عەباس) و(عزێم)ەوە بتوانن خۆیان بگەیەننە هەرێمی کفری، کەچی جەنەراڵ مۆدی بەریتانی ئەمەی نەکردو هێزەکانی تورکیش بە سەرکردایەتی عەلی ئەحسان پاشا توانیان بە هێزێکەوە کە پێك هاتبوو لە لیوایەك پەلاماری هێزەکانی ڕووسبدەن بەتایبەتی ئەوانەیان کە لەبەری(مەیدان)ەوە پەڕیبوونەوە و، لەناوچەی(سەید خەلیل)یشدا بنکەیەکی تری بەرگریان دژی هێزی ڕووسی دامەزران بە(٦) فەوج و بەیارمەتی(٣) بەتەریەوە پەلاماری ئەو ڕووسانەیاندا کە لە قەڵای

شێروانەدابوون ئەمەش لە ڕۆژهەلاتی ڕووباری سیروان و وڵاتی ئێران دیاردەیەکی واش ئەوە دەسەلمێنێ کەجۆرە لاوازییەك لە هاوکاری و پشتگیری هەردوو سوپای ڕووسی و بەریتانیدا بە تەواوی دەرکەوتوە و بەریتانیەکانیش زانیویانە کەڕووس لە هاوپەیمانی و بەرەی جەنگ دەکشێتەوە هەر بۆیەش لە زۆرلایەنەوە بەتەنگی یەکترەوە نەچوون دژ بە دەوڵەتی عوسمانی سوپای تورك هەرچەندە سەرانی ڕووسی بارەگای سوپای بەریتانیەکانیان ئاگادارکردەوە لەوەی کە ئەوان ئەیانەوێ(١٦)سریەی سوارە و(٥)فەوج و(٦)گوللە تۆپ بەجێ بێڵن لە ناوچەی قەسری شیرین و خانەقی و ئەو هێزانەی تریشیان دەکشێنەوە بۆ(هارون ئاباد) لەبەر ئەوەی نەیانتوانیوە لە ڕووی خۆراك و ئازوقەوە سوپاکەیان بەڕێوەببەن و لە هامان کاتا لەلایەن خێڵە کوردەکانەوە بەتەواوی تەنگیان پێهەڵچنرابوو لە١١ی مایسی١٩١٧ەوە جەنەراڵ باولۆف فەرمانیدا بەوەی کە هێزەکانی لە ڕێگای کرماشان-هەمەدانەوە بکشێنەوە و، بەوەش هیچ هێزێکی ئەوتۆیان لە ڕۆژهەلاتی ڕووباری سیرواندا نەما تەنها ژمارەیەکی کەمیان نەبێ کەلە ناوچەی شارەبان و چیاکانی(حەمرین) دامانەوە ئەوانەش پشتیان بە هێزەکانی بەریتانیای هاوپەیمانی خۆیان دەبەست. بۆ ئەوەی لە ڕووی خۆراك و یارمەتییەوە کۆمەك دەسگرۆیی بکرێن ژمارەشیان خۆی دەدا لە نزیکەی١٠٠٠هەزار سەرباز و، سەرهەنگ(بیجاراکۆف) ڕابەرایەتی دەکردن. ئەم هێزانە لەگەڵ هێزەکانی بەریتانیادا مانەوە تا ساڵی١٩١٨ و، زۆرجاریش لەگەڵ سوپای تورکدا بەجەنگ دەهاتن یەکێ لەوانەش کەشان بەشانی سوپای بەریتانیا دژ بەتورکەکان کرد بێتیان شەڕی(قەرەتەپە)ی ٣-٤ی کانوونی یەکەمی١٩١٧بوو پاشماوەکانی ئەم هێزانەش لە دواییدا گەڕایەوە بۆدیوی ئێران و شاری کرماشان لە سەرەتای کانوونی دووەمی١٩١٨دا دوا

سەربازی ڕووسی خاکی عێراق و کوردستانی باشووریان بەجێ هێشت و بەیەکجارەکی خۆیان لە ڕیزی هاوپەیمانەکان لە ساڵانی جەنگی یەکەمی جیهانیدا کشانەوە.[١٧]

---

[١٧] ئەم باسە لە ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٢٥٥)ی،١٩٩٦/٤/٥ ڕۆژی هەینی بڵاوکراوەتەوە.

[١٨] ئەم نووسینە لە ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) ژمارە (٨٨٤)، سێشەممە ١٩٩٥/١/١٠ بڵاوکراوەتەوە.

باسی بیستەم

زانای كورد تۆفیق وەهبی
لە بەڵگەنامەیەكی سەربازی عێراقیدا[١٨]

پێم وابێ، ئاشكراكردن و دۆزینەوەی هەر بە لگەنامەیەكی بڵاونەكراوە سەبارەت بە كورد و، گەورە پیاوانی سیاسی و ناوداری كورد سوود و بایەخێكی ئێجگار گەورەی دەبێ بۆ سەرباری گەشەكردن و ڕووناكبیریی كوردی، بە هەموو بەشەكانییەوە بەڵگەنامەیەكی لەم بابەتەش كەمن لێرەدا دەیخەمە ڕوو ڕەنگە وەك ناوەرۆك شتێكی وامان نەداتەدەستەوە و هیچ لایەنێكی نەوتۆمان بۆ یەكلایی نەكاتەوە. بەڵام وەك بەڵگەنامەو لەوسەربەندەدا ئەوەمان بۆ دەسەلمێنێ كە زانایان و گەورە پیاوانی ڕووناكبیر وسیاسی كورد ڕۆڵو شوێنێكی تایبەتیان هەبووە لە مێژووی هاوچەرخی عێراق بە گشتی و گەلی كورد بە تایبەتی،و، بەشداربوونیان لە بەرەوپێش بردنی ڕەوڕەوەی دەسەڵات و حوكمڕانیەت لەم وڵاتەدا جا سەبارەت بە بیریار و زانایەكی وەك تۆفیق وەهبی(١٨٩٢-١٩٨٤)هەر چەندە لێرەدا پێویست بەوە ناكا كەبڵێم: ئەم گەورە پیاوەی كورد كێ بوە و كارەكانی كامەن لە بواری

---

[١٨] ئەم نووسینە لە ڕۆژنامەی(كوردستانی نوێ) ژمارە(٨٨٤)، سێ شەممە ١٩٩٥/١/١٠ بڵاوكراوەتەوە.

کوردایەتی و ڕووناکبیری کوردیدا چونکە بەزۆری هەموو سیاسەت مەدارو ڕووناکبیران دەزانن کە ئەو مرۆڤە مەزنە چ خزمەتێکی بە وولاّت و میللەتەکەی خۆی کردوە و، چۆن شەوو ڕۆژی داوەتە دەمی یەکتر بۆ ئەوەی خزمەت بە باری ڕووناکبیری نەتەوەکەی بکا هەر لە کاروباری ئیداری، سیاسی، سوپایی، دیبلۆماسیەت، زمانەوانی سەرەڕای مێژووکاری ڕۆژنامەنووسی....یانی دەرگا نەبووە کە کلیلی دەستی ئەم پیاوە نەیکردبێتەوە و ناواخنەکەی تاووتوێ نەکردبێ بۆ ئەمەش من بە ئەوپەڕی ڕاشکاویەوە دەڵێم: کە مێژوو و ڕووناکبیران هەربە خۆیان ئەوگەواهەی بۆدەدەن و پەنجەی شەهادەتی بۆ دەخەنە سەرخاڵی مەبەست هەر لەو ساڵانەشدا کە خوێندکاری بەشی مێژووی کۆلێژی ئەدەبیات بووم بەردەوام ئەوکتێبخانانەم دەپشکنی کە کتێبی کۆن و گۆڤار و نووسراوی دانسقەیان تیابوو یەکێك لەو کتێبخانانەش کە زیاتر لەم لایەنەوە دەوڵەمەند بوو کتێبخانەی (نتول) بوو لە(باب المعظم) نزیك بە کۆلێژی ئاداب ئەوی ڕاستی بێ تابڵێی شتی دەگمەنی تیابوو هەر لە ڕۆژنامەی کۆن، گۆڤار و کتێب و... بۆ یەکێك خولق و تاقەتی ئەوەی هەبوایە بەدوای بابەتی بەکەڵکدا بگەڕێ ئەوەبوو ڕۆژێك هەر لە کتێبخانەکەدا گەلێك گۆڤار بە زمانی فارسی و کتێبی جۆربەجۆری کۆنم بەر چاوکەوت زۆریان لەلاپەڕەی یەکەمیانداولای سەرەوەیاندا بە ناوونیمزای(ئاسیا تۆفیق وەهبی)ەوە لە سەریان نووسراوە کەدوایش لە بارەی ئەم(ئاسیا)یەوە پرسیارم کرد بۆم دەرکەوت کە ئەمە خێزانی تۆفیق وەهبی بەگبووە. بەڵام لە ڕاستیدا من وای بۆدەچووم کەکچی بووبێ؟ لەبەرئەوەی بابەتەکان نرخیان گەلێك گران بوو منیش قوتابی بووم و توانای کرینیانم نەبوو، تەنها ئەوە نەبێ هەندێکم لێ تاوتوێ کردن و لە دووتوێیەکێ لەو گۆڤارانەدا ئەم بەڵگەنامە سەربازیەم(عسکری)م

بەرچاوکەوت و، ئەمیانم لای خۆم گل دایەوە چونکە زانیم ئەمەیان بایەخدارترو بەکەڵك ترە لای خواریشەوە واتۆمارکراوە مێژووی دەرچوون و بڵاوکردنەوەی دەگەڕێتەوە بۆ(١٩٥٢/١/٢) و ناوی هەردوو گەورەپیاوی سەربازی و سیاسی کورد(تۆفیق وەهبی بەگ) و (نورالدین محمود)ئەمەی دواییان کە دەڵێن بەرەگەز کوردبووە بەسەرەوە بوو لەگەڵ ناو و ئیمزای هەردووگەورەپیاوی شۆرشگێڕوناسراوی عێراق(عبد الوحد حاج سکر) کەیەکێك بوە لە ڕێبەرانی شۆرشی٣٠حوزەیرانی ساڵی١٩٢٠ لە عێراقدا لەگەڵ ناوی(حسین مکی خماس) ئەو زانا گەورەیەی کە لەودەمانەداو پێش ئەوەش ماڵی لە بەغدا بووە و لە ئیش و کاری دەوڵەتدا وەك زۆرکەسایەتی تری کورد کاربەدەس بووە و تەنانەت شوێنی ماڵەکەشی کەوتۆتەلای دەسەچەپی کۆلێژی ئەدەبیاتی زانکۆی بەغداوە و، لەم ماوەیشدا بەشی ڕاگەیاندن(الأعلام)ی هەمان کۆلێژ لەم کۆشکەدا، دەوامیان ئەکرد کە پێشتر ماڵی تۆفیق وەهبی بووە. لەسەردەرگای دەرەوەی ئەم بەشەو ماڵەکەی مامۆستا وەهبی کۆندا بە پارچە ئاسنی هەڵکۆڵراو بە پیت و نووسراوی ئینگلیزی لێی نووسرابوو١٩٤٢TW واتە (تۆفیق وەهبی١٩٤٢) ئەم تۆمارە مێژووییەش ئەوەمان بۆ دەسەلمێنی کە ئەم خانوەی مامۆستای کۆچکردوو لە ساڵی١٩٤٢دا دروست کرابێ یان ئەودەرگایە لە ساڵی ناوبراودا بۆ ئەوخانوە دروست کرابێ.

ئەمەش بۆ خۆی بەتەواوی مەیلی هەموو کورد و کەسێکی ڕووناکبیری تازەدەکردەوە ئەو زانا گەورەیەی کوردی دەهێنایەوە یاد کەچەندین ساڵ لەوێدا ژیانی بەسەر بردبێ و، چەندین یادگار و سەربردەی لەم دەوروبەرەدا هەبووە لێرەداو بۆ سودی گشتی وبۆ مێژوودەقی ئەو بەڵگەنامەیە بڵاودەکەمەوە و دەیخەمە بەردەستی هەموو خوێنەر و

ڕووناکبیرێك کە دڵنیام لە تایبەتمەندی و سودی خۆی بەدەرنییە هەر چەندە حەزیشم دەکرد بەڵگەنامەکەی بەفۆتۆکراوی لەگەڵدا بوایە. بەلام لەبەرئەوەی نووسینەکەی زۆرکاڵ بۆتەوە و لە(فۆتۆکردن)دا دەرنەچوو بۆیە تەنها دەقەکەیم وەکو خۆی نووسیەوە کە بەزمانی عەرەبی بوو لێرەدا بلاوی دەکەمەوە.

دەقی بەڵگەنامەکە بە زمانی عەرەبی:

لجنة الأمور العسكرية

العدد: ع/٣٨

التأريخ: ١٩٥٥/١/٢

فخامة الرئيس مجلس الأعيان المحترم

الموضوع: لائحة قانون تعديل قانون خدمه الأحتياط في الجيش الرقم٥٨لسنة١٩٢٨ رقم() لسنة١٩٥٤

اجتمعت اللجنه في الساعة الحاديةعشر من صباح يوم الأحد المصادف ١٩٥٥/١/٢ في لائحة قانون تعديل قانون خدمه الأحتياط في الجيش رقم٥٨لسنة١٩٢٨ رقم() لسنة١٩٥٤ المحال اليها من مقام الرئاسة مع كتاب مجلس النواب المرقم٢٥٠ والمؤرخ ١٩٥٤/١٢/٢٧ او لدى المذاكرة حولها قررت قبولها و توصية المجلس العالي بالموافقة عليها كما جاءت في مجلس النواب...

عبد الواحد حاج سكر	توفيق وهبى	حسين مكى خماس
عضو	عضو	عضو
		نور الدين محمود
		رئيس اللجنه

باسی بیست ویەك

مێژوو لە نێوان حەقیقەتی مێژوو و بۆچوونەکانی فازیل کەریمدا

بەپێی ئەو شارەزاییە کەمەی لە بواری مێژوودا هەمە بە تەواوی ئەوەم لاڕوون بۆتەوە کەکاری مێژوونووس و لێك دانەوە و تەتەڵەکردنی لێکۆڵینەوەی مێژوویی هەرزۆرگران و دژوارە بۆیەکێ بیەوێ لەم بوارەدا خۆی قاڵ بکاو، بە ئەمانەتێکی پاکەوە، هەموولایەنەکانی بە جۆرێك لێك بداتەوە کە ڕاستگۆیی، دڵسۆزی و گیانی مەوزوعیەت بە تەواوی و، ڕاشکاویەوە لە نووسینەکانیدا ڕەنگبداتەوە، بە جۆرێکی وا کاتێ خوێنەرێ یا تۆژەرێکی زانستی موتالای لەسەر دەکاو بە ناخی لاپەڕەکانیدا دەچێ بگاتە ئەو قەناعەت و بۆچوونەی وا بزانێ بابەتێ دەخوێنێتەوە یا لێکیدەداتەوە، وای لێ بکا، لە ئەنجاما بگاتە سەرچاوە و ڕێڕەوێکی وا کۆمەڵێ زانیاری و بابەتی بایەخداری لاگەڵالەببێ لێرەشدا نامەوێ درێژە بدەم و ئەمەوێ بچمە سەر ئەسڵی مەبەست، ئەویش ئەوە بەوماوەیەیپێش ئێستا زانیبووم نووسینێکی برای ڕووناکبیر فازیل کەریم لە وڵاتی ئەڵمانیاوە گەیشتۆتە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)ی ئازیز ئەوەشم زانیووکە

نووسینەکەی کاك فازیل لە بارەی کتێبە بایەخدار و ناوازەکەی زانای گەورە و مامۆستام دکتۆر کەمال مەزهەرە. بەڕاستی چاوەڕوانی ئەوەم دەکرد کە کاك فازیل بەگیانێکی مەوزوعیانەو بە تەتەڵەکردنێی بایەخدا رەوە لاپەڕەکانی(مێژوو)لێك بداتەوە و تاوتوێیان بکا هەرچەندە کاك فازیڵ بە نووسینەکەی گەلێ بۆ چوونی خستۆتە بەرچاو و مایەی دڵسۆزی و دڵ خۆشکردنە و هەنگاوێکی گەرم وگوڕ ئەداتە باری ڕووناکبیریی کوردیمان بەڵام لەهەمانکاتا من وای بۆ ئەچم گەلێ بۆچوونی وای تێدایە کە نەدەبوو کاك فازیل بەوجۆرە باسی زانای گەورە دکتۆر کەمال و نووسینەکانی دکتۆری بکردایە. بەڕاستی لە شوێنیوادا، قسەی وای تۆمار کردوە ئینسان کە دەیانخوێنێتەوە، شەرم دەیانگرێ بە تایبەتی لەسەر کە سایەتی و زانا و پرۆفیسۆرێکی گەورەی وەك دکتۆر. هەرچەندە دەیان و سەدان نووسینی وای لە بارەوە بنووسرێن بڕوا ناکەم بە قەد تۆزقاڵێك لەکەسایەتی دکتۆر کەمال و نووسینە بایەخدارو گرنگەکانی کەم بکەنەوە و بتوانن لە ئاستی زانستی و مەوزوعیانەی نەوی بکەن دکتۆر کەمال کەساڵانە دەیان بڕوانامەی زانستی دکتۆرا و ماستەر لە زانکۆبەرزەکانی عێراق و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا لە بواری مێژووی نوێ و هاوچەرخدا موناقەشە ئەکا و تا ئێستا سەدان وتار و لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی گەورە و بەکەڵکی بڵاوکردۆتەوە بگرە دەیان کتێبی بەدەسنوسی ماونەتەوە و، تا ئێستاش ڕووناکیان نەدیوە سەرەڕای ئەو هەموو شەونخونی و خۆماندو کردنەی لە بواری خزمەت کردن بەمیللەتی کورد و بەمرۆڤایەتی بەجۆرێ ئینسان ناتوانێ چۆن تەعبیر بکاو چۆن بیان نرخێنی کاتێ ئەم قسانەش دەکەم، مەبەستم ئەوە نییە کە بڵێم: لە نزیکەوە دکتۆر کەمالم ناسیوە و یا لێرەدا دیفاعی لێ ئەکەم بەڵکو هەموو نووسین و هەڵوێست و لێ بووردوویی ئەو کەڵە پیاوەی

مێژوو خۆی ئەکەمە شایەت و هەموو ئەو کەسانەش ئەکەمە سەر پشك کە بەویژدان و گیانی زانستییەوە ئەڕواننە دکتۆر کەمال و یان لەنزیکەوە دەیناسن،دکتۆر کەماڵ بە قەد خۆشەویستی هەموو خۆشەویستیەك هەموو ئینسانێکی ڕووناکبیری خۆش ئەوێ و کاتێ کەسێ ڕووی تێدەکات بەرزەپێ لەبەری هەڵئەستێ و وەك پێویست ڕێزی لێ ئەگرێ و گوێی لێ ئەگرێ و، کتێبی پێشکەش ئەکا، یانی ئەوەی لەوزە و توانای ئەودابێ و بەوبکرێ بۆی جێبەجێ ئەکا. سەرەڕای ئەوەش کە زۆربەی نا ڕووناکبیری کورد ڕەقە بەرایەتی ئەکەن و، حەسادەتی پێ ئەبەن. تەنانەت جاری وا هەبووە ئەوەندە نەیانتوانیوە لە نرخی نووسین و کەسایەتی کەم بکەنەوە بۆ نموونە زۆڵە کوردی واهەبوون:(پەنایان بردۆتەبەر دەمانچە هەڵکێشان) لە پیاوێکی وا!؟ لە حاڵێکدا تاوەکو کوردمابێ و بەئەوپەڕی قەناعەتەوە ئەم قسەیەم دەکەم ڕەنگە قەت دکتۆر کەماڵێکی تری وای تیا هەڵ نەکەوێ. دیارە ئەم بۆ چوونەشم لەوەوە سەرچاوە ناگرێ کە خوانە خواستە بڵێم: کەس ناتوانێ ڕچەیەکی وابشکێنێ و بگاتە ئاست و پلەیەکی لەوبابەتە، بەڵکو مەبەستم ئەوەیە زانایەکی وەك دکتۆر کەمال گەیشتۆتە ئاست و سەدایەکی وای لە ناو باری ڕووناکبیری مرۆڤایەتی داچاندوە، پێویستە هەموو کەسێك بەڕوحیەتێکی پاکەوە شانازی پێوەبکا و، بۆچوون و سەرنجەکانی لە بواروکاری زانستیدا تاووتوێ بکا. چونکە بەڕاستی من قەت بەجوانی نازانم بۆ یەکێکی وەك کاك فازیل بێ بەڵگە بڵێ د.کەمال لە کتێبی مێژوو و بەرهەمەکانی تریشی ئەم لاوازیە تیوریە بەزەقی دەردەخات. ئیدی لەسەر هەر باسێکی نووسیبێت دەتوانرێ بە ئاسانی چەندین کەموکوڕی لێوە دەستیشان بکرێت. ئەگەر هەر کەسێ بیەوێ ڕەخنە لەسەرجەمی نووسینەکانی بگرێ دەبێ ئەوەندەی بەرهەمەکانی

کتێب بنوسێ تاهەڵەو کەم و کوڕیەکانی دەسنیشان دەکرێت) من نازانم کاك فازیل لـە پـای چـی ودوای کـام ئـەزموون، ئەوخەتـە ڕاست و چەپـە ئەداتـە سەردکتۆر کەمال‌و بەوجۆرە مامەڵە لەگەڵ باری ڕووناکبـیری و ڕووناکبـیری کوردیدا دەکا لە کاتێکدا دکتۆر کەمال خۆی لـە کۆتـایی کتێبەکـەیدا ئـەوەی بۆ هەموو خوێنەر و ڕووناکبیران ڕوون کردۆتەوە و وتویـەتی:(هیـوادارم لـە هیچ کـامێك لـە لایەنـەکانی مێـژووودا هەڵەیـەیا کەمتەرخەمییەکی ئـەوتۆم بەسەرداتێنەپەڕیبێ ئەوی لەوێزە و تواناومدابوو کردم و ویستم بەرهەمێکی بەکەڵك و بایەخ پێشکەش نەوەی ئیمڕۆ و هیوای دوا ڕۆژمان بکەم و دیسان پەنادەبەمەوە بەرباوکی گەورەی مێژوونووسی کوردی شەرەفخانی بەدلیسـی و لە زمان ئەوی پایەبڵندەوە منیش دەڵێم:(لەزانایانی پیـاو چاك و دڵپاك و بـەوەج دەپاڕێمـەوە زۆر بـەوردی لـە نووسـینەکەم وردببنــەوە و ئەگــەر پەشێویەکیان بـەر چاو کـەوت بەشێوەیەکی مەردانـە بـەراوردی بکـەن خـۆ ئەگەر هەڵەو لـەبیرچوونێکم لەسـەر دەدۆزنـەوە هـەر بـە گاڵتـەپێ کـردن و تیزوتەشەر لێم نەقۆزنەوە، پیاوەتیم لەگەڵ بکەن و بەپارچەیەکی چاکتر و بە بزگوڕێکی تازەتر و پاکتربۆم پینەبکەن مێژوو، ل٢٦٠" بـەپێی ئەمـەش دکتـۆر کـەمال قـەت نـەیوتوە مـن بـە هەڵـەدا نـەچووم و یـان هەرشتێ مـن نوسیبێتم ئیدی هەر هـەموویان سەد لەسەد ڕاستن، بـەلام ناشبێ ئینسان بەبۆچوونێکی وا لە کەسێکی‌وا و لە نووسینی کە سێکی وا بڕوانێ ئـەوەتا هـەر لـــە ســـەرەتای نووســـینەکەیەوە کـــاك فـــازیل نووســـیویە:(شـــتێکی سـەرەتاییە کـە قوتـابی بـۆ نووسینی هــەر بابـەتێك دەبـێ بزانــێ پێـش نووسین دەبێ"کۆنسێپت Konsept"ی دانابێ واتە پێش نووسین دەبـێ پلانێکـی ورد بـۆ خـۆی دانـێ کەبەتەمایـە چـی بکـات" منـیش لەگــەڵ ئـەو ڕایەدام بەلام ئەمەیان نەك بۆ هەمووکەسێ: بەڵکومەسەلەی پلان دانـان بـۆ

کاری نووسین زیاتر بۆ ئەوانەیە کە کەم ئەزموون و کەم تەجروبەن و تازە خەریکی لێکۆڵینەوە و تاوتوێ کردنی نووسینن جاخۆ کاکە کەسێکی وەك دکتۆر بۆ هەموو ئەو پلان و(کۆنسێپت) ئانەی کە جەنابتان باسی لێوەدەکەن مەعقول نییە تا ئێستاو دوای ئەو هەموو ئەزموونەی زانست و نووسین هەر هەمووی لە مێشکی خۆیدا هەزم نەکربێ و، پەنایان پێ نەبا وەك و توتانە:(داخەکەم د.کەمال مەزهەر هەر چەند خاوەن دکتۆرا و ناو کە من هێشتا هەر سەر دەرناکەم لە بڕوانامەکەی ئەو کە لە زانیاریدا وەریگرتووە بەڵام زۆرجار نە پێشنووس "Konsept"ی لە بەرچاو گرتووە و نەوردی پیشانداو لە دارشتن و دەربڕیندا) چونکە دکتۆر کەماڵێك وەکو پێشتر وتم: ساڵانە دەیان قوتابی دکتۆرا و ماستەری هەبێ و بەزۆری هەر خۆشی ئەندام یا سەرپەرشتیاربێ لە موناقەشەکردنی بڕوانامەکانیاندا ئیدی ئەگەر ئەوێ تا ئێستا لەوانەی جەنابتان نەگەیشتبێ و یاپەی پێ نەبردبن چۆن ئەو هەموو ئەرك و کارانەی ڕۆژانەی خۆی یەکلایی دەکاتەوە، خۆ ئەگەر دەتەوێت زیاتر لەم شارەزاییو لێهاتوویەی دکتۆر بگەی فەرموو وەرەوە کوردستان و خۆت بەچاوی خۆت کارەکانی ببینە یان هەر لە ڕێگای نامەیەکەوە بۆ کۆلێژی ئەدەبیاتی-زانکۆی بەغدا- بەشی مێژوو بۆ بنێرە و من دڵنیام لەوەی دکتۆر کورتە(ملخص)ێکی کارەکانی خۆیت بۆ ڕوون دەکاتەوە یان خۆ بتەوێ من ئەتوانم زۆر لە پرۆژەکانی مامۆستات بۆ ڕوون بکەمەوە. بەداخەوە(لێرەدا ئەو بوارە کەمە و ڕەنگەزۆر بکێشێ) دوابەدوای ئەمانە کاك فازیل هاتوە ڕەخنەی ئەوە لە دکتۆر دەگرێ کە گوایە باسی کۆماری ڤایماری ساڵی ١٩١٩ی نەکردووە حەز ئەکەم تۆ ئێستا لە وڵاتی ئەڵمانیو ئەتوانی هەر لەوێوە پرسیارێك لە چۆنێتی دروست کردنی ئەو کۆمارە بچوکەی وڵاتی ئەڵمان و دوابەدوای جەنگی یەکەمی

جیهانی(١٩١٤-١١-١٩١٨/١١/١١) بگەی و بزانی بەچ جۆرێك دامەزراوە و هەر چەندە دڵنیاشم لەوەی کە هەر کۆماری ڤایمار بوو، بووبە بنەمایەك بۆ سەرلەنوێ دروست بوون وپێك هێنانەوەی دەوڵەتی ئەڵمانی و تەنها(مقاطعە) یەکی بچوکی گرتەوە کە ژمارەی دانیشتوانی لەو سەردەمەدا نەدەگەیشتە(٨٠٠٠٠)هەزارکەس سەرەڕای ئەمانەش کاك ڤازیل هاتوە ڕەخنەی لەوەدا لە دکتۆر کەمال گرتووە گوایە ئەو ناوی چەند کۆمەڵەو ڕێکخراوێکی کوردی تۆمارکردووە و بەهەڵە و بەبێ سەروبەر ڕێکیانی ختسووە و تەنانەت ناوی هەندێکیانی بە هەڵە تۆمارکردووە وەك نووسیویە:(لەوەرگێڕانی نێوی ڕێکخراوەکان باشی نەپێکاوە (کورد ڤادینلری تعالی جمعیتی) نابێ (بەکۆمەڵی بەرزی ئافرەتانی کورد) وەربگێڕدرێت (تعالی) واتای (پێشکەوتوو) دەگرێتەوە نەك بەرز (کۆمەڵی بەرز) لەمەشدا بەکاك ڤازیل دەڵێم: لەمەشیاندا هەرچەندە ئەو ناونیشانە ناونیشانێکی تورکیەو بەو زمانە تۆرمارکراوە بەڵام وشە یا زاراوەی (تعالی)یە کە بێ شك بنەماکەی لە زمانی عەرەبیيەوە وەرگیراوەو لەبەرئەوەش زۆربەی زۆری زمانەکانی ڕۆژهەڵات تۆ بتەوێ‌و نەتەوێ یا بەهەڵەیان دابنێی‌و دانەنێ‌ی ئەوا کارتێکردنی زمانی عەرەبیان بەسەرەوەیەو ئەسڵی وشەکەش (تعالی) عەرەبیيەو لە بەرامبەر (بەرز)ی کوردیە یا ئەگەر واش نیيە خۆزگە کاك ڤازیل وشە یا زاراوەیەکی تری بۆ دەستنیشان دەکردین کە بەزمانی تورکی واتای (بەرزی) بدایە بەدەستەوە بەتایبەتی زاراوەی کۆنی تورکی کە دەقاو دەق لەگەڵ ئەم وشە یا زاراوەیەدا بگونجێ.

پاشان کاك ڤازیل هاتووە لە بابەتەکەی خۆی لای داوەو چۆتە سەر کتێبێکی تری دکتۆر کەمال کە ئەویشیان کتێبی یاخود بڵێین نامیلکەی (ئافرەت لە مێژوودا) کەیەتی کەلە ساڵی ١٩٨١دا بڵاوی کردۆتەوە. گوایە

دکتۆر کەمال کەوتۆتە هەڵەیەکی زەقەوەو یەکەم ڕێکخراوی ئافرەتانی کوردستانی بەو پێیە تۆمارکردوە کەلە ساڵی ١٩٤٦ دامەزراوە. ئەوەشی لەبیرچۆتەوە کە پێشتر خۆی وتویەتی یەکەم ڕێکخراوی ئافرەتی کوردی لە ساڵی ١٩١٩دا دامەزراوە. جا نازانم کاك فازیل بۆ بەو دەرەجەیە لێکی دەداتەوە کە دکتۆر ئەو مەسەلەیەی لەبیرکردووە یا نەی زانیوە، چونکە زیاتر جەخت کردنی دکتۆر بۆ مەسەلەی دامەزرانی کۆمەڵەی ئافرەتانی کوردستانی ساڵی ١٩٤٦ زیاتر پابەندە بەکۆماری مەهابادەوەو مەبەستی لە دامەزرانی ئەو کۆمەڵەیە لە مێژووی ئەو کۆمارەداو باسی مینا خانی هاوسەری قازی محەمەدی نەمر (١٩٠١- ١٩٤٧)ی کردوە ئەمە لەلایەك لەلایەکی کەشەوە پێویستە کاك فازیل چاك لەوە بکەیشتایە نووسینی هەر مێژوونووسێك یا لێکۆڵەرێکی بواری مێژوو تەواوکەری یەکن‌و با هەریەکەشیان لەبارەی کات‌و زەمەنێکی تایبەتەوە بێ وەکو جەنابتان دەڵێن دکتۆر خۆی پێشتر باسی ئەوەی کردوە کە یەکەم ڕێکخراوی ئافرەتان لە ساڵی ١٩١٩دا دامەزراوە. جا باشە تۆ بڵێی دکتۆر کەمال لەم قسەیەی خۆی یان لەم بۆچوونەی خۆی پەشیمان بووبێتەوە بۆیە وتویەتی: "مینا خانی هاوسەری قازی محەمەدی نەمر لە ڕۆژگاری کۆماری مەهابادا جێگەی حەپسەخانی نەقیبی گرتبوو، وا دیارە خەریکی دامەزرانی یەکەم ڕێکخراوی ئافرەتان بووە" کەچی لەلایەکی کەشەوە کاك فازیل وەك نووسینەکانی دکتۆر کەمالی بەرچاو نەکەوتبێ هاتووە (اتهام)ی ئەوەی کردوەو، وتویەتی: "د. کەمال بەوردی شارەزای بزاڤی سیاسی ئەرمەنەکان نەبێت لەدوا چارەکی سەدەی ١٩، هەروەها نەشیتوانیوە بەوردی ستراتیجی زلهێزەکانی ئەو سەردەمەی دونیاو سەرجەمی پەیوەندی نێو نەتەوەیی بەرامبەر ئەرمەن بخاتە ڕوو". من لێرەدا هیچ وەڵامێکی وا بۆ کاك فازیل

ڕوون ناکەمەوە، تەنها ئەوە ئەڵێم: ئەگەر بهاتباو کاك فازیل چاوێکی بەکتێبە ناوازەکەی دکتۆر کەمالدا بگێڕایە واتە (کوردستان لە سالآنی جەنگی یەکەمی جیهانیدا- کردستان في سنوات الحرب العالمیە- الأولى)داکە تا ئێستاو لە سەرەتای لە چاپدانییەوە چەند جارێکی تریش چاپکراوەتەوەو سەرچاوەیەکی هەرە گرنگی مێژووی هاوچەرخی کوردە، پێویستە لەسەر هەموو ڕووناکبیرێك هەر هیچ نەبێ جارێك ئەو کتێبە بخوێنێتەوە کە یەك بەشی (فصل)ی تەواوی لەبارەی کوردو ئەرمەنەوەیە. ڕەنگە کاك فازیل بەوە وەڵامی من بداتەوەو بڵێ: کاکە من مەبەستم: "دوا چارەکی سەدەی ١٩"ەیەو ئەو قسانەی کە ئێوەومانان ئەیڵێن‌و ئەو کتێبەی ئێوە باسی لێوە دەکەن لە سالآنی جەنگی یەکەم‌و ئەو سەرو بەندە ئەدوێ (!) بۆ ئەمەش ئەڵێم: هیچ ڕێیتێ ناچێ بۆ مێژوونووسێکی وەك دکتۆر کەمال و زانایەکی وەك ئەو کە چەندین ساڵ لەوڵاتی شورەوی بووبێ و بڕوانامەی بەرزی لەوێ وەرگرتبێ کاك فازیل واتەنی شارەزایی لە بارەی نەتەوەیەکەوە نەبێ کە زۆری لە چوارچێوەی ئەو وڵاتە ژیابن یان نووسین و ڕاوبۆچوونی لەسەر نەتەوە و گەلێك بڵاو بکاتەوە کە هیچ شارەزاییەکی مێژوویی دێرین و پێشووتری لەسەرنەبێ جگە لەوەش دکتۆر کەمال وەکو من پێی بزانم بایەخی بە ئەرمەنەکان و ڕووناکبیری ئەرمەن داوە و لەوانە لەدەسنووسێکی خۆیدا و بەزمانی عەرەبی کە ئێستا نوسخەیەکی(فۆتۆ) کراوی لای منە تیایدا ناوی زۆربەی نووسین و وتارو کتێب و لێکۆڵینەوەکانی خۆی تۆمارکردوە و لەوانەش نووسینی سەبارەت بە ئەرمەنی وەك:(ما تیندا متحف المخطوطات الأرمنیة-جوهرة الشرق الثقافیة) کە بەزمانی کوردی و لە گۆڤاری(بەیان) ی ساڵی(١٩٧٥)دابڵاوی

کردۆتەوە سەرەڕای ئەوەش بابەتێکی تری لە هەمان بواردا و لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد- بەشی عەرەبییەکەیدا بە ناوی(الأكراد و المذابح الآرمنية)ی بلاوکردۆتەوە ئەمەش بۆخۆی بەشێك لە کتێبی(كردستان في سنوات الحرب العالمية الآولى) دەگرێتەوە، لەلایەکی کەشەوە کاك فازیل هاتووە لەوەدا ڕەخنە لە دکتۆر کەمال دەگرێ ئەو ڕێچکەی مێژوو نووسە کلاسیکیەکانی گرتوە و وەك دەڵێ : "ئەو کە لێنەی لەسەرجەمی نوسینەکانی د. کەمال دەردەکەوێ ئەوەیە کە زۆرجار ملی ڕێگای مێژوو نووسەکلاسیکیەکانی گرتووە و هەوڵی داوە بزانێ(چی) ڕووی داوە و زانیاری و بەسەرهاتەکانی دەپاڵ خستوە" جا باشە کاك فازیل ڕچە گرتنێکی وا خۆتان واتەنی بۆ(کەلێن)بێتۆ بلێی ئەمانە هەر هەموویان بەلگەی بایەخدارو گەورەنەبن بۆ دەقیقی و وردبینی دکتۆر کەمال لە لێکدانەوە و تەتەڵەکردنی لێکۆڵینەوەی مێژوویدا چونکە دکتۆر کەمال خۆی قەناعەتی تەواوی بەمەسەلەی(نقد والتحليل) واتە ڕەخنەوشیکردنەوە هەیە لە بواری لێکۆڵینەوەی مێژوویی و تاوتوێ کردنی لایەنە گرنگەکانی کاری مێژوویدا تەنانەت جارێکیان لە ڕۆژنامەی(الثوره)ی بەغدادیەوە و لە چاوپێکەوتنێکیدا ئەوەی بۆ ڕۆژنامەنووسی عێراقی(حميد المطبعی) ڕوون کردبۆوە کە ئەو واتە دکتۆر کەمال بڕوای بە(نقد والتحليل) هەیە لە کاری مێژوویی و هەڵسەنگاندنی ئەو ڕووداو سەربردە مێژوویانەی کە دەچنە ناو منداڵدانی مێژووەوە هەروەك خۆشت و تووتە:(ئەم شێوازەش گرنگی خۆی و پێویستی خۆی هەیە و هەرلە زەمانی هیرۆدۆتەوە تا ڕۆژی ئەم ڕۆ پەیرەوی کراوە) ئیتر نازانم کاك فازیل ئەگەر خۆی قەناعەتی وای هەیە بۆی بۆیەکێکی وەك دکتۆر کەمال و لەنووسنەکانیدا

جەنابتان بە(کەلێنی) دابنێن، پاشان کاك فازیل لەسەرقسەکانی دەڕواو دەڵێ:(گەورەترین کەلێنیش کەلە شێوەی نووسینەکانیدا دەردەکەوێ و پشت بەستنە بەیەك تاقە تیۆری بۆ تێگەیشتنی مێژوو) منیش لەگەڵتام بەلام دەقاو دەق(نەء) چونکە نەمن و نەتۆش ناتوانین بڵێین دکتۆر کەمال بێ ئاگایە لە تیۆریەکانی تری بۆیە هەر بڕوای بەو تیۆریانە هەیە کە زیاتر لای بلۆکی سۆشیالیستی جاران واتە یەکێتی سۆڤێت پە پەرەوی دەکرا کاکە لێرەدا زۆرمەبەستی تەواوی خۆتت نەپێکاوە چونکە هەر نووسەرێ هەموو ئەدیبێ و، هەموو مێژوونووسێ کەی و لە کۆی زیاتر لەزمتی ڕووناکبیری بینی ئەوا زیاتر لەگەڵ بارودۆخ و ڕەوشی ڕووناکبیری هەر چوار چێوەیەکی ڕووناکبیریدا تێکەڵ بوو سەیرنەکری بە تەواوی بەوتیۆرو بۆ چوونانە(متأثرە) کە تیایدا پێ گەیشتوە و، هەنگاوی ناوەو تیایدا گەشەی کردووە. پێم خۆشە بۆ ئەمەش من یەك نموونە بهێنمەوە کە لە جەنابتانەوە سەرچاوە ئەگرێ بۆ ئەوەی بە تەواوی هەردوکمان قەناعەت بکەین ئەویش ئەومیە تۆ واتە(کاك فازیل) زیاتر هەرباسی ئەڵمانیاو دەسەلاتی ئەڵمان و ڕووناکبیری ئەڵمان‌و ئەوان ئەکەی تەنانەت حەز ئەکەی زیاتر ئەو سەرچاوانەش بەکاربهێنی. زیاتر بەزمانی ئەڵمانی تۆمار کراون یانی ئەمەش ئەوە ئەسەلمێنێ کە جەنابتان جۆرە شارەزایی‌و لەزمتێکتان لە ڕووناکبیری‌و ئەو تیۆرانەوە وەرگرتووە کە زیاتر لە ڕۆژئاواوە سەرچاوەیان گرتووە. دەنا خۆ ئەگەر بێیتەوە لای منیش‌و باسی مێژوو لێکۆڵینەوەی مێژوویی بکەین. بەردەوام هەر باسی دکتۆر کەمالت بۆ ئەکەم، دیارە ئەمەش ئیسپاتی ئەوە دەکات من بەزۆری سوودم لە نووسینی دکتۆر کەمال و لەدەرسی دکتۆر کەمال وەرگرتووە. بۆیە بەو ڕووحیەتەوە قەرارم نەگرت

و هەستام وەڵامێکی لەم بابەتەم بۆ ئێوە و بۆ ڕووناکبیرانی کورد نووسی هەرچەندە لەوانەشە لە هەندێ شوێندا سەرچیغ چووبێتم و زۆر حەقیقەتم بەتەواوی نەپێکابێ.

دواتر کاك فازیل بۆ جارێکی دی لە بابەتی مێژووی دکتۆر کەمال لای داوەو، هاتۆتە سەر کتێبێکی تری ناوازەی کە کتێبی (چینی کرێکاری عێراقە) وەکو من بزانم ولە دکتۆر کەمال خۆیشم بیستبێ ئەمە دووەم کتێبە کە لەسەر چینی کرێکاری عێراقی لەوڵاتی عێراقدا بڵاوکرابێتەوە و ، بە شێوازێکی بەرفراوان چ لەلایەن ڕۆژنامەکانی دەرەوەی عێراق و عێراق خۆشیەوە هەڵسەنگێنرابێ و بەرزیان نرخاندبێ. لەگەڵ ئەوەشدا دکتۆر کەمال بەگوێرەی دەرفەت و، بارودۆخی ئەو سەردەمەی کورد، تیشکی خستۆتە سەر چینی کرێکاری کورد. بەڵام خۆ ئێستا نەچووە بچێ و خۆ ناشبێ هەموو بابەتەکان هەر دکتۆر کەمال تەواویان بکا و لەسەریان بنوسێ. دەبا ئەمڕۆ ئێمە باسی ئەوە بکەین کە نووسینێك یا لایەنێك لە مێژووی کۆن و نوێ و هاوچەرخمان دەستی بۆ نەبراوە و یا بە نیوەو نیوەچڵی لەسەر نووسراوە و کەم و کوڕی تیایە با کەسانی تر ئەو ڕەوتە بگرن و ئەو پرۆژە تەواونەکراوانە تەواو بکەن. هیچ پێویستیش بەوە ناکا کەسمان تەبریری ئەوە بکەین. گوایە سەرچاوە نییە؟ یا حاڵی کورد خراپە؟ یا وەکو کاك فازیل ئەڵێ: دڵسۆزانی کورد هەریەکە و دیلی سەر ئیشەکەی خۆیەتی؟... تاد. بۆ ئەمە قسەیەکی دکتۆر کەمالم دێتەوە یاد بەیانیەکیان ڕۆژنامەیەکی عێراقیم هەڵگرت لەخوێندنی ساڵی (١٩٨٩)دا و وابزانم (القادسیة) بووە. بەرەو کۆلێژی ئاداب- زانکۆی بەغدا بوومەوە کاتێك کە لاپەڕەکانیم هەڵدایەوە سەیر ئەکەم ڕەخنەیەکی کورت لەسەر نووسینێکی دکتۆر کەمال بڵاوکراوەتەوە بەتایبەتی لەسەر بابەتی پێنجەم

لە کتێبی (دراسات في تأريخ ایران الحدیث و المعاصر) بوو کە ناونیشانی (حقائق عن المؤسسة الدینیة في ایران). کاتێ کە نووسینەکەم خوێندەوە و هەر ئەو ڕۆژە ماموٚستا کەمالم لێ ئاگادار کردەوە پێی وتم: حەز ئەکەم ببینم کە ڕۆژنامەکەم دایە. خۆشی خوێندیەوە و یەکسەر وتی: خۆ کاکە من هەر هێندەم پێ کراوە و، ئەوەم لەباردا بووە کە نووسیومە و دەبا یەکێکی تر بێ ئەوەی من تەواوم نەکردووە و بەنیوە و نیوەچڵی لەسەرم نووسیوە با کاکی ڕەخنەگر بێ تەواوی بکا (مەبەستم ڕەخنەگری ناو ڕۆژنامە عێراقیەکەیە اب نووسەر). لێرەدا من وای دەبینم زیاتر بۆچوونەکانی کاک فازیل لەبارەی دکتۆر کەمال و نووسینەکانی دکتۆرەوە وەك جۆرە (حقد)ێك دەردەخەن. ئەگەر وایە ئەوا ڕەنگە من و زۆربەی ڕووناکبیرانی کوردیش لەگەڵ ئەو بۆچوونەدا نەبین. خۆ ئەگەر واش نییە، خۆزگە من بەهەڵەدا چووبم و سەرچیغ چووبێتم و کاک فازیلیش ئەم قسانەی کە ئەیکات و باسیان لێوە ئەکا لەئەنجامی دڵسۆزی و، بەتەنگەوە چوونی بێ بۆ باری ڕووناکبیری کورد و مێژووی نەتەوایەتی کورد. کەوا دەڵێم و پێ داگرتنیشم لەوەوە سەرچاوە دەگرێ. کاك فازیل واز لەوە ناهێنێ و بە بەردەوامی وا(اتهام)ی دکتۆر کەمال ئەکات کە کەسێکی ناشارەزاو بەردەوام خەریکی شێواندنی مێژووی میللەتی کوردە. وەکو لەبەشی دووەمی نووسینەکەیدا ئەڵێ: "د.کەمال هەرچەندە پسپۆڕی مێژووی نوێی گەلی کوردە، لەمەش داخەکەم، لەبەر لاوازی پشتێنەی تیوری کورتی هێناوە. هەر بۆ نموونە ئەو هەر زوو بەهەڵە لە دەوری مێژووی شێخ مەحمودی حەفید تێ گەیشتووە و مێژووی ئەو سەردەمەی بە شێواوی و نازانستی خستۆتە بەرچاو" یا جاری واش هەیە کاك فازیل

دکتۆر کەمالی بەکەسێکی ترسنۆك لەقەڵەم داوە. گوایە بەتەواوی لە حەقیقەتەکان لای داوە و وە دەڵێ:"پێم وایە لە گوتنی زۆر ڕاستی خۆی پاراستووە" لە شوێنی تریشدا دەبینی کاك فازیل وای بۆ ئەچێ کە سەرکەوتنی مامۆستا لە نووسینەکانی دا بەڕێکەوتە وەك دەڵێ:"مێژوو نووس کونیپتی تەواوی بێ کون و کەلەبەری بۆ مێژوو نیە و سەرکەوتنی لەکارێکدا بەڕێکەوتەوە بەندە" بەڕاستی باسکردنی وا، هەڵسەنگاندنی وا گەلێ زەحمەتە و ئەگەر خوێنەری وشیار و ڕووناکبیری مەوزوعی، ئەوانەی کاك فازیل بخوێنێتەوە. مەگەر هەر زۆر زۆر بێ ویژدان بێ بڕوا بکا. چونکە بەڕاستی مەسەلەی ڕێکەوت لە ژیانی ئینسان و لە هەنگاوانی ئینساندا ڕەنگە هەر جارێ یان دووجار ڕوویدا. بەڵام قەت نەبوە و نەکراوە بۆ کەسێك هەر ئیشێ بکا و بەتەواوی و بەئەمانەتەوە جێ بەجێی بکاو هەر هەمووی ڕێکەوت بێ. تۆ بڵێی سەرکەوتوویی دکتۆر کەمال و دانانی ئەو هەموو کتێب و وەرگرتنی ئەو هەموو بڕوانامە و بڵاوکردنەوەی ئەو سەدان لێکۆڵینەوە جۆر بەجۆر و نووسینانە هەر هەمووی بەڕێکەوت بووبێت(؟!). من ئەم پرسیارە ڕووبەڕووی کاك فازیل خۆی دەکەمەوە و هەر خۆشی ئەگەر وەڵامێکی هەیە بالە داهاتوودا بۆمانی ڕوون بکاتەوە. لەسەرەتای بەشی سێیەمی ووتارەکەی (کوردستانی نوێ)ەوە کاك فازیل هاتۆتە سەر باسکردنی(بەرهەمی بەکۆمەڵ و بەرهەمی تاك)و وتوویەتی:"ئەم کارەی د.کەمال پێی هەڵساوە. گەر چەند مێژوونووسێك پێی هەڵسابان، ڕەنگە کەم و کوڕی کەمتر با" بۆ قسەکەی کاك فازیل من نالێم جگە لە دکتۆر کەمال مەزهەر مێژوو نووسی تری بەتواناو بەتەجروبەمان نییە؟ هەر ئەوە دەڵێم باشە ئەو مێژوو نووسانەی کورد و ئەوانەی کە زۆر خۆیان بۆ ساغ کردنەوەی کورد و شوناسنامەی میللەتی

کورد تەرخان کردووە کامانەن؟ ئایا ژمارەیان بەقەد پەنجەکانی دەس ئەبن. بە تایبەتی لەو ماوەیەدا کە دکتۆر کەمال خەریکی دانانی ئەم کتێبە بەنرخەی بووە. یا کەی مەسەلەی پەیوەندی کردنو سەرچاوە و زانینی زمان بۆ ڕووناکبیرانی کورد ئاسان و مەیسەر بووە تا بتوانن هەر هەموویان پێکەوە دەس بدەنە کارێکی هەرەوەزی یا کەی پەتای (دەردەکورد) دکتۆر کەمال واتەنی هێشتوویەتی تەنها دوو ڕووناکبیری کورد دانوویان پێکەوە بکوڵێ و پێکەوە بارێکی لاسەنگ بۆ گەلی کورد سەنگ بکەنەوە. جا خۆ سەیری ئەم لایەنە بکەی لە ئێستا کوردستانی ئازادا(!) ئەوە خەم و پەتاکە زیاتر تەشەنەی کردوە و ڕۆژ بە ڕۆژ باری ڕووناکبیریی و مێژووی میللەتەکەمان بەرەو هەورازتر دەڕوات. کاکە چی (تصور) ئەکەی بە ڕۆژی نیوەڕۆ بەبەرچاوی هەموو خەڵکەوە مامۆستای زانکۆی (صلاح الدین) و پیاوی ڕووناکبیری کورد (صلاح هەورامی) دەدرێتە بەر ڕێژنەی گوللە و کەسیش نییە خۆی بکاتە خاوەن. خۆ هەر لەسەردەمی بەعسیشدا وا ڕەقابە و چاودێری خرابووە سەر ڕووناکبیرە دڵسۆزەکانی کورد. ئەبوایە بەسەد قوربان و ساقە تا بابەتێکیان بلاوئەکرایەوە دەیان جار کلك و گوێ ئەکران و چەندین نیشتمان فرۆشی کورد و ئەڵقە لەگوێی کورد دەستی خۆی ئەگەیانێ. خوانەخواستە خۆ من نالێم کاری بەکۆمەڵ کردن و هەرەوەزی خراپە و وامان لێ ناکا کە نێڵەیەکی زیاتر بداتە کاری ڕووناکبیریمان. بەلاّم مەسەلەی بەراورد کردن لەنێوان عێراق یا کوردستان و ئەوروپا ئاسمان و ڕێسمانە. ئەگەر دوو کەسایەتی کوردیش بۆ مەسەلەیەك چەند جارێك کۆبووبونایەتەوە بەتایبەتی لەو دەمانەدا ئەوا دەیان حەق و حیسابیان بۆ دەکرا وا بزانم خۆشتان لەگەڵ هەمان واقیعدا ژیاون و پێویست بە دەلیل و ئیسپات بوون ناکا. لە کاتێکدا کاک فازیل

باسی ئەوە ئەکا کە دکتۆر کەمال بەتەواوی حەقی مێژوو نووسان و ڕووناکبیرانی بەنەژاد کوردی وەك: "الدینوری، ابن المستوفی، ابن الاثیر، ابن الخلکان...هتد"ی نەداوە: "کە دکتۆر کەمال دەیتوانی بە شێوەی سوود وەرگرتن لەم بەرهەمانەوە دەستنیشان کات" یا پێشتر وتوویەتی: "لەوە دەچێ د.کەمال ئەو کتێبانەی باسیان دەکات. زۆربەیانی نەخوێندبێتەوە" بۆ ئەم قسانە هەق وایە کەسێکی ڕووناکبیر بەو پێوەرە بیر بکاتەوە کە دکتۆر کەمال نەهاتوە (عرض)ی کتێب بکا و هەموو لایەن و چەند و چوونێکی ساغ بکاتەوە. بەڵکو من وای بۆ ئەچم ئەگەر ئەوەی کردبا ڕەنگە هەر نووسینێکی یەکێك لەوانەی کە تۆ ناوت بردوون پێویستی بەدانانی یەك کتێبی وەك (مێژوو) هەبێ. بەڵکو لێرەدا مەسەلەی دکتۆر کەمال و بۆچوونی دکتۆر کەمال لە کتێبی مێژوودا هەنگاو نانە بەرەو دانان و لێکۆڵینەوە کردن لە بابەتێکی زانستی سەربەخۆ کە لە چوارچێوەی (مێژوو)دا گەڵاڵە بووە. خۆ ئەگەر ناوی کەسێك یا کتێبێك یان نووسراوێکی لەبیر کردبێت یا تۆمارکردبێ بە ئەنقەست ئەوەی نەکردووە. وەکو خۆشی لە پێشەکی مێژوودا دەڵێ: "دەشمەوێ بە ڕووناکبیرانمان بڵێم ون بوون بۆ خزمەت و چاکەی کەس نییە. دەمویست لەو بەشەدا هەر کەس دەنکە جۆیەکی ماڵی پاشای خواردووە ناوی بهێنمەوە. بەڵام ترسام ئەوە کار بکاتە سەر ناوەڕۆکی گشتیی کتێبەکە. ئەوەندە هەیە ناوی کەسم بەئەنقەست نەخستۆتە پشت گوێ". هەر لەوانەشدا کاك فازیل باشی بۆچووە و زۆر ڕاست ئەکا کە دکتۆر کەمال ناوی زۆر دەسنووس و کتێبی نایابی لەبیرکردووە و، لە مێژوودا ناویانی تۆمار نەکردووە. بەڵام لە هەمانکاتا ئەمانە بەکەم و کوڕی دانانرێت. بەڵکو ئەم کارەی دکتۆر کەمال

لێكۆڵینەوەی تری بەدوادا دێ. كەسی تر بۆی هەیە ئەوانەی دكتۆر كەمال تەواوی نەكردوون تەواویان بكا، نامەخانەی كوردیو باری ڕووناكبیری كوردی پێ دەوڵەمەند بكا. بۆ نموونە كتێبێكی ناوازەی وەك (تأريخ الفارقی) كەسەرچاوەیەكی گەلێك بایەخدارە و ئەبوایە مامۆستا ناوی ببردایە، بەڵام كە بابەتێكی لەبیرچووبێت یا تۆمار نەكرابێت بە قەستی و (عمدا) نەبووە. هەرچەندە دكتۆر كەمال پاش بڵاوبوونەوەی كتێبەكە بەو مەسەلەیەی زانیووە و زۆر بابەت و نووسراوو كتێبی تریشی لەبیر كردوە و هەر لەو كاتەشەوە خەریكی كۆكردنەوە و تۆماركردنیان بوو تەنانەت ئەم (تأريخ الفارقی)یەی كە كاك فازیل ئەڵێ من خۆم لەكۆتایی ساڵی خوێندنی (١٩٩١-١٩٩٢) بەدیاری دام بە دكتۆر كەمال. ئیدی لەو كاتەوە دكتۆرم نەدیوەتەوە. سەبارەت بەو هەموو كتێب و نووسراوو بڵاوكراوانەش كە جەنابتان لەبەشی سێیەمدا ئاماژەتان بۆ كردووە دەلیلی ئەوەن كە میللەتی كوردو باری ڕووناكبیریی كورد هەر لەو نووسین و تۆمار كراوانەدا ڕەنگ نادەنەوە كە تەنها دكتۆر كەمال تۆماری كردبێ لە كتێبی مێژوودا. یا ئەوانەی جەنابتان بەتەواوی تەواوكەری ئەوانەی دكتۆر كەمال نین. چونكە ئێمەی كورد تا ئێستا لە قۆناغێكی هەرە سەرەتاییدا‌ین بۆ كۆكردنەوەی ئەو نووسراوو دۆكیۆمێنت و سەرچاوانەی لەبارەی كورد و مێژووی گەلی كوردەوە تۆمار كراون. خۆ ئەگەر ئەمڕۆ نامەخانەیەكی سەرتاسەری هەبوایە لە شوێن و جێگایەكی تایبەتیدا و چەند كەسێكی دڵسۆز خەریكی فۆتۆكردن و وێنەگرتن و كۆكردنەوەی ئەو سەرچاوە و نووسراوانە بونایە لەو نامەخانەیەدا بیان پاراستایە و سودیان لێ وەرگرتبایە بێگومان نێڵەیەكی ئێجگار گەورەی دەدایە زیندوو كردنەوەی كەلەپوور و مێژووی

لێـك دانـەبڕاوی گەلەکـەمان و زیـاتر شوناسـنامەی نەتەوایـەتیو بـیری نەتەوایـەتیمانی دەوڵەمـەند دەکـرد. مـن هـەر لـێرەوە لەپـەنای ئـەم وەڵام دانـەوەی کـاك (فـازیل)ەوە ئـەوە دەخـەمـە پێش چـاوی حکومـەتی هـەرێمی کوردستـان (بەهـەردوو بەشـەکەیەوە) لەکوردستانی باشوردا. کە هـەوڵێکی جیـدی لـەو بابەتـە بـدرێ بـۆ ئـەوەی چـی تـر بـاری ڕووناکـبیری و ڕەوتـی مێژوومان بـەو جۆرە پەڕەوازە و سەرگەردان نەبێ. خۆ ئەگەر ئەم هـەنگاوە ڕۆژێ زووتـر بـنرێ. ئـەوا هـەنگاوێکی دڵخۆشکەر دەبێ و گەرمووگوڕیـەکی زیاتر ئەداتـە خـەبات و ئـەو هـەوڵ و تەقەللاکردنـەمان کە ساڵەهای ساڵە قوربانی بۆ دەدەین و ڕۆڵەی کوردی لـەپێناودا ئەکەینـە قوربـان لـە لایەکی کەشەوە قەت بە گونجاوی نازانم کەسێکی ڕووناکـبیر بەیـەکێکی وەك دکتـۆر کەمال بڵێ: "ئەگەر بهاتایە هاریکاری لەگەڵ مێژوو نووسانی تـردا بکردایـە. ناچـار نـەدەبوو مێـژوو پـڕ لـە ڕستەی بـێ سـەروبەر بکـات. هـەق بـوو ئـەو دووسـێ دێـڕەی لەسـەر مێژووی کـەم زانـراوی دونبولیـەکان بنوسـیبایە" وتویـەتی: "لـەوە دڵنیـام د.کـەمال هـەر نازانـێ دونبولیـەکان چـین و کەوتوونەتـە کوێـوە". بەڕاسـتی مـن ئـەم هـەموو قسـانە هـەروەکو بۆچوونەکانی کاك فازیل خۆی کە دەڵێ: "هەر بەبێ سەروبەر ئەزانم"و بـە حوکم دانێکی ناشەرعی دادەنێـم. ئیتر ئەگـەر کەسێکی وەك دکتـۆر کەمال هیچ لە بارەی (دنبولی)یەوە بزانێ یان نەزانێ هیچ لـە ئیعتبـار و زانـایی و دانایی و لێ هاتوویی ئەو زانا گەورەیەی کورد کەم ناکاتەوە لە کـاتێکدا پێـی بکرێ ڕۆژانە خۆی ئەکا بەکونی دەرزیا، بـەو مەرجـەی بـارێکی لاسـەنگ بـۆ کـورد و مێـژووی کوردو سـەروەری کـورد سـەنگ بکاتـەوە و ئاستی مێـژوو نووسی کورد بگەیەنێتە چڵەپۆپە و ڕادەیەك کە کوردیـش وەك میللـەتێکی زیندوو خاوەن مێـژوو بناسـرێ. نـەوەك حوکـم دانێـك. کەسێك دەسبکاتە

گیرفانی خۆیا و لەبەرچاوی هەموو ڕووناکبیرانی کورد (عرض)ی بکا و خۆی پێ هەڵکێشێ(!!) یاخود وەك دەبینی کاك فازیل باسی ئەو دوودڵیەی دکتۆر ئەکا لەبارەی میدیەکان و نەژای میدیەکانەوە کە تائێستا شتێکی ئەوتۆیان لەبارەوە ڕوون نەبۆتەوەو کاك فازیل وا وەڵامی دکتۆر کەمال ئەداتەوە و ئەڵێ: "یادەبا دکتۆر کەمال میدیەکانی بەباپیرەگەورەی کورد دانایە و نوقتەیەکی لەکۆتایی ڕستەکە دانایە. یا هەر توخنی باسەکە نەکەوتایە" بڕوات هەبێ منیش زۆر دڵنیام لەوەی کە دکتۆر ئەو دووسێ دێڕەشی نەنووسیبایە ئەوا بێگومان جەنابتان دەتان گوت دکتۆر کەمال باسی میدیەکانی باپیرە گەورەی کوردانی نەکردووە. هەرچەندە دکتۆر کەمال زۆر لەمێژترە بەو باس و بابەتەوە قاڵە و تەنانەت لەساڵی ١٩٧٣دا نووسینێکی ڕۆژهەڵاتناسی ڕووسی مینۆرسکی وەرگێڕاوە بە ناونیشانی (الأكراد احفاد الميدين) واتە (کوردان نەوەی میدیەکانن). پێم خۆش نیيە و ڕەنگە نووسینەکەشم پڕ بێت لە قسەی (بێ سەروبەر) بۆیە حەز ناکەم زیاتر پێ داگرم و لەسەر ئەم بابەتە بڕۆم هەر چەندە دڵنیام لەوەی کە زیاتر هەڵ دەگرێ و پێویستە زیاتر بۆچوونەکانی کاك فازیل تاوو توێ بکرێت وەك دەڵێ: "ئەو نێوی چەندین کتێبی هێناوە کە فریان بەسەر مێژووی کوردەوە نیە بەڵکو وەکو کتێبەکانی کیم ئیل سونگ، سیفال، ماوتسیتۆنگ، ژان ژاك ڕۆسۆ...تاد" بۆ ئەمەشیان وەڵامی من ئەوەیە نە کتێبەکەی دکتۆر کەمال تەنها پابەندە بەمێژووی کوردەوە وەك لە ناونیشانەکەیدا نووسیویە (مێژوو کورتە باسێکی زانستی مێژوو و کورد و مێژوو) ئیتر بۆ نابێ ناوی کتێبی وا بهێنێ. پاشان ناوی ئەو کتێبانەی هێناوە یا ئەو نووسراوانەی هێناوە کەوەرگێڕدراون بۆ سەر زمانی کوردی

لەوانە و بۆ زیاتر ئاگادار بوونی جەنابتان و هەموو خوێنەرێکی بەڕێز وەك نموونە ئاماژەیان بۆ دەکەم:-

١-سیفال، چەند تیئورێکی زانیاری، مچە لە عەرەبییەوە کردوویە بە کوردی، بەغدا ١٩٦٠، ٤٨ل.

٢-ژان ژاك ڕۆسۆ، (گەلاوێژ)، ژمارە (٧)، تەموزی ١٩٤٤، ل١٢-١٦.

٣-کیم ئیل سونگ، دەربارەی بیروباوەڕی زوچە، بەغدا١٩٧٣، لەبلاوکراوەکانی (کتێبخانەی بیری نوێ)یە، پێم وایە دارای شێخ نوری (دارۆ) لە عەرەبییەوە کردویە بە کوردی.

٤-ماوتسی تۆنگ، چارەکردنی ناکۆکیەکانی ناو گەل، سلێمانی ١٩٦٠، ل٩٠، محەمەدی مەلا کەریم لە عەرەبییەوە کردوویەتی بە کوردی.

ئەمانەی کە ناوم بردن تەنها وەکو نموونە هێناومەتەوە ئەگەر نووسراو گەلێکی لەم بابەتانە و بەو جۆرە کە چەن ڕووناکبیرێکی کورد کردبێتیان بەکوردی بۆ دکتۆر کەمال مافی ئەوەی نەبێ باسیان لێوە بکا و ناویان بهێنێ. لێرەدا بەدواوە زیاتر لەسەر ئەم نووسین و وەڵام دانەوە نارۆم و درێژدادڕیشم پێ جوان نییە. هیواداریشم هەر شتێکم بەسەرا تێپەڕیبێ یا لەبیرم کردبێ. ڕووناکبیرێکی تر و بەگیانێکی مەوزوعی خاوێنەوە بتوانێ کەلێنەکانی دی پڕبکاتەوە. بەم وتانەشم نە قسەکانم، نەقەڵەمەکەم کەس زامار ناکەن بەو ئاواتەی کاك فازیل بە ڕۆحیەتێکی برایانەوە بیان خوێنێتەوە. هەرچییەکی تریش مابێ لە توێی نانێکی گەرما ئەی هێڵمەوە. چونکە حوکمی ڕەوای مێژوو گەلێ... گەلێ لەوە سەختتر و گرنگترە کە هەندێ کەس بیری لێ دەکەنەوە.

کەلار

کۆتایی ئایاری ١٩٩٥

*ئەم نووسینە وەڵامێکە بۆ نووسینێکی برای ڕووناکبیر (فازیل کەریم) کە کاتی خۆی لە (کوردستانی نویٚ) ژمارەکانی (٩٧٨)، (٩٧٩)و (٩٨١)یدا بڵاوی کردەوە سەبارەت بە کتێبی (مێژوو)ی دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد. منیش دووبەشم لە ڕۆژنامەی (ئەمڕۆ) ژمارەکانی (١٦)و (١٧)یدا بڵاو کردەوە بەڵام بەهۆی داخستنی ڕۆژنامەکەوە بەشەکانی تری بەدوادانەهات. هەر بۆیە لێرەدا و بێ دەستکاری بڵاوی دەکەمەوە. هەرچەندە. هەندێ بۆچوون و سەرنجی تیایە تەنها بۆ ئەو کاتە واتە (١٩٩٥) و ئەو دەمە دەگونجێ. هاوکات بڵاوکردنەوەی (وەکو خۆی) بەپێویست دەزانم (أ-ب نووسەر).

ناوەڕۆك

کتێبە چاپکراوەکانی نووسەر

١-کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردیەکان لەساڵانی ئینتیدابی بەریتانیادا ١٩٢٠-١٩٣٢، سلێمانی ١٩٩٨.

٢-ئۆزدەمیر و کورد، کورتەیەك لەمێژووی ململانێی بەریتانیا و تورك لە کوردستانی باشور، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری سلێمانی ٢٠٠٠.

٣-جوولەکەکانی کوردستان، بنەچەیان، داب و نەریتیان، هۆی کۆچکردنیان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٠.

٤-شاعیری جوانەمەرگ فەریق ئەمین و دەنگی ڕەسەنی شیعر، بڵاوکراوەکانی بنکەی ئەدەبی و ڕووناکبیری گەلاوێژ، سلێمانی ٢٠٠٠.

٥-گوڵە پەپوولەیی‌یەکانی کەناری سیروان، بڵاوکراوەکانی لانەی منالانی کوردستان، سلێمانی ٢٠٠٠.

٦-چارەنووسی گەلی کورد لە کۆنگرە و ڕێکخراوە نێو دەوڵەتیەکان، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٢.

٧-شاعیری شەهید محەمەد پەژار، بڵاوکراوەکانی دەزگای بەدرخان سلێمانی ٢٠٠٣.

٨- دیاری کوردستان لاپەڕەیەکی پرشنگدارە لە مێژووی ڕۆژنامە نووسی کوردیدا، لە بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٤.

٩- کۆمەڵی یانەی سەرکەوتن، بڵاوکراوەکانی شارەوانی کەلار، سلێمانی ٢٠٠٤.

زنجیرەی کتێبە چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ساڵی ٢٠٠٤

ناوی کتێب	نووسینی	وەرگێڕانی
٢٤٨- مانگی نیوەڕۆ	دڵشاد عەبدوڵڵا	
٢٤٩- گەڕانەوە لە خەیاڵەوە بۆ...	عەتا قەرەداخی	
٢٥٠- پەیڤەکانی ڕەنگ	وەهبی ڕەسوڵ	
٢٥١- گۆڕستانی چراکان	شێرکۆ بێکەس	
٢٥٢- چوار شانۆنامە		هەورامان وریا قانیع
٢٥٣- دەربارەی ئەقڵی مۆدێرن		ئازاد بەرزنجی
٢٥٤- دوا گفتوگۆکانی بورخیس	ئا: ئوسفالدو فراری	ڕەووف بێگەرد
٢٥٥- چاخی زانیاری	ئازاد حەمە	
٢٥٦- فەرهەنگی هەندەران	حەمەی ئەحمەد ڕەسوڵ	
٢٥٧- خەیاڵی زمان	عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا	
٢٥٨- بینای کات لە سێ نمونەی ڕۆمانی کوردیدا	نەجم خالید نەجمەددین	
٢٥٩- بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری کوردیدا	سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی	
٢٦٠- ڕشتەی مرواری	عەلائەدین سەجادی	
٢٦١- باخچەیەك لە شیعری		د. فەرهاد پیرباڵ
٢٦٢- کێوی پێنجەم	پاولۆ کۆیلۆ	یاسین عومەر
٢٦٣- جەنگی چوارەمی جیهانی	کانت دمارانش	دلاوەر عەبدوڵڵا
٢٦٤- پزیشکی میللی	د.جی.سی.جارفیش	تۆفیق سەعید محەمەد
٢٦٥- خەونی جەللاد	ئاراس عەبدولکەریم	
٢٦٦- ئێوە بە خۆشەویستیم ئەسپێرن	شێرکۆ بێکەس	
٢٦٧- کوردو کۆمەڵی مەدەنی	کەیوان ئازاد ئەنوەر	

٢٦٨-شەرەفنامە	مهاباد قەرەداغی	
٢٦٩-پۆلێنکردنی پەیژەکانی موزیکی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست	سەلاح ڕەئووف	
٢٧٠-ڕێگوزەری بیری سیاسی	سڤێن- ئێرك لیدمان	ئاسۆس کەمال
٢٧١-دۆزی کورد	د. جویس بلۆ	کارزان محەمەد
٢٧٢-بوون و داهێنان	د.محەمەد کەمال	
٢٧٣-وتار و لێکۆڵینەوە	فوئاد تاهیر سادق	
٢٧٤-مەهاباد لە ئۆلۆمپیادەکانی خوادا	سەلیم بەرەکات	هەندرێن
٢٧٥-دەستی خودا	ڕەووف بێگەرد	
٢٧٦-ئەو باڵندە بریندارە کە منم	عەتا نەهایی	
٢٧٧-ئەفسانەی لوری	داریوش رەحمانیان	عەزیز گەردی
٢٧٨- ڕاگوێزانی کورد لە مێژوودا	عەبدوڵڵا قەرەداغی (مەلا عەلی)	

نرخی (١٨٠٠) دینار